

4

FOLIA HISTORICA

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

FOLIA HISTORICA 4

Budapest, 1976.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Főszerkesztő:

Fülep Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Bánkuti Imre
Rózsa György
Szakály Ferenc
Tamás István

Szerkesztő:

Haider Edit

Fényképek:

D. Erdőkürti Zsuzsanna
Karáth József

Rajzok:

Vona Anikó

© a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

TARTALOM

<i>KOLBA Judit</i> : Hans Mautner brassói ötvös	7
<i>RÓZSA György</i> : Magyarország XVII. századi képe a francia népies grafikában	35
<i>CENNERNÉ WILHELMB Gizella</i> : Deák Ferenc ábrázolások	91
<i>HEISZLER Vilmos</i> : A bécsi katonai vezetők olaszellenes preventív háborús tervei 1876–1881	111
<i>F. DÓZSA Katalin</i> : Öltözködési szabályok a századforduló idején	131
<i>VONA Anikó</i> : Olasz korsós minta egy magyar úrihímzésen	145
„Magyarország a századfordulón” c. kiállítás vitája, összeállította: VIGH Károly	165
<i>BORSÁNYI László</i> : Közművelődési munka a Magyar Nemzeti Mú- zeumban	179
<i>TAMÁS István</i> : A Magyar Nemzeti Múzeum 1975. évi munkájáról	189

INHALT

<i>Judit KOLBA</i> : Der Goldschmied Hans Mautner von Brassó	7
<i>György RÓZSA</i> : Ungarn in der Pariser populären Druckgraphik des 17. Jahrhunderts	35
<i>Gizella CENNER-WILHELMB</i> : Die Darstellungen des Staats – mannes Ferenc Deák	91
<i>Vilmos HEISZLER</i> : Die präventiven Kriegspläne der führenden Wiener Militärs 1876–1881	111
<i>Katalin F. DÓZSA</i> : Kleidungsvorschriften um die Jahrhundertwende ..	131
<i>Anikó FÓNA</i> : Motiv mit „italienischem Krug“ auf einer ungarischen „Adelsstickerei“	145
Debatte zur Ausstellung „Ungarn an der Jahrhundertwende“ zusammengestellt von Károly VIGH	165
<i>László BORSÁNYI</i> : Bildungstätigkeit im Ungarischen Nationalmuseum	179
<i>István TAMÁS</i> : Tätigkeitsbericht des Ungarischen Nationalmuseums vom Jahre 1975	189

CONTENTS

<i>Judit KOLBA</i> : Hans Mautner, Goldsmith from Brassó	7
<i>György RÓZSA</i> : The XVIIth Century Appearance of Hungary in the Popular French Graphic Art	35
<i>Gizella CENNER-WILHELMB</i> : Portraits of Ferenc Deák	91
<i>Vilmos HEISZLER</i> : Plans of a Preventive Warfare against Italy by the Viennese Military Leaders between 1876 and 1881	111
<i>Katalin F. DÓZSA</i> : Dressing Regulations at the Turn of the Century . .	131
<i>Anikó VONA</i> : Italien Jug Pattern on a Hungarian Domestic Embroidery	145
<i>Károly VIGH</i> (comp.) A Discussion on the Exhibition of „Hungary at the Turn of the Century”	165
<i>László BORSÁNYI</i> : Public Educational Work at the Hungarian National Museums	179
<i>István TAMÁS</i> : Research Work and Activities of the Hungarian National Museum in 1975	189

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Юдит Кольба</i> : Ганс Маутнер, ювелир г. Брашио	7
<i>Дьердь Рожа</i> : Венгрия в XVII-ом веке по французской народной графике	35
<i>Гизелла Ц. Вилхельмб</i> : Изображения Ференца Деака	91
<i>Вилмош Хейслер</i> : Планы венских военных руководителей о превентивной войне против Италии в 1876—1881 гг.	111
<i>Каталин Ф. Дожа</i> : Нормы одежды на рубеже XX. века	131
<i>Анико Вона</i> : Итальянский кружежный мотив в венгерской вышивке	145
Дискуссия о выставке „Венгрия на рубеже XX. века“. Составил Карой Виг	165
<i>Ласло Боршани</i> : Научно-просветительная работа в Венгерском Национальном Музее	179
<i>Иштван Тамаш</i> : О работе Венгерского Национального Музея за 1975 год	189

Kolba Judit:

Hans Mautner brassói ötvös

A XVII. századi brassói ötvösség történetét az eddig végzett kutatók ismeretében kevés új adattal bővíthetjük, különösen a mesterekre és a céhekre vonatkozó fejezeteket. Gyárfás Tihamér, e téma kiváló és lelkes ismerője, könyvében¹ a hozzáférhető és a két világháború előtti bővebb okleveles anyag birtokában írta meg az ötvöscéh gazdag múltjának krónikáját. Ezt az anyaggyűjtést ma már csak a tárgyak részletesebb ismertetésével gazdagíthatjuk.

A brassói ötvösök pompás munkáinak sokkal több darabjával rendelkezik ma a Nemzeti Múzeum, mint Gyárfás könyvének kiadása idején, amikor ötvöskincseink nagy része még magánkézben lappangott. A Középkori Osztály ötvösgyűjteményében – Hann Sebestyén nagyszombati mester 16 műve után – a legtöbb tárgy a kevésbé neves és kiemelkedő Hans Mautner, a XVII. század második felében élt brassói ötvösmester munkája.

Életére vonatkozóan viszonylag sok adattal rendelkezünk. Gyárfás könyvének különböző fejezetei alapján sikerült pályája történetét összeállítani.² Hans Mautner neve gyakran Starckmann változatban is szerepel a céhkönyvekben, bár e kettős névalakra sehol nem találtunk magyarázatot. Családjáról, annak történetéről sincs adatunk. Talán Nagyszombaton vagy annak környékén látta meg a napvilágot, mivel tanulóéveit a szebeni ötvöscéhben kezdte, s ott is tanulta ki az ötvösséget. 1669-ben ment át Brassóba, ahol ugyan 30 körül volt az ötvösök száma,³ de úgy látszik, szívesen fogadták. Különböző büntetéspénzek lefizetése után, minden nehézség nélkül az ötvöscéh tagja lehetett. A mesterkönyv és a céhíratok (büntetések ill. különféle befizetések gyűjteménye), melyeket a brassói céhben a XVI. század óta rendszeresen vezettek⁴, Gyárfás gyűjtése szerint az alábbi lefizetésekről tesznek említést: ötvösünk 40 ft. tanulói váltságdíjat fizetett, annak árát,

hogy nem ebben a céhben tanulta ki a mesterséget. A tanulóévek után kötelező kb. két éves legény éveket, mivel negyed év hiányzott belőle, négy forinttal váltotta meg. „Mesterasztaláért 25, magáért és feleségéért, mert nem voltak ötvös gyermekei, 5-5 ft-ot; az ötvösbástyára, melynek védelme és hadi felszerelése is a céh feladata volt, 8-at, a hazakísérés fejében 5-öt, nem sikerült két mesterremek büntetése címén pedig 6 ft-ot fizetett.”⁵

A XVI.–XVII. századi céhszabályok értelmében a fenti büntetések nagy részét az ötvösöknek általában le kellett fizetniük, de ezek az összegek inkább váltságdíjnak számítottak. A forintok felhasználására a céhszabályok írásban lerögzített pontjai voltak az irányadók. A közösség egy-egy ünnepélyes eseménye: új mester befogadása, mesterasztalállítás, azaz valamilyen közös lakoma szolgáltatott okot, de ezeket az összegeket használták fel a várossal szembeni kötelezettségek teljesítésekor is.

Mautner mester utolsó büntetését, melyet két nem sikerült mesterremekért lefizetett, szintén e szabályok értelmében hajtották be. Ismeretes a XVII. századi szigorú szabály az ezüst minőségéről: az előírt arány legalább 14 latos finomságot kívánt tőlük.⁶ Amennyiben ezt nem tartották be, gyengébb ezüsből dolgoztak, elkerülhetetlen volt a büntetés, ha észrevették. A céhkönyvek adatai alapján úgy tűnik, nem minden tárgyat vizsgált meg a céhmester, akinek ez egyik legfőbb kötelessége volt: az ötvösök szűrőpróbaszerű ellenőrzés alatt álltak. Talán ezért készült gyakran gyenge ezüsből egyébként kiváló szépségű ötvösremek. A bejegyzések szerint alig volt olyan ötvös, aki ne kísérelte volna meg a vevő becsapását. Így a brassói céhkönyvekben is majdnem mindegyik kiváló, vezető mester neve előfordul a büntetést fizetők között. Ezért volt kötelező a név feltüntetése, hogy felelősségre vonható legyen a szabálytalansáért.⁷

Mesterünket, Hans Mautnert, a feljegyzések még háromszor említik a megbüntettek között. 1670-ben és 1685-ben 3, illetve 2 ft-ot fizetett a gyenge minőségű ezüstmunka fejében, 1690-ben pedig harmadszor kapják rajta minőségrontáson, de ekkor az eredetileg megítélt 6 ft helyett csak 3 ft-ot kellett lefizetnie. Halála előtt nem sokkal még egyszer megbüntetik, de nem ezüstrontásért. Gyárfás így írja le a szokatlan esetet.⁸ „A céhnek valami közös munkája akadt, ebből azonban ötvösünk több társával együtt kivonta magát, sőt katonákkal összeállva, botrányos módon mulatott, ezért aztán a céhtanács szigorúan büntette, mert egy márka ezüst lefizetésére ítélte.” Szokatlan ez a történet, mivel a feljegyzések szerint ehhez hasonló kalandokba általában inasok és céhlegények, tehát a fiatalabb korosztály tagjai keveredtek, 20 éve dolgozó mesterek távol tartották magukat a botránkozató eseményektől.

Hans Mautner, mint a többi mester, fiatalabb ötvösök tanítására is kapott megbízást. Név szerint csak egy tanítványáról tudunk: az akkori szabályok szerint saját fiát tanította, aki szintén a Hans Mautner nevet viselte. 1691. május 1.–1694. április 16-ig volt fia a keze és irányítása alatt.⁹ Felszabadulása után néhány hónappal, 1694. július 22-én meghalt Hans Mautner senior mester.

Ismerjük a brassói ötvöscéh céhmestereinek, és az ötvösbátyában elhelyezett olvasztókemence felügyelőmestereinek névsorát.¹⁰ Ezekben a felsorolásokban, ismétlődő nevek mellett, sem találkozunk Mautner névvel. Ez a tény is igazolja, hogy ötvösünk nem tartozott a legkiválóbb mesterek közé, vagy – amint későbbi botrányos viselkedése mutatja, természeténél fogva nem volt olyan ember, aki a céhben az előljáró, a mintakép szerepére alkalmas lett volna.

Az összevont koronás jegy igen gyakori a XVII. századi ötvösműveken.¹¹ A brassói ötvösök 1600 körül veszik be a mesterjegybe a város címéréből a koronát, mely néha a városéval egyező koronás fagyókér formájában is felbukkan. A mesterek többsége nevének kezdőbetűje fölé illesztette a koronát, mely minden külső céhbeli előtt hovatarozásukat jelezte. Hans Mautner mesterjegye is így keletkezett: H és M nagybetűk összevont kontúrja felett a háromágú korona látszik. A szokásostól eltérően a beütés után maradt kép: a betűk külső vonala egyúttal a mesterjegy határa is, a jegy befejezetlen negatívnak tűnik (*I. kép*).

Ezzel a mesterjeggyel maradt napjainkra hét ötvösmunka, melyek a Nemzeti Múzeum birtokában vannak. Kutatásaink során más múzeumok anyagában nem találtunk hasonló jegyű tárgyakat. Összesen még két Mautner-műről van tudomásunk; egy ostyatartó tálkáról és egy zománcos fedeles serlegről.

A Nemzeti Múzeum anyagában három, évszámmal is jelzett munka van: 1681-ben készült az Apor István címerével díszített nagyméretű talpas pohár. Egy évvel később, 1682-ben két egybejáró pohár Mikes Kelemen címerével. Évszám nélküli, IV. és IX. jelzésű a másik egybejáró pohárpár, valamint egy karcsú serleg és bogláros ezüstöv tartozik a mester tárgyaihoz.

Számunkra értékesebbek az évszámmal is keltezett darabok, így Hans Mautner működésének ismertetését ezekkel kezdeném.

1. Apor pohár

Legkorábbi az 1681-es Apor István címeres nagyméretű talpas pohár (2. kép). Gyűjteményünkben még 4-5 hasonló nagyméretű példányt őrzünk ebből a típusból. 1893 januárjában leltározták be a múzeumi naplóba, mint új szerzeményt.¹² Jegyét akkor még nem tudták Mautner személyéhez kötni, a mesterjegyek közül még csak néhánynak a feloldása sikerült.¹³

Aranyozott ezüsből készült, a kisebb talpas poharakéhoz hasonlóan hengeresre kalapált talpból és testből áll. Felső szájpereme fokozatosan hajlik, alatta a szokásos felső díszítősor helyett három sima borda fut körbe. Az enyhén szűkülő poharat a XVII. századi ötvösök legkedveltebb technikájával trébelték. A barokkos, kartusos ornamentika három függőleges sávban elosztva, egyúttal három részre osztja a pohár testét. A kartusok között három képmező, bennük barokk viseletbe öltöztetett férfiképmásokkal. Egyikük nagykalapos, rövid kabátkában, bő térdnadrágban csizmában, kezében hajlított fúvós hangszert fúj. Mind a ruhája, mind hangszere a XVII. század művelődéstörténetének értékes dokumentumai. Mautner mester különös érdemének tekintjük, hogy a korabeli metszeteket jól megfigyelve, az ábrázolt figurák korhű és pontos rajzát adta.

A következő képmező főalakja kisebb kalapot, bő, vállán összefogott köpenyt, alatta térdig érő, derékban összefogott ruhát visel, lábán harisnya felett visszahajtott csizma. Kezében hegedűszerű hangszer, melyen a rövid vonót jobb kezével húzza. A harmadik figura — a muzsikuskok mellett — magyarázza a másik két kép értelmét is: kezében kancsót, baljában alacsony serleget tartó alak. Valószínűleg ünnepi alkalomra, mulatsággal összekötött eseményre készült a pohár. Ennek a figurának egyébként a ruházata is eltérő: bal vállán lazán átdobott, bő köpeny, alatta rövidujjú, derékban övvel összefogott mellényszerű felsőruha, mely alatt a karján másik, lazább anyagú, ruhaujj látszik. Mellénye alatt rövid, húzott szoknya, lábán harisnya és a hegedűséhez hasonló csizma. A jobbában tartott kancsó alakja inkább a korabeli ónkannák formáját mutatja, a baljában emelt serlegecske viszont a legkorábbi románkori kelyhek alakjára emlékeztet, melyet a XVII. századi hétköznapi használt poharak között nem ismerünk. A három képmező alatt gyümölcsfelével, nagy tulipánnal és széles vésett levelekkel díszes kartusvonal borítja a pohár alsó harmadát.¹⁴

Széles, háromszor tagolt borda jelzi a pohár és a talp összeforrasztásának helyét. Talpdíszítése: kartusos keretben lefelé fordított gyümölcs-csokrokból áll. Alsó talppereme erősen kihajlik, és belül jól megfigyelhető,

hogy az egyik szélén a felesleges lemezvastagságot a talpszegéllyel befelé elkalapálta mesterünk.

Végére hagytuk a legfontosabb adatokat szolgáltató címet,¹⁵ mely a pohár felső harmadában, a kancsós és furulyás alakok között helyezkedik el (3. kép). Babérkoszorús keret veszi körül az Apor címet, melynek pontos meghatározását Nagy Iván munkája alapján¹⁶ az alábbiakban adjuk: „paizs udvarán, korona fölött meghajlított kar, markában kardot villogtatva, a kar fölött csillag. A paizs fölötti sisakon u.az.” Ezt a címet futja körül a csupa nagy betűkkel vésett körirat: „STEPHANUS APOR ANNO 1681”. Apor István az egyik leggazdagabb főúr volt Apaffy Mihály életében. 1666-ban alcsiki királybíró, majd a nagyobb megyék főkirálybírája, kincstárnok, és hadvezér is volt.¹⁷ Érdekes adatokat tudunk meg az unokaöcs, Apor Péter XVIII. század elején írt Metamorfoziséból arról a nagybácsiról, aki – gyermeke nem lévén, – sok anyagi támogatással taníttatta, majd az elhelyezkedésben is tőle telhetően segítette rokonát. Nejével, Farkas Zsuzsannával házasságuk alatt óriási vagyont gyűjtöttek¹⁸, melynek egyik darabja ez a pohár. 1706-ban örökös nélkül halt meg¹⁹. Nagy vagyonával az erdélyi művesség fellendítését is elősegítette, gyűjtött tárgyai jórészt megrendelés után készültek. Sajnos, az elmúlt századok alatt ez a gondosan szerzett kincs nyomtalanul szétkallódott.

2. Mikes címeres poharak

Évszámmal keltezett Mautner munka a két darabból álló, Mikes címerrel díszített, 1682-es egybejáró pohárpár. (A sorozat többi tagja nem ismeretes.) A két pohár egyszerre került a Nemzeti Múzeumba, mégpedig a Jankovich gyűjtemény anyagából, mint annyi más, történelmi személyekhez kapcsolható ötvöskincsünk. A poharak leírását a nagyobbiknál kezdjük, a másíkról csak az eltérő adatokat említjük.

*A IX. számú pohár*²⁰ 2 mm vastag köpenye a szájerem felé enyhén bővül. Felül 2-2 vésett vonallal határolt, széles aranyozott sáv maradt szabadon, a pohár többi részét beborítja az egyenletesen elhelyezett ornamentika: gyapjazott alapon három széles felfutó faág, kétoldalt három-három nagy levéllel. Az ágak oldalát, a levelek szárát éles, mély vésett vonalak határolják. A levelek közepét helyenként vésett sátirozás tölti ki. A faágak hullámos és kockázott mintával készültek, néhol egyenetlen mély nyomokkal. Az ágak alul és felül elhajló, vésett középmű levelekké változnak, és kerettől keretig

kitöltik a teljes magasságot. Két levélsor között legfelül helyezkedik el a Mikes Kelemen nevével jelzett címer (4. kép). Körirata sima alapra vésve: CLEME/N/S M/I/KES. CEL/SISSIMUS ? / PR/IMUS/ TR/ANSILVANI/AE/ CO/ME/S IUD/EX/ PRAE/SIDII/ ET RE/GIUS/ M/AGISTER/ PROTHON /OTARIUS/.

A betűsor kétoldalt a 16-82 számoknak ad helyet. A feliratkoszorú közepén csillog a vésett címerkép: mancsában nyilakat tartó, leveles koronából kinövő oroszlán, fején is leveles koronával. A címerkép felett van a poharak sorozatjelző száma (antiqua típusú árnyékolt római számok). Az edény alján kettős vésett vonal, alatta 6-7 mm-es aranyozott sáv. A pohár fenekét utólag forrasztották be, több helyen látszik az ezüstforrasztó nyoma. A beütött mesterjegy ezeken a poharakon maradt meg a legépebben.²¹

A VIII. számú pohár²² leírása azonos, csak felirata készült még jobban rövidítve, a szöveg feloldása azonban ugyanaz. A címeren a két alsó korona rajza különböző, és díszesebb a második pohár felső liliomsora. Kissé más az oroszlán sörénye és a felső korona elhelyezése. A pártázat alatt még négy apró csillagnak is jutott hely. Mind a két pohár, ebben egyformák, kívül-belül vastagon tűzaranyozott (5. kép).

A poharak összetartozását a két római szám is igazolja; innen tudjuk, hogy egybejáró sorozat két darabja van gyűjteményünkben. Sajnos, a készlet többi tagjáról nincs tudomásunk²³, de a régi katalógusok sem említenek többet egyik ötvöskiállítás alkalmával sem. A poharak egybejáróságát magyarázza a lapos, tehát nem trébelt díszítés, a csökkenő magasság és alapterület, mert így lehetett őket egymásba helyezni.²⁴

A címerképen szereplő Mikes Kelemenről is szólunk. Nem azonos a kibujdosott Rákóczi-barát Kelemennel²⁵, aki a családnak másik ágából származott és valamivel később is élt. Mikes Zsigmond főlovászmester második fia volt a poharak tulajdonosa, aki magas tisztségeket kapott az erdélyi fejedelemségben: háromszéki főkapitány, a székelyek generálisa, majd Béli Pál helyett az országos elnök lett, s 1686-ban halt meg.²⁶ Az egybejáró sorozat tagjait 1682-ben készítette; a korabeli főurak szokásának hódolva nevét és címerét ő is megörökíttette kincstárának egyes darabjain. Az ötvösművekre vésett címerek a Mikes család évszázadok alatt kialakult címerképét mutatják,²⁷ melyek mindegyik ágon egyformán használatban voltak.

3. GD monogramos egybejáró poharak

Még egy egybejáró sorozat két darabját őrzi gyűjteményünk, melyek szintén Mautner mester munkái. Poharaink kevesebb fáradtsággal készültek, felületüket – szemben a másik pár gazdag ornamentikájával – teljesen díszítetlenül hagyta az ötvös. Úgy látszik, a megrendelő legfontosabb kívánsága csak a címeres sorozat elkészítése volt, nem sajnálta rá az ezüstanyagot, súlyos, vastagfalú poharakat készíttetett. A két pohár között különbség csak a sorozatszámukban van: a kisebbik a IV. (6. kép), a nagyobbik a IX. számot kapta.²⁸

A hengeres testű poharak a szájerem felé enyhén bővülnek, s még a szájerem is 1 mm-nél vastagabb. Belsejük gazdag tűzaranyozással díszített. Kívül a szájerem alatt húzódik a 2 cm-es aranyozott sáv, vésett tulipánszalakkal díszítve. Közöttük kis pajzsban helyezte el a mester a poharak római számmal jelölt sorozatszámát. Ezek alatt, a pohár sima testén láthatók a címerek. Vésett babérkoszorúban – a Mikes címernél vázlatosabb – álló oroszlán, mancsában kardot emel maga elé (7. kép). A címerpajzs felett leveles koronából növekvő oroszlán, mellette kétoldalt vésett G és D betűk utalnak a tulajdonosra. A címer oromképe azonos az alsó címerképpel. A benne levő sisak a szokásos rostélyos típusú.

A monogram és a poharak tulajdonosát nem ismerjük. A sablonos címet a magyar családrtörténettel foglalkozó munkák alapos átkutatása után sem találtuk meg.²⁹ Oroszlános címet még a XVII. században is bőségesen készítettek, sőt, éppen ebben az időben nagy számban keletkeztek heraldikai szabályokat nélkülöző nemesi címerek, címereslevelek.³⁰ Talán a legpontosabban fogalmazza az oroszlánábrázolásokkal foglalkozó Donászy: „a XVII. században lép a magyar heraldika a legmélyebb hanyatlás korszakába. Gyakorlati fontosságát teljesen elvesztvén ...sablonosság lesz a következmény.”³¹ Ezen a pohárpáron jól látszik a címerek sematikus jellege. Tulajdonosa csak a nemesi címer, benne az oroszlánábrázolás régi időben kiemelkedő szerepére ügyeltetett, a heraldikai pontosság másodrendű kérdés maradt. Ötvösünk szintén nem tulajdonított jelentőséget a pontos rajznak, pedig bizonyította, hogy tud rajzolni, a szépen vésett Mikes címerekkel. Eredménytelenül kerestük a monogram tulajdonosát, ilyen kezdőbetűk, ezzel a sematikus címerrel, nem mondanak számunkra semmi pontosat.

Mindkét poháron, az utólag beforrasztott fenéklapon látható a beütött mesterjegy. Mellette, későbbi betűtípussal, összehúzott, írott nagybetűkkel JAUD véset olvasható, mely az összetartozó poharakon talán egy későbbi tulajdonos monogramja lehet.

Gyűjteménytörténet szempontjából érdemes megemlíteni, hogy a poharak különböző úton kerültek össze. A nagyobbikat 1917-ben, a Kilényi gyűjteményből, Ernst Múzeum-beli aukción vásárolták.³² A másik pohár 1969-ben az Óra-Ékszer Vállalat nagy felvásárlása során, ismeretlen helyről került oda, s több XVII. századi ötvöstárggyal együtt vettük meg a Nemzeti Múzeum számára.³³ Így kerültek egymás mellé évszázadok múlva az eredetileg összetartozónak készített poharak.

4. Serleg

Mautner ötvös művei között egyedülálló típust képvisel a gyűjteményünkben is ritka formájú ötvösmű, egy részben aranyozott ezüst serleg³⁴ (8. kép). Alig különbözik a korabeli kelyhek alakjától, csak kisebb, karcsúbb. Kuppapohara a XVII. századi kelyhek típusa szerint magas, nyújtott, melyet kívülről, a korszak második felének jellegzetes stílusában, áttört, nagyvirágos kosár borít. Ezeket az áttört felületeket már ebben az időben is, többnyire préselt lemezből készítették. Ennél a serlegnél azonban – alapos megfigyelés után úgy tűnik, az ezüst kosarat, mint a serleg poharát is, egy vékonyabb lemezből felhúzták, utólag rajzolták bele a virágminta körvonalait, majd finom fűrésszel illetve ütővasakkal, a rajz mentén törték át a felületet.³⁵ A kosár mintája három, margarétaszerű álló virág között barokkosan csavarodó nagy levelekből és elhajló, tulipánszerű három másik virágból áll. A kosarat és a kuppát közvetlenül tartja a korai barokk típusú, vázaalakú nódusz, melyet oldalról kis fülkagylóalakú, öntött két fül támaszt. A nóduszt csak két vésett virág díszíti, leveles mezőben, amelyek az áttört kosár két virágtípusának változatai. A nódusz kihajló talpa a magasra felhúzott serlegtalpra támaszkodik, melyet a kuppáéhoz hasonló áttört ezüst kosár borít, motívumaiban annak fordított képe. A serleg technikailag talán legmunkásabb része a talp, melyet kézzel, a szokásosnál magasabbra kalapált fel a mester. A talp peremén találkozunk Hans Mautner jegyével, de felülről beütve. A serleg egyes elemei, a középkori kelyhek szerkezete szerint a kuppára alul odaforrasztott száron helyezkednek el, egymás alatt. Ezt az ezüsthengert alul kis négyszögletes csavarfej rögzíti.³⁶

5. Bogláros öv

Hans Mautner munkái közül egyetlen öv maradt.³⁷ Jellemző példája ez annak, hogy az ötvösöket mindig az igényeknek megfelelően dolgoztatták, és szakmájuk minden területén jártasnak kellett lenniük. Az övek alkatrészeit is ötvösök készítették, s az ún. Gürtlerék többnyire csak összeállították azokat kész övekké. A szokásos méret: kb. 4-7 cm széles övre 8-12 darab boglárt erősítettek fel.³⁸

Ennek a típusnak felel meg a nálunk levő öv is (9. kép). Vörös, már megújított bársonyon új, talán a milleneumi ünnepségekre készített ezüst paszománya felvarrva maradt napjainkra. 10 aranyozott ezüst boglárból és két kéttágú övpántból áll. A boglárak a XVII. század leggyakrabban ismétlődő típusából valók: egymás fölé kisebbedő méretű, öntött, szirmos tagokat helyezett el a mester, felületüket kockás recézéssel díszítve. Az egész boglárt illetve a szirmokat legfelül magas, tokos ékkőfoglatat tartja össze, s középen lenyúló vastagabb szára alul kettéhajtva tartja a boglárlemezeket. A tokos foglatok különféle alakú türkizköveket tartanak.³⁹

Az öv csatjai jellegzetes késő reneszánsz motívumokat mutatnak. Az aranyozott ezüstlemez kétoldalt felhajtott széléhez forrasztotta ötvösünk a felső áttört mintás lemezt, mely a fennmaradt emlékanyag párhuzama alapján általában öntött technikával készült. Az elég kopott öntvény ornamentikája két puttófej körül oszlik el. Körülöttük csigás-virágos inda, mely emlékeztet a boglárak egy-egy lemezének mintájára. Az egyik végén ovális, téglalapalakú övcsatot csavart szegély kereteli. Egyenes végéhez áttört, indamintás csatvég kapcsolódik, egyik végén kampóval, a másik csaton nagyobb karikával, melyen fonott és megcsavart, nyolc szemből álló lánc akaszódik. Az övégeket a bársony felőli szélükön két nagy szeggel, alul kerek lemezzel és kihajlított kampókkal erősítették fel az övre. Mautner jegye mindkét övvégen hitelesíti a kezemunkáját. Az ilyen övek a korabeli erdélyi szász viselet jellegzetes darabjai voltak, elsősorban a nők kedvelték (10. kép), s valamennyi fennmaradt festményen, metszeten a viselet feltűnő darabjaként ábrázolták.⁴⁰

Végül két olyan Mautner munkát ismertetünk, melyeknek meglétéről csupán régebbi leírások alapján van tudomásunk. A brassói ötvös munkáinak jegyzékét, ezekkel is bővíteni kívánjuk.

6. Ciborium

A brassói Fekete templom gyűjteményéből ismerteti Gyárfás, Mautner egyetlen liturgikus munkáját, egy ostyatartótálat (cibóriumot).⁴¹ Ezüst, aranyozott kis talpas serleg, gömbölyű nádusszal és a tál belsejében reneszánsz virágokkal, gyümölcsökkel. Belsejében német nyelvű felirat a megrendelő személyére utal: „Agnetha: Plekerin: des Edlen Herrn Joha/nn/es Dietrich hinterlasene Wittib di/e/se Schale Auf den Croner Altar zum Gedechnis 1691 die 10 Februarii.” Plecker Bálint, Brassó város gazdájának Ágnes leánya 1684-ben ment férjhez Ditrich Jánoshoz, de már 1690-ben özvegységre jutott, s mint ilyen ajándékozta a templomnak ezt a tálkát, mely a – szerző szerint – augsburgiaknak utánzata⁴¹ (11. kép). A német párhuzamok mellett a magyar anyagban is számos hasonló edény akad, például a közelben dolgozó Hann Sebestyén munkái között is. Ezekkel összehasonlítva, kevésbé kvalitásos mű a brassói ajándék, de ismét más területen bizonyítja mesterünk jártaságát.⁴²

7. Fedeles serleg

Hans Mautner egyetlen olyan munkájáról van tudomásunk, mely a XVII. század második felének igen kedvelt technikájával, festett, ún. erdélyi zománccal készült. Ez a fedeles serleg a feljegyzések szerint II. Rákóczi Ferenc utazó serlege volt. Az ötvösremek, mert minden bizonnyal kiérdemelte ezt a dicséretet, Mautner legpompásabb munkája lehetett (13. kép). Szerepelt az 1884-es kiállításon is, és a katalógusban részletes leírás készült.⁴³ Ezenkívül egy rajz maradt róla,⁴⁴ elég régi modorban, azóta csak Kőszeghy Elemér látta, de leírást nem közölt.⁴⁵ Ismertetésénél az 1884-es régi jegyzékre kell hagyatkoznunk:

„Ezüst, aranyozott, öntött, vert, áttört és vésett munka, zománccal díszítve. Talpa hatkarélyú. Keskeny pereme vízszintes, felette leveleket látunk kivésve. A következő tagon mintázott és festett zománccból levelek, virágok, majom, futó kutya és szárnyas kígyó. A felső hat mezőben vésett alapon részben áttetsző, részben festett zománccal díszített pille, csiga és egyéb bogár, levelek és virágok között. Nyele tagolt, alján két gomb, melyeket vastag sodrony övez és mintázott, festett és áttetsző zománccal virágkoszorú díszít. A középső gombot két, szintén zománccal pártá szegélyezi. Felette áttört zománccal cartouche. A serleget alul levélkoszorúval szegélyezett kosara,

virágos háló, mely egykor mintázott festett zománccal volt díszítve, borítja. A serlegen magán virágfüzér van kiverve. Tagolt fedelén csipkés szegély és csipkés szélű virágos háló. Mondatszalogokkal és levelekkel díszített lemez, áttört cartouchok, áttetsző és mintázott festett zománc nyomaival kissé feljebb. A gomb edényforma, domború levelekkel, felette áttört mintázott és festett rózsák és tulipánok. A zománc az egész serlegen nagyobbára kipattogzott. Alján a bélyeg. Magassága 28,5 cm. Átm.: 8,2 cm. E serleget adományozta a marosvásárhelyi ref. kollégiumnak óvári Keszei János 1732-ben. A hagyomány szerint II. Rákóczi Ferenc utazóserlege volt. XVII. század. (Kiállítja a marosvásárhelyi ref. kollégium.)”

XVII. századi gyűjteményünk számára különösen érdekes lenne ennek a pohárnak léte, ugyanis csak két zománcozott serleget őrzünk. Az egyik fedeles, a másiknak elveszett a fedele.⁴⁶ A XVII. századi leltárak, végrendeletek szinte tömegével sorolják fel, kiemelt helyen, ezeket a zománcozott vagy festett zománcozott említett díszedényeket. A gyűjtemények legértékesebb darabjainak tűnnek, rendszerint kedveskedő jelzőkkel illetik őket.⁴⁷ Valószínűleg erősen pattogzó, törekeny zománcozott miatt pusztultak jobban ezek az edények, s ezért maradtak olyan elenyésző számban a múzeumok anyagában. Feltehetően díszes doboz is tartozott hozzá, úti edényeket, készleteket eleve így készítették.

Mivel II. Rákóczi Ferenc személyéhez úgyis kevés ötvösművet tudunk hitelesen kapcsolni, így különösen érdekes a kevésbé jelentős mester munkája, aki a fejedelem számára is dolgozott.

Összefoglalva Hans Mautner munkásságát, műveinek ismertetése után is a céhkönyvek adatait igazolhatjuk: nem volt korának kiemelkedő, nagynevű mestere, Hann Sebestyén és társainak technikai ismerete és óriási szakmai tudása nála csak részben mutatkozik. Számunkra mégis jelentős, mert viszonylag nagyobb számban megmaradt munkái egy fontos művészettörténeti korszak ismereteit gazdagítják. Másik történeti érdeme: műveinek ismeretében számos, XVII. századi, műkincseket készítő és gyűjtő főúr művészetpártolásának lehetünk tanúi. Az ötvösmunkák felirata alapján tudunk egy-egy adattal többet Apór István, az egyik Mikes Kelemen, valamint Rákóczi Ferenc ötvösséget is fellendítő, előrevivő megrendeléseiről. Tulajdonképpen erre akartuk a dolgozattal felhívni a figyelmet, s egyúttal érzékeltetni, hogy még a kevésbé híres ötvös munkáiban is mennyi történeti adat, szépség és technikai ismeret halmozódik.

Eredetileg nemcsak Hans Mautner senior műveiről, hanem a teljes Mautner dinasztiáról szándékoztunk írni. Hosszas utánjárással sem sikerült a

Gyárfás könyvében összegyűjtött adatoknál többet, azaz műveiket, azoknak ismertetését megszerezni.

Az ötvös életében többször is szó esett fiáról, akit maga tanított. Gyárfás a céhkönyvekben talált néhány adat alapján összeállította a fiú rövid életrajzát is.⁴⁸ Megemlíti a céhtanulók között, innen tudjuk, hogy 1691–1694-ig volt apja mellett inas. Mesterremekét csak azért fogadták el, hogy ne álljon a kontárok közé. A céhkönyvek egy poharát említik, s esetleg nevéhez köthető a brassói Bertalan templom keresztelőmedencéje.⁴⁹ 1761-ben halt meg, anélkül, hogy az ötvöscéhben említésreméltó pozíciót elért volna.

Lényegesen több adat maradt ránk a másik Mautner ötvösről, Andreasról (neve szintén előfordul Starckmann változatban is). Valószínűleg unokaöccse lehetett az idősebbik Hans Mautnernek, s talán a rokon kapcsolat alapján került ő is könnyen a brassói ötvöscéh tagjainak sorába. Érdekes, nagybátyjához hasonlóan ő is több botrányos esettel szerepel a céh krónikájában: élete delén több kisebb verekedésbe keveredik, s a rábízott munkákat többször nem végzi el. Züllött életmódja miatt a céh az öregek tanácsából is kizárta.⁵⁰ Georg Olescher nagyhírű brassói mester tanítványa volt, s egyetlen megmaradt, bár csak fényképről ismert munkáján felismerhető mestere hatása. Az 1931-es kiállításon szerepelt⁵¹ (12. kép), XVIII. századi Louis XIV. stílusban készült, nyolcszögletes, pompás kidolgozású pohár, mely a korszak legszebb emlékei közül való. Holléte azóta ismeretlen, így csak e fénykép alapján hasonlíthatjuk össze a Mautner család tagjainak többi munkáival. Nagy kára a magyar ötvösségnek, hogy rendszertelen élete több remekműtől fosztotta meg a magyar művészetet.

JEGYZETEK

1. *Gyárfás Tihamér*, A brassai ötvösség története. Művelődéstörténeti monográfiák 1. (Brassó 1912).
2. Uo. 117., 53., 147., 320.
3. Még 1691-ben is 35 működő mester volt, 14 legénnyel. — *Gyárfás T.*, i. m. 28.
4. Uo. 77.
5. Uo. 117.
6. Erre vonatkozó adatok Bethlen Gábor 1618-as kiváltságlevelében (hamis aranyból és ezüstműből dolgozó mesterek műveit elkobozhatják), Rákóczy György kiváltságlevele 1632-ből, valamint egy német céhlevélben (1656), a százsz rendektől. Említve *Gyárfás T.*, i. m. 34., 35.. II.c-d, valamint *Szádeczky Lajos*, Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon II. (Bp. 1913) 327.
7. Ötvöscéhek szabályaira l. még *Rómer Flóris*, Adalék a magyar ötvösség történetéhez. Századok 11. (1877) 222., 407., 795. — A magyarországi céhszabályok első össze-

- gyűjtött közlése. Később részletesebben *Szádeczky L.*, i. m., valamint *Gyárfás T.*, i. m. ide vonatkozó fejezete. 185., 301.
8. Uo. 117.
 9. Uo. 53., 117.
 10. Uo. 156., valamint *Gyárfás T.*, A brassói ötvöscéh mesterek könyve. Századok 43 (1909) 232, de csak 1667-ig közli a mesterek neveit, valamint a legények névsorát. Némi összefoglaló a brassói mesterekről *Kőszeghy Elemér*, Magyarországi ötvössjegyek (Bp. 1936), valamint legújabbban *Mihalik Sándor* doktori disszertációjában (kézirat), s ennek nyomtatásban megjelent rövidített változatában: Der Goldschmied Sebastian Hann 1645–1713. Acta Historiae Artium 16 (1970) 154–155.
 11. *Mihalik József*, Kürmesszer Péter. Múzeumi és Könyvtári Ért. Az ötvösművek hitelesítő bélyegcíról. *Kőszeghy E.*, i. m. 25.; *Mihalik J.*, Régi brassói ötvösség. Arch. Értesítő 20 (1900) 17.
 12. A tárgy története szempontjából érdekes végigkísérni az aktákon a vétel létrejöttét. A talpas poharat 1892. nov. 20-i levelében ajánlotta fel vételre Schul Henrik fogarasi régiségkereskedő. Német nyelvű levelében azt írja, hogy a poharat egy vándorcigánytól szerezte, származásáról nem tud semmit. Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban MNM) Irattára: 449/1892. Hampel József múzeumőr válasza: „Tudom a család nevét, melynek kincstárából az ezüstpohár származik és ezért nem lesz nehéz úgy a kegyed, mint jóhiszemű birtokosnak, mint a n. múzeumnak, mint vásárlónak érdekében meg tudni azt, vajjon az a vándorcigány saját őseitől örökölte ezt a poharat, melyen a nevet kivakarta.” 1893. dec. 23. Uo. Öt nap múlva a múzeum igazgatósága levelet küldött gr. Apor Gábornak Segesvárra, vajon a pohár „melyen az Apor címer azt tanúsítja, hogy az Apor család kincstárából való... szíveskedjék a boldogult Apor Károly hagyatéki leltárából ... benne volt e ez az értéktárgy..., s ha igen, jogos úton juthatott e a kereskedelmi forgalomba?” MNM. Irattára 452/1892. Apor válasza: „a kérdéses ezüstpohár nem volt néhai nagybátyám, Br. Apor Károly tulajdonában.” Egyúttal a címerképben is kételkedik, szerinte a család XVII. századi címerében nem szerepelt a csillag. Hampel ennek ellenére ír Schul Henriknek: „a vételre ajánlott ezüstpohár származása tekintetében aggodalmaink megszűntek.” s latonként 3 ft 50 krajcárt ajánl érte. MNM. Irattára 20/1893. A műkereskedő kevesellhette az összeget, mert január 23-án a 68 és 1/4 latos ezüstpohárért 310 ft-ot adnak postára a Nemzeti Múzeum nevében. MNM. Irattára 47/1893.
 13. Ltsz.: 1893.12. Méretei: M: 25,7, Szájátm.: 14,2-14,8. Talpátm.: 13,8 cm. A pohár első közlése *Kárász Leó*, Apor István ezüst pohara. Arch. Értesítő 13 (1893) 162.; *Kőszeghy E.*, i. m. 41., Nr. 234.b.
 14. Viseletükhöz párhuzam Magyar Művelődéstört. III. (Bp. én.) 41., 82., 96., 165. A hangszeres korabeli ábrázolása Comenius Orbis Pictus „Musikáló (Hangicsáló) Szerszámok” c. fejezetének rajzán. 624., valamint egy lantos alakja a fricsi várkastély 1630-as sgraffito díszítésén. Uo. 622.
 15. A címer rajza *Gyárfás T.*, A brassai ötvösség.... 193., 8. sz. leírása uo. 260.
 16. *Nagy Iván*, Magyarország családai I. (Pest 1857) 57.
 17. *Nagy I.*, i. m. 55–56., valamint bővebb adatok *Apor Péter*, Metamorphosis Transylvaniae (Bp. 1927) III., VI., XI. és XIII. fejezetében (oldalszám nincs).
 18. Vagyongyűjtésükről uo. II., III. fej. Ezenkívül Apor címerrel állították ki az 1931-es kiállításon az Iparművészeti Múzeumban a következő tárgyakat: a) négy egymásbajá-

- ró talpas pohár Apor István címerrel. Erdély régi művészeti emlékeinek kiállítása. Katalógus (továbbiakban Erdélyi Katalógus 1931) (Bp. 1931) 32., 138. sz. – b) Apor István és Farkas Zsuzsanna nagy kupája, címereikkel, 1688. évszámmal. Uo. 21. 77. sz. – c) Apor Istvánné kancsója, elején a házaspár címerével. 1704. Nagyszebeni Georgius Weinholdt I. mester műve. Uo. 23. 84. sz. Ltsz.: Poc. Jank. 157. – *Kőszeghy E.*, i. m. 257. Nr. 1439. – d) gyapjas pohár Farkas Zsuzsanna címerével, 1702. évszámmal. Erdélyi Katalógus 1931. 32. 142. sz.
19. *Nagy I.*, i. m. 56., *Apor P.*, i. m. mindegyik fejezetében.
20. Ltsz.: Poc. Jank. 70.a. Méretei: M.: 14,9, Szájátm.: 10,8, Talpátm.: 7,8 cm. 425 g.; *Kőszeghy E.*, i. m. Nr. 234 d.
21. A poharak az Iparművészeti Múzeumban voltak kiállítva. Erdélyi Katalógus 1931. 30. 129. sz., bár itt még feloladatlanul említik a mesterjegyet.
22. Ltsz.: Poc. Jank. 70.b. Méretei: M.: 14,3, Szájátm.: 10,4, Talpátm.: 7,5 cm. 380 g.; *Kőszeghy E.*, i. m. 41. Nr. 234.e.
23. Bővebben ír *Gydrfás T.*, A brassai ötvösség... 261., de csak a VIII. számú poharat említi. Szerinte 12 vagy több darabos sorozat tagjai lehettek.
24. *Bárányné Oberschall Magda*, A magyar iparművészet a hódoltság korában c. dolgozatában így jellemzi az egybejáró poharakat: „díszítésük szükségszerűen lapos, vésett.” Magyar Művelődéstört. III. 576.
25. *Nagy I.*, i. m. VII. (Pest 1860) 473. és 475.
26. Felesége, Kálnoki Zsuzsanna s két fia maradt, Mihály és Pál. Uo. VII. 476. 4., 5. jegyz.
27. Címerük rajzát l.: uo. VII. 473.
28. A nagyobbik (IX.) ltsz.: 1917. 46. I. M.: 14,7, szájm.: 10,4, talpátm.: 7,3 cm.; *Kőszeghy E.*, i. m. 41. Nr. 234 g. A kisebbik (IV.) ltsz.: 69.7.C. M.: 10,8, szájm.: 8,2, talpátm.: 5,7 cm.
29. *Siebmacher, I.*, Grosses und allgemeines Wappenbuch. (Nürnberg 1893); *Nagy I.*, i. m.; *Áldási Antal*, Magyar címeres emlékek (Bp. 1926) és Turul 1943. 1–57. (1883–1943).
30. *Áldási A.*, i. m. II., III. és IV. kötetben újabb nemesi címerekben hasonló sematikus oroszlánképek (II. kötetben: Ónodi Pap Márton 1630, Bogovics István 1655, Tóth Szigethi Mihály 1656, Göncz György 1689; III. kötetben Gönczy Szabó György 1623, Rainprecht Pál 1628, Bohos Mátyás 1641 stb. IV. kötetben a század második feléből Kolos István 1664, Kozma György 1668, Iskey András 1678, Cekus István 1694-ből). Hasonló felsorolás *Donátsy Ferenc*, Az oroszlán ábrázolása a magyar heraldikában. Turul 52 (1938) 7., 21–25. sorolja fel a XVII. századi címeres leveleket.
31. Uo. 24.
32. 1917. nov. 24-i levél a Kultuszminiszterhez, a Kilényi gyűjtemény Ernst Múzeumbeli aukciója tárgyában: nem volt ugyanis elég pénze a Nemzeti Múzeumnak a kiválasztott XV–XVIII. századi tárgyak megvételéhez (MNM. Irattár 280/1917). 1917. dec. 4-én 6000 koronát kapnak, a VKÜ 189980-1917) III. XI. 30. sz. átirattal. Az aktából nem derül ki, milyen alapon csökkentették a kiválasztott tárgyak számát, de csak 3924 korona átutalásáról maradt feljegyzés, melyet két XVII. századi magyar ötvösmunkáért az Ernst Múzeumnak elküldtek. MNM. Irattár 292/917.
33. Óra-Ékszer Vállalattól vett tárgyak jegyzékének akasztáma: 863-01-48/1969. KKO.
34. A serleg ltsz.: 1949.323. Mérete: M.: 16,7, szájm.: 8,2, talpátm.: 7,8 cm. A múzeum az egykori Wolfner gyűjteményből jutott hozzá.

35. Szabó László restaurátornak köszönetet mondok a segítségért.
36. Erdélyi Katalógus 1931. 16., 48. sz.; *Kőszeghy E.*, i. m. 41. Nr. 234.i.
37. Az öv adatai: Ltsz.: 1899.13.17. Vétel Resch Adolfától. MNM. Irattár 1899.33. Vételár 325 forint. Az öv teljes hossza: 74,2 cm (lánc h.: 15 cm), az övcsatok h.: 14-14 cm.
38. *Gyárfás T.*, A brassai ötvösség... 272.
39. A MNM Középkori Osztályának gyűjteményében övek, láncok és önálló töredékek formájában számos ilyen boglárt őrzünk aranyból, aranyozott ezüsből és aranyozott rézből, közéjükön drágakövek és féldrágakövek váltakoznak, de gyakran egyáltalán nem tettek közéjükre ékkötöket és követ.
40. Számos ilyen ábrázolás: Magyar Művelődéstört. III. 378 (fametszetek), 330. (szász polgárnő Erdélyben), 366., 380.
41. *Gyárfás T.*, A brassai ötvösség... 262. harmadik osztályt tartó tál.
42. Megemlítve még *Roth, V.*, Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgen I. (Hermannstadt 1922) 160.2. A hozzá tartozó szövegben viszont nem ennek a tálnak a leírását adja, hanem a mellette levőét. A cibóriumok közé sorolja, bár a XVII. századra véglegesen kialakult liturgikus szokások szerint egyszerre már jóval több osztályt konszekráltak, mint amennyit ebben elhelyezhettek volna. Így helyesebb paténaszerűen használt osztálytál tálának nevezni.
43. Magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma (Bp. 1884) ... (III. terem, 15. szekrény).
44. *Orbán Balázs*, A Székelyföld leírása IV. (Pest, 1870) 139-140.
45. *Kőszeghy E.*, i. m. 41. Nr. 234.f. Fedeles zománcos serleg, ltsz.: 53.46; fedél nélküli, ltsz.: 60.82.C.
47. A fennmaradt leltárakban színes festett zománcos tárgyakat legtöbbször „virágos kupák”-nak nevezték. Ilyen összeállítás *Radvánszky Béla*, Családélet és háztartás a XVI-XVIII. században. II. (Bp. 1896) 140.: Maróthy Zsuzsanna és rokonainak osztozása 1610-ből; 169.; Thurzó Borbála jegyajándékai 1612-ből; 226.: Bossányiné ezüstdíszai 1620-ból; 245.; Thurzó Borbála utólagos jegyajándékai 1625-ből; 341. Illésházy Katalin hozománya 1660 k., ezenkívül több kupát említenek a Varkocs-féle összeírásban „virágos” jelzővel; *Szabó Károly*, Ezüstművek és drágaságok összeírásai a XVI. századból. Századok 11 (1877) 547-548. Ezeket a leírásokat azonban még alaposabban meg kell vizsgálni, valószínűleg a szükséges ismertetések „virágos kupái” között, tehát ahol nem szerepel a színes vagy zománcos jelző, egyszerűen virágos mintával trébelt, de zománcozás nélküli kupákra lehet gyanakodni.
48. *Gyárfás T.*, A brassai ötvösség... 53. 386. sz. 1681. május 1-től 1694. ápr. 16-ig, 147., 185. sz. 1711-ben mester, +1761. 127. életének rövid története.
49. Uo. 272. az ő munkájának tartja a Bertalan templomi keresztelő medencét.
50. Uo. 54. 415. sz. 128: életéről elég részletes ismertetés, a sok perirat és céhbejegyzés alapján; *Kőszeghy E.*, i. m. 46. Nr. 257.
51. Uo. ezt a munkáját nem említi, sőt, semmilyen tárgyat nem köt személyéhez. Az 1931-es erdélyi kiállításon azonban mint az Andrássy gyűjtemény egyik darabja szerepelt, leírása és fényképe: Erdélyi Katalógus 1931. 32. 144. sz. III. Ugyanezt a leírást adja *Kőszeghy E.*, i. m. 46. Nr. 257. a mesterjegy rajzával.

Der Goldschmied Hans Mautner von Brassó

In der Sammlung mittelalterlicher Gold- und Silberschmiedearbeiten des Ungarischen Nationalmuseums ist, was die Zahl der Werke betrifft, — nach dem Nagyszebener (Hermannstadt, Sibiu) Goldschmied Sebastian Hann — Hans Mautner am stärksten vertreten, der in der zweiten Hälfte des 17. Jhs. in Brassó (Kronstadt, Braşov) gelebt hat.

Nach der vortrefflichen Zusammenfassung von Tihamér Gyárfás¹ kann über die Goldschmiedekunst dieser Stadt nicht viel Neues gesagt werden; wir können lediglich die Werke der von ihm erwähnten Meister erörtern.

Am interessantesten ist ein mächtiger Fussbecher mit dem Wappen der Familie Apor und der Jahreszahl 1681. (Abb. 2–3) H: 25,7 cm. Der Mantel wird durch Kartuschornamente in drei Felder geteilt, dazwischen befinden sich Männerbildnisse in Barockkleidung, Musikinstrumente haltend. Dem Lippenrand nahe, um das stark verwischte Apor-Wappen ist die Inschrift zu lesen: „STEPHANUS APOR 1681“. Der einstige Besitzer des Bechers, István Apor, gehörte zu den mächtigsten Magnaten Siebenbürgens in der zweiten Hälfte des 17. Jhs.

Die beiden Haufebecher sind auch datiert (Abb. 4–5), mit dem Wappen der Familie Mikes und der Jahreszahl 1682 versehen. Der Körper des Bechers ist mit herzförmigen Blättern bedeckt, die Aufschrift, das Löwenwappen umgebend, zählt Namen und Titel von Kelemen Mikes (* 1685), dem Hauptkapitän von Háromszék auf.

Noch zwei Haufebecher (Abb. 6–7) — ebenfalls mit Löwenwappen versehen — zeigen die Meistermarke des Goldschmiedes Hans Mautner. Ihre Aussenfläche wird nur vom vergoldeten Lippenrand geschmückt. Unter den Seriennummern IV und IX ist je ein schematisches Wappen zu sehen: ein Löwe, im Pranken ein Schwert haltend, auf beiden Seiten die Buchstaben G und D.

Der silbervergoldete Becher Mautners ahmt in der Form die zeitgenössischen Kelche nach, der schlanke, aufgezogene Stiel und die untere Hälfte der Kupa wird von einem charakteristischen Motiv des 17. Jhs., einem durchbrochenen, grossblumigen Korbe bedeckt. Der vasenförmige Nodus ist mit grossen, gravierten Blumen geschmückt (Abb. 8.).

Unter den erhalten gebliebenen Arbeiten Hans Mautners finden wir einen einzigen Gürtel (Abb. 9.). Auf Samt befestigt besteht er aus zehn vergoldeten Rosetten und zwei mit Spätrenaissancemotiven geschmückten

Gürtelschnallen; um die Puttoköpfchen ist ein durchbrochenes Blumenrankenmotiv. Dieser Gürtel war ein höchst charakteristisches Stück der siebenbürgisch-sächsischen Frauentracht (Abb. 10.).

Von weiteren zwei Arbeiten Mautners haben wir lediglich aus älteren Beschreibungen Kenntnis: die eine ist ein FussSchälchen (Hostienbehälter), (Abb. 11.) einst in der Schwarzen Kirche von Brassó, die andere ein emaillierter Deckelpokal, der Überlieferung nach ein Reisepokal des Fürsten Ferenc Rákóczi II. (Abb. 13.)

Für das Leben und die Tätigkeit Hans Mautners haben wir nur spärliche Daten. Seine Lehrlingsjahre verbrachte er in Nagyszeben; 1669 zog er nach Brassó, wo er, nach Bezahlung verschiedener Straf gelder bald als Meister in die dortige Goldschmiedezunft aufgenommen wurde: er musste zahlen, weil er das Handwerk nicht daselbst gelernt hatte, weiters für das halbe Jahr, das aus seiner Gesellenzeit noch fehlte; weder er noch seine Frau waren Kinder von Goldschmieden. Er wurde zweimal bestraft, uzw. weil er seine Arbeiten aus schlechtem Silber verfertigte, das drittemal musste er sich mit einer Mark auslösen, weil er „sich mit Soldaten zusammengesellend skandalös gezecht hat“. Er hatte nur einen Gesellen, seinen eigenen Sohn; in demselben Jahre, wo dieser freigesprochen wurde, starb er am 22. Juli 1694. Auf seinen Arbeiten bezeichnete er sich mit seinem Monogramm, den zusammengezogenen Kapitalbuchstaben HM (Abb. 1.).

In der Goldschmiedezunft von Brassó wirkten auch zwei nahe Blutsverwandte Hans Mautners. Sein Sohn, der bei seinem Vater in der Lehre war, legte seine Arbeiten, die nur mit Mühe angenommen wurden, 1711 vor; er starb im Jahre 1761. Vielleicht können wir einen Taufbecken in Brassó mit seinem Namen in Verbindung bringen.

Der andere Goldschmied dieses Namens war Andreas Mautner, der zwischen 1706 und 1708 in der Lehre stand, gleichfalls in Brassó. Höchstwahrscheinlich war er ein Neffe von Hans dem Älteren. 1712 wurde er Meister, er hatte die ihm anvertrauten Arbeiten auch nicht fertiggestellt. Er starb 1750. Von seiner Hand kennen wir einen achteckigen Becher von sehr hoher Qualität, dessen heutiger Aufbewahrungsort aber leider unbekannt ist (Abb. 12.).

1. Hans Mautner ötvös mesterjegye

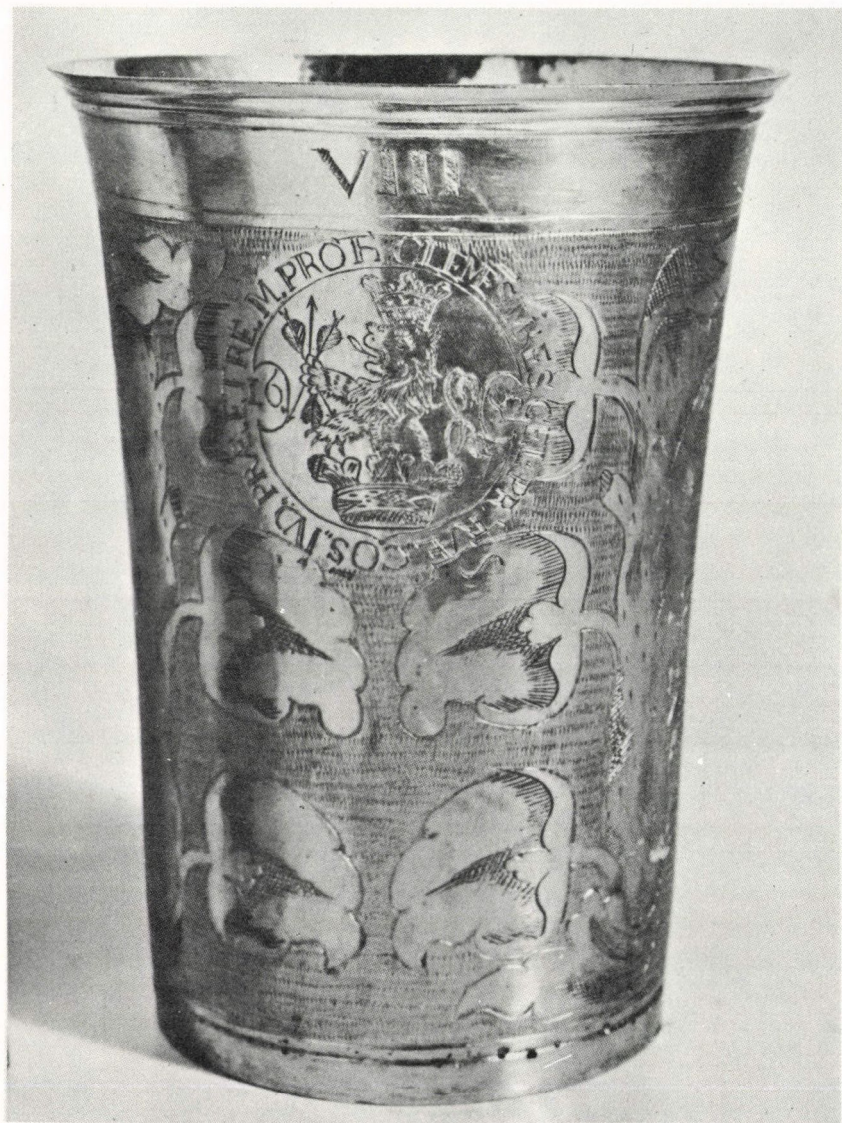
2. Talpas pohár Apor István címerével, 1681

3. Apor István címere az 1681-es talpas pohárról

4. Címeres részlet Mikes Kelemen IX. poharáról, 1682

5. Mikes Kelemen egybejáró pohara, VIII. 1682

6. Egybejáró pohárpár, IV.

7. A IV. pohár címere

8. Áttört kosaras serleg

9. Bogláros díszöv

10. Brassói szász polgárnő bogláros öves viseletben

11. Hans Mautner ciboriuma

12. Andreas Mautner pohara

13. II. Rákóczi Ferenc úti serlege

Rózsa György:

Magyarország XVII. századi képe a francia népies grafikában

Franciaországban a metszetgyűjtésnek évszázados hagyományai vannak. Hozzáértő és tehetős magángyűjtők már a XVII. században megkezdtek annak az anyagnak összegyűjtését, amely hatalmas fóliánsokba ragasztva, később a nagy francia közgyűjtemények alapjává vált. A francia ízlés összetettsége ezen a területen is megmutatkozott. A rézmetszetek nemcsak művészi kvalitásaik alapján kerültek be a kötetekbe, a gyűjtőket nemcsak a grafika-történet főművei vonzották. Voltak rajongói a kisebb jelentőségű művészek, sőt a grafikus mesteremberek lapjainak is, amelyek mondanivalójukkal keltettek érdeklődést, de amelyektől a finnyásabb, „magasabb” ízlésű amatőrök lenézően elfordultak. A francia gyűjtők érdeklődése természetesen elsősorban a hazai mesterek alkotásai és a francia történelemmel foglalkozó lapok felé fordult. Rendkívül tekintélyes mennyiségű rézmetszet maradt fenn, amelyeket XIX. századi terminus technicussal „imagerie”-nek neveznek és amelyek a népszerű témákból, a népművészettel rokon kvalitásukból és az olcsó árakból következően a közönség legszélesebb rétegei számára készültek. Napjaink emberének a naiv, egyszerű művészet iránti, egyre növekvő érdeklődését az „imagerie populaire”-rel foglalkozó kiadványok és kiállítások mennyisége is mutatja.

Az imagerie technikájában a XVII. századra a rézmetszet váltotta fel a korábbi fametszetet. A termelés központja a párizsi rue Saint-Jacques volt, ahol a rézmetszők és kiadók — a középkori céhek hagyományát folytatva — egymás közelében telepedtek le.¹ A régi egyetemi negyedat átszelő és a Petit Pont-hoz torkolló utcában egymást érték a kiadók műhelyei. Hála a korán meginduló tudományos feldolgozásnak, adresszek és levéltári adatok alapján a mesterek életéről és tevékenységéről viszonylag sokat tudunk.²

Ezeknek a kiadó-rézmetszőknek a XVII. század második felében és a

XVIII. század elején napvilágot látott művei közül most azokat a darabokat szeretnénk bemutatni, amelyek magyar vonatkozásokat tartalmaznak és amelyek jórésze eddig ismeretlen volt. A francia külpolitika a XVII. században szoros kapcsolatot tartott fenn az erdélyi fejedelmekkel, majd a magyar ellenzéki mozgalmakkal. A század második felében a magyarországi kuruc mozgalmak és a török támadások lekötve tartották Bécs haderejét és ezzel XIV. Lajos hódító politikájának szabadabb érvényesülését tették lehetővé nyugaton. A Magyarország területén lezajlott események és azok részvevőinek ábrázolásai akkor kezdtek érdekessé válni Párizsban, amikor a felszabadító hadjáratok Bécs ostroma után magyar területen folytatódtak és az érdeklődés egészen az ország teljes felszabadításáig, a passzarovici béke megkötéséig tartott. Körülbelül ugyanerre az időre estek a kuruc függetlenségi mozgalmak is, amelyeknek nyomát szintén megtaláljuk az egykorú francia grafikában.

A Szent Jakab utca úgyszólván valamennyi, 1700 körül működött mesterének nevével találkozunk a magyar vonatkozású anyagban. Álljon itt névsoruk, zárójelben az adresszek alapján a műhelyek pontosabb megjelölése. A több kiadónál visszatérő házmegjelölés azt jelenti, hogy a műhely öröklés, vétel vagy házasság révén gazdát cserélt.

Basset, Pierre Bertrand özvegye (à la Pomme d'or), Henry Bonnat (vis-a-vis au Coq, illetve vis-a-vis les Mathurins), Nicolas Bonnat (à l'aigle), Bosnain özvegye (rue Galand au Croissant), Martin és Jean Boudot (au Soleil d'or), François Chereau, Pierre Gallays (au St. François de Sales), François Guérard, Edouard Hacquart, Pierre Houllie (au Point de France), François Jollain (à la ville de Cologne), Gerard Jollain (à l'enfant Jesus, majd à la ville de Cologne), F. Gerard Jollain (szintén à l'enfant Jesus), G. Landry (à l'image St. Landry), F. és G. Landry (à Saint Landry et à St. François), Pierre Landry (à l'image de St. François de Sales, à St. Francois de Sales, à la Parcheminerie), Nicolas Langlois (à la victoire, à la Pomme d'or), Nicolas Larmessin (à la Pomme d'or), Jean Mariette (au colonnes d'Hercule), Jean Moncornet (à la félicité), Jean-Baptiste Nolin (à l'enseigne de la place des Victoires), Antoine Trouvain (au grand Monarque), végül a flamand származású Jan vander Bruggen (au grand Magasin d'images, vis-a-vis la rue de la Parcheminerie).

Az adresszekben szereplő személyek metszetkiadók és kereskedők voltak, akik maguk nem mindig voltak rézmetszők. A lapok rajzolói és rézmetszői általában ismeretlenek maradnak, csak néhány esetben találkozunk szignatúrával. A feldolgozott darabokon rajzolóként illetve festőként Franz Ertinger, Antoine Dieu és Nicolas Larmessin, rézmetszőként pedig ismét Larmessin és Nicolas Arnaut szerepelnek.

Az imagerie közönsége nem követelt a mesterektől magas színvonalú művészi munkát. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Szent Jakab-utcai rézmetszet-kiadók néhányánál az imagerie populaire az oeuvre-nek csak egyik, egyéb műveiktől élesen elkülönülő részét jelenti. Nevükkel igényesebb rézmetszetek szignatúráján is találkozunk. Erre néhány példa a magyar vonatkozású anyagban is akad (például Zrinyi Miklós mellképe Jean Frosne-től és Balthasar Moncornettól, Thököly Imre mellképe, Thököly és II. Rákóczi Ferenc érem alapján készült képmása Thomassintól³). A szorosabb értelemben vett arcképeket és az imagerie-t azonban már a XVII. században is külön-külön műfajoknak érezték. Erre mutat az a körülmény is, hogy a gyűjteményekben más-más kötetekbe kerültek.

A népies rézmetszőktől a történeti hitelességet sem kérhetjük számon. Hiteles források felkutatása és megszerzése hosszadalmas és költséges feladat volt és a magyar tárgyú darabok esetében a kiadók erre a földrajzi távolság miatt is nehezen vállalkozhattak volna. Jól látható ez a most közölt, eddig részben ismeretlen budapesti vedutákon illetve ostromképeken. Egyszerű átvételek ezek korábbi – néha száz évvel korábbi – metszetekről. Másolás közben a kompozíció bal és jobb oldala gyakran felcserélődött, de ez sem a művészt, sem a lapok vásárlóit nem zavarta. Így a most felbukkant látképek nem nyújtanak új adatokat a város korabeli alakjára, nem azt tudjuk meg belőlük, hogy milyen volt Budapest a XVII. század elején. De értékes források arra vonatkozólag, hogy milyennek képzeltek a török uralom alá jutott, majd 1686-ban felszabadított középkori magyar fővárost a távoli Franciaországban. Meglétük azt bizonyítja, hogy sorsa érdeklődést keltett a francia közvéleményben.

A párizsi rézmetszők magyar vonatkozású műveinek további csoportja egy másik műfajhoz, a naptárak, az ún. almanach royal-ok kategóriájába tartozik. A naptárnak ez a formája, amely a manapság is divatos nagyméretű falinaptárhoz hasonló, XIV. Lajos uralkodásának idejére alakult ki és közel egy századig virágzott. A majd egy méteres, két lemezről nyomtatott rézmetszetek a feldolgozott lapok között a legmagasabb művészi színvonalat jelentik. A naptárlapokon egy nagy vagy több kisebb kép az elmúlt év legfontosabbnak tartott eseményét vagy eseményeit ábrázolja. Tárgyalások, fogadások, csaták és ostromok képeit, a dinasztia tagjainak életéből vett momentumokat találunk közöttük. A magyar vonatkozású lapok elsősorban csatajeleneteket tartalmaznak. Akár az egész képfelületet elfoglaló kompozícióról van szó, akár kisebb méretben, mint kép a képen jelenik meg a kiemelt esemény, szerkesztési elvei mindig a XVII. századi csataképfestészet műfajának megfe-

lelőek. Az előtérben a főszereplőket látjuk nagyobb méretben, a középtérben zajlik maga a csatajelenet, végül a háttérben városkép zárja le. Természetes, hogy hiteles ábrázolásokat itt sem szabad keresnünk. Gyakran vesznek át egyes alakokat vagy részleteket korábban már megjelent kalendáriumokról.⁴ A valóságos, földi szereplők mellett, velük együtt gyakran találkozunk a képeken bibliai vagy mitológiai alakokkal, elvont fogalmak vagy népek megismerésével. A naptárak így a világi apoteózis műfajának bár sokszorosított, de az adott keretek között mégis monumentális hatású képviselői. A franciaországi eseményekkel kapcsolatban főleg XIV. Lajost dicsőítik. A naptárak hivatalos eredetére a királyi privilégium mellett vander Bruggen 1688-as naptárának Franciaország kancellárjához adott esetben Louis Bouche-
rat-hoz szóló ajánlása a bizonyíték.

De a francia király dicsőítésére még a magyarországi felszabadító háború eseményeinek ábrázolásainál is módot találtak. A naptárkészítők felfogása szerint a XI. Ince pápa diplomáciai tevékenységének eredményeként létrejött Szent Liga, a császár, Lengyelország és Velence szövetségének a törökök elleni sikerei a francia király – igaz hogy kényszerű – semlegességének is köszönhetőek voltak. Másrészt mindig kiemelten szerepelnek a felszabadító háború ábrázolásain a francia önkéntesek, akiknek jelenléte nem történhetett a király tudta nélkül, de akiknek tevékenységét ő, mint akarata ellenére történőt állította be a porta előtt.

Az évi naptár szövegét kisebb méretben a lapok alján üresen maradó felületre nyomdai úton vitték rá, vagy külön papírra nyomtatva egyszerűen felragasztották. Csak a XVIII. században készült ez a rész is rézmetszet technikával. Maradtak fenn olyan naptárak is, amelyeken a naptárrész még üres. Ez tulajdonképpen nem nevezhető írás előtti állapotnak, mivel a nyomtatás csak a levonatot érintette, magán a rézlemezen semmiféle változtatást nem okozott.

A nyomtatott naptárszövegek rendszerint külön adresszt kaptak, amely nem mindig azonos a rézmetszetével. Ilyenkor a rézmetszetű kép és a nyomtatott szöveg más-más kiadónál készült. Ha ugyanannál a kiadónál ugyanabban az évben két különböző naptár azonos naptárszöveggel jelent meg, ez azt jelenti, hogy az egyik kiadás elfogyván, a rézmetszetenél nagyobb példányszámban nyomtatott naptárszöveget felhasználták a második kiadás új rézmetszeténél is. Előfordul, hogy egy kétfelé osztott felületű almanach azonos alsó képpel, de két különböző felső résszel maradt ránk. Mivel a felső kép a török birodalom gyengülésére vonatkozó politikai allegorikus ábrázolás, arra kell gondolnunk, hogy az első megoldás valamilyen okból nem bizonyult

megfelelőnek és ezért cserélték ki másikkal. De persze az sincs kizárva, hogy a lapok eltérése csak későbbi, téves összeillesztés következménye.

Az almanachokat nyilván a műhelyekben is meg lehetett vásárolni, hiszen az adresszek egyik célja éppen a reklám volt, de feltehetően a vándor képviselők is résztvettek az árusításban. Így magánosok számára is elérhetőek voltak. Mégis, a témákból és a beállításból következően hivatalos terjesztésével is számolnunk kell. A rendkívül kiterjedt és jól szervezett francia diplomáciai hálózat csatornáin eljuthatott számtalan külföldi udvarhoz is. Az év végén mind a naptár, mind az ábrázolás elvesztette aktualitását és elkopott, így eldobták, hogy helyet nyerjenek a következő évi példánynak. Ezért olyan ritkák az almanachok.

A harmadik és utolsó műfaj, amelynek magyar témáival foglalkoznunk kell, a meghatározott személyek nevét viselő divatkép, az ún. „portrait en mode”. A XVII. század végén kialakult képtípus a kor „nevezetes” embezeit, az uralkodóházak tagjait, valamint a korabeli francia és külföldi udvarok életének résztvevőit legjellemzőbbnek tartott öltözetükben, egész alakban mutatja be. A lapokon az arcok teljesen sematikusak, egymáshoz nagyon hasonlítanak. Az aláírásokban gyakran szerepelnek téves adatok (Thököly keresztnéve valójában Imre, Rákócziék esküvője 1694. szeptember 26-án volt, II. Rákóczi Ferenc apját szintén Ferencnek hívták stb.). A képek semmiképpen nem törekedtek portréhűsége, így módszertanilag helytelen lenne azokat hiteles arcképekként értékelni.⁵ A lapok nem is az arcképek között találhatók a gyűjteményekben, hanem a kosztümtörténeti anyagban. A divatarcképek között Thököly Imre, Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc és Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnő alakja mellett Károly Commercy herceggel és Mohamed (valójában Abdurrahman) budai basával találkozunk. Az utóbbi képek azért kerültek bele ebbe az összeállításba, mivel háttérükben a budai ostrom látható.

A bemutatott magyar tárgyú XVII. századi francia rézmetszetek a magyarországi felszabadító háború és a függetlenségi mozgalmak franciaországi visszhangját teszik szemléletessé. Vizsgálatuk fellebbenti a fátylat a grafikatörténet néhány speciális, az adott korhoz és miliőhöz kötött műfajának műhelytitkairól. Nemcsak ízléstörténeti következtetések levonását teszik lehetővé, de bepillantást engednek a francia diplomácia kulisszái mögé is.⁶

JEGYZETEK

1. A rue Saint-Jacques, mint a kiadók utcája, sokáig megőrizte népszerűségét. Ezt bizonyítja — többek között — egy budapesti látkép is, amelyet Fr. Wentzel litografált és adott ki a XIX. század közepén. Adressze: „DEPOT. Fr. Wentzel Editeur rue St. Jacques 65. PARIS.” Párizs, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Estampes, Vc 213 (III) Hongrie (Budapest).
2. A feldolgozott rézmetszetek a három legfontosabb párizsi közgyűjteményben találhatók: a Bibliothèque Nationale és a Bibliothèque de l'Arsenal Cabinet des Estampes-jaiban, valamint a Louvre Edmond de Rotschild gyűjteményében. Tekintélyes almanach-gyűjteményt őriz a Bibliothèque de l'Institut is. A feldolgozásban felhasznált legfontosabb irodalom: *G. Duplessis*, Inventaire de la collection d'estampes relatives à l'histoire de France léguée en 1863 à la Bibliothèque Nationale par Michel Hennin. Tomes 1-5. (Paris 1877–1882). — *V. Champier*, Les anciens almanachs illustrés. Histoire du Calendrier depuis des temps anciens jusqu'à nos jours. (Paris 1886). *R.-A. Weigert*, Inventaire du fonds français. Graveurs du XVIIe. siècle. Tomes 1-6. (Paris 1939–1973). — *P.-L. Duchartre-R. Saulnier*, L'imagerie parisienne. L'imagerie de la rue Saint-Jacques. (Paris 1944). — *J. Adhémar*, Populäre Druckgraphik Europas. Frankreich. (München 1968).
3. Az utolsónak említett lap képe: *Köpeczi Béla*, A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország (Bp. 1966), címkép.
4. Hogy csak egy példát említsünk: az 1688-as Pierre Landry naptár főalakját és az égi alakokat az 1705-ös F. Gerard Jollain naptáron látjuk viszont. — Az 1688-as François Jollain és az 1719-es F. Gerard Jollain naptár kompozíciójához készült rajzok is fennmaradtak. A kész példány méretét megközelítő nagyságban készültek, egyik a rézmetszettel megegyező, a másik ellentétes beállításban.
5. Vö. A londoni National Gallery Largillière követőjének tulajdonított festménye a hagyomány szerint II. Rákóczi Ferenc feleségét ábrázolja. A II. világháború után megjelent katalógus az azonosítást F. Guerard lapja alapján megtartja. (Martin Davies, French School. National Gallery Catalogues. London 1946. 61. 1.)
6. Itt kell köszönetet mondanom az említett párizsi gyűjtemények vezetőinek és munkatársainak, de elsősorban Jean Adhémar úrnak, a Bibliothèque Nationale Cabinet des Estampes-ja vezetőjének a munkámban nyújtott segítségért.

KATALÓGUS

Buda látképe nyugatról (*1. kép*). Címe fent a képben szószalagon: „BVDE”. Ezalatt „Plan de la Ville de Bude” feliratú alaprajz, benne „Pest – Danube Fleuue – Chasteau – la Vallée de S. Paul” magyarázó felirat és több, az 1686-os ostromra vonatkozó, tintával írott megjegyzés. A bal felső sarokban babérkoszorúban magyar címer. A nagy képben a megfelelő helyen a következő magyarázó szöveg: „Pest – Danube Fleuue – le Chasteau St. Gerard – Montagne St. Gerard – Nostre Dame (tintával tévesen átjavítva: St. Estienne) – Danube Fleuue – St. Pierre et St. Paul – Danube Fleuue – le Chateau – la basse Ville.” A kép alatt történeti magyarázat: „BUDE la plus forte et la plus agreable Ville d’Hongrie en est aussi la Capitale elle est scituée(!) sur le Danube l’vn des plus grands Fleuve de l’Europe qui passe tout au traver de ce Royaume et separe la haute hongrie de la basse elle étoit autre fois le / sejour de ^{ses} Rois lon dit quelle eut ce nom de Buda Frere d’Attila Roy des Huns et par luy associé au Royaume jl luy avoit donné ordre de rebastir et de fortifier cette ville qu’il vouloit rendre tres forte et tres considerable et quil vouloit etre appelle Atila, comē luy mais Buda luy (!) donna son nom / au lieu de celuj de son Frere ce qui fit qu’ Atila le tua de ses propre mains et fit ensuite jetter son corps dans le Danube elle na pas laissé deretenir depuis ce meme nom malgré le dit Atila qui deffendit sous peine de mort de l’appeller doresnauant Budis du nom de son Frere voulant qu’elle / fut appelé Attila; elle a aussi été appelé Offen qui signifie en langue du pais four a chaux par ce quil y en a quantité en ces lieux Charlemagne Emperr. et Roy de France laprit d’assaut apres vn siege fort long et fort oppiniatre par mer et par terre 50. ans apres Attila le Roy d’Hongrie nommé / Chaba etoit dans la place jl la defendit avec vn courage jncroyable jl y fut fait prisonnier et jl se fit mourir dans sa prison Charlemagne luy fit faire des obseque et tres magnifiques. elle a été depuis ornée de plusieurs palais et de superbe edifices par le Roy Sigismon qui fit batir son / Palais au milieu de sa Citadelle jl la fit revestir de murs et de ramparts des plus forts et des plus considerable de l’Europe les Turcs s en rendirent. / maistre en 1529 l’Empereur Ferdinand la fit assieger deux fois en dix ans mais jl fut obligé d en leuer le siege avec beaucoup de perte de monde / et d’argent la principal Église de cette Ville étoit celle de St. Pierre et St. Paul elle fut comēcé a batir vers l’an de grace mil par la pieté de St. Etienne Roy d’Hongrie Fils de Gersa premier Roy Chretien de ce Royaume et elle fut achevé par Ladislaüs son petit fils. Grisa y fit / batir ensuite l’Englise de la tres Sainte Vierge de pays et tres fertile

et abonde en fruits tres excellent et tres delicats l'on dit qu'il y a vn / vin souffré qui n'en yre point quelque quantité qu'on en preine (!) et qu'il y a aussi des bains dont l'eau est si chaude qu'on ni peut mettre la / main sans ce bruler l on s en sert ordinairement pour plumer la volaille et pour peler les cochons de Lait cependant l on y / voit des poissons blancs d'une grosseur et d'une grandeur considerable qui y vivent et qui meurt de froid si tost qu on les met / dans quelque riuere dont leau est moins chaude." (A szöveget tintával írott megjegyzések egészítik ki az. 1526-os, 1541-es, 1598-as, 1602-es, 1684-es és 1686-os ostromokra vonatkozólag.)

Adressz legalul: „Ce vend a Paris Chez G. Jollain rue St. Jacques a l'Enfant Jesus.”

Rézmetszet, 398 x 505 mm.

Párizs, Bibliothèque de l'Arsenal, Cabinet des Estampes, Cote 65 (Topographie).

A kompozíció egy rézkarc fordított állású átdolgozása, amely a következő kiadványban jelent meg: *Braun, G. Hogenberg, F., Civitates orbis terrarum. Liber primus.* (Köln 1572); *Vö. Rózsa György, Budapest régi látképei.* (Bp. 1963.) 2. sz. Gérard Jollain 1685-ig működött, a lap tehát 1685 előtt keletkezhetett.

Buda és Pest látképe északról (2. kén). Címe fent a képben szószalagon: „BVDE”. A jobb felső sarokban, sabéerkoszorúban magyar címer. Balra fent a városok alaprajza: „Plan de la Ville de Bude” címmel és „La Riuere du Danube” szöveggel. A kis kép alatt magyarázat a benne elhelyezett betűkhöz: „A. La Ville de Bude. B. Le Chasteau. C. La Ville de Pesth. D. Le Fort de Pest. E. Le mont St. Gerard.” A nagy képben elhelyezett számok magyarázata fent a képben: „1. Le Palais Royal. 2. Eglise autrefois consacrée en l'honneur de Notre Dame (itt és a kép megfelelő helyén tintával, tévesen kijavítva: St. Estienne), apresent Mosquée. 3. 4. et ces autres clochers estoient des Eglises, profanées par les Turcs, seruant de Mosquée, Magasins, et Marchez (tintával kiegészítve: et retablie dans la 1ere deuotion cōe toutes les autres depuis que les Imperiaux l'ont pris le 2 Sep^e. 1686.)” Jobbra középen: „Tout ce qui est marqué A. est le quartier nommé la Ville des Iuifs. B. Sinagoge des Iuifs.” A képben a megfelelő helyen: „La Ville de Pesth – La Riuere du Danube – Le pont de Bateaux pour la communication de Bude a Pesth – Le Chasteau de St. Gerard – Le Mont Saint Gerard.” A kép alatt két hasábon francia és latin nyelvű történeti magyarázó szöveg: „La Ville de BVDE, auant l'Inuasion des Turcs en Hongrie estoit la Capitale de ce Royaume, / les anciens

la nomoient Curta, et les Allemans Offen. Elle est diuisé en basse et haute ville. la basse est / sur la pente d'une coline, dont le Danube arrose le pied, la haute est auantageusement située sur / le haut, les Enuiron en sont fertils et tres agreables. et l'air y est temperé. Philipe Euesque de Termo / enuoié par le Pape Nicolas 3. a Ladislas 3 Roy de Hongrie, y célébra vn concile en 1279. Le Danube / separe la ville de Bude de la petite ville de Pesth, située sur le bord du rivage opposé. On voit / dans là ville de Bude les debris de plusieurs palais magnifiques. batis autrefois par les Rois de Hon- / grie. font veoir qu'elle en estoit la beauté. Bude n'a rien de regulier dans sa fortification. Elle n'est fermé que d'une muraille sans fossé. ou sont plusieurs Tours. sa principielle force consiste en sa situ- / ation qui est sur le Roc. Soliman Empereur Turc se rendit maistre de Bude le 29 aoust 1526 et / depuis ce temps elle a esté plusieurs fois vainement assiégée, tant par les Hongrois, Imperiaux, qu' autres / troupes auxiliaires. / BVDA quam Germanici Offen appellant, antequam Turcae Hungariam Inua- / derent Regni huius erat metropolis. In superiorem et Inferiorem urbem diuidi- / tur. In proclui montis ad ripam Danubij sita. Illo solo ab vrbe Pesth, quae / est ad oppositam ripam separatur. Die Augusti Vigesimo nono anni 1526. / Budam expugnauit Solimanus, quae ab hoc tempore tum a Germanis, tum / ab Hungaris frustra multoties obsidione cincta, huc vsque In potestate / Turcarum remansit. Situ suo longe quam propugnaculis firmior / vno muro solo cingitur qua tamen parte ab Imperatoris exercitu / Impetitur duplici muro vallis ac propugnaculis deffenditur."

Adressz a középén, a szigeten: „Se Vendent / A Paris, chez F. Iollain l'ainé, rue St. Iaques, a la Ville de cologne."

Rézkarc, 400 x 500 mm.

Párizs, Bibliothèque de l'Arsenal, Cabinet des Estampes, Cote 65 (Topographie).

Wilhelm Dilich 1600-ban megjelent rézkarca alapján, vö. *Rózsza*, 40. sz. A lap a visszafoglalást nem említi, így 1686 előtt kellett keletkeznie.

Buda ostroma 1686 (3. kép). Címe balra lent levélkoszorúban: „BUDE / Prise par assaut par / L'Armée de L'Empereur. / Commandée par le Prince Charle / de Lorraine, Et le Duc Electeur / de Baucrc / Le 2. Septembre l'an 1686." Lent középén: „Graué sur un dessin envoyé / de Vienne présenté a L'Empereur." A képen a megfelelő helyen: „Le FEUVE DANUBL (!)." A képen elhelyezett betűk magyarázata a kép alatt négy hasábon: „EXPLICATION DES LETTRE (!). A. la Ville Superieure. B. la Ville basse.

C. attaque du côté de l'Empereur. D. Batteries. E. endroit par ou la place a esté forcé. F. Chateau pris par le Duc de Bauier qui a causé la prise de la place. G. attaque et Batteries du Côte de Bauiere. H. attaque du Cotté Branbourg. I. Secour Battu. L. fause attaque. M. ruisseau Seché. N. Mortié. O. montagne St. Gerard. P. lig^{ne}. de circonuallatio. Q. ligne de comūnicatiō (u föléirva). T. mosquées Seruant deff."

Adressz a jobb alsó sarokban: „A Paris Chez Nolin / rue St. Jacques a l'Enseigne de la place des Victoir."

Rézkarc, 208 x 318 mm.

Párizs, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Estampes (a továbbiakban: BNCdE) Vc 213 Hongrie (III); Bibliothèque de l'Arsenal, Cabinet des Estampes, Cote 65 (Topographie).

Egy 1686-ban megjelent német rézmetszet másolata, vö. *Rózsza*, 102. sz.

A budai ostromművek alaprajza, 1686. Címe a kép alatt: „Plan de la Ville de Bude, et des travaux faits par les Imperiaux et / autres troupes auxiliaires, tant pour les attaques et lignes de contra- / uallation, que sur les postes auantageux, leué par lingenieur du Prince / Charle de Lorraine.” A képen a megfelelő helyen: „PEST – BUDE – Ville basse – Lac – vallée de St. Paul – Suabe – ataque des Bauarois.” A képen elhelyezett betűkhöz magyarázat a kép alatt négy hasábon: „A tranchées de la basse ville B batterie de 6 pieces portant 24 de balles C la breche de la basse ville D logement sur le breche E batterie de 10 pieces de 24 liure de balle F les breches de la haute ville G batterie des Brandebourgs + H batterie de 7 mortiers I lignes de contrauallation K batterie de 4 pieces de 24 L batterie de 4 pieces de 24 L batterie de 4 piece portant 24 liure de balle M batterie des Espagnols sur la Colline de suabe N batterie de 4 mortiers O 8 bataillons sous les murailles de la ville P mosques + de 22 pieces po^r. des boul. rouge. Q Pattees Y mines Howitz des Brandebourgs qui sont unne espece de mortiers plus large en chambres et long en chasse que les autres.”

Adressz a cím végén: „Chez la Veuue Martin et Jean Boudot rue St. Jacques au Soleil d'or.”

Rézkarc, 370 x 422 mm.

Párizs, BNCdE Vc 213 Hongrie (III).

Weigert, VI. 608. 8. sz. – *Kelényi*, 205. sz.

Buda és Pest látképe keletről. Címe a kép alatt középén: „BUDE”. A képen a megfelelő helyen: „le Danube Fleuve — Pest Ville.” A képen elhelyezett számokhoz magyarázat a kép alatt öt hasábon: „1. Fort et Montagne de St. Gerard. 2. le Chateau, ancienne demeure des Rois. 3. la Ville de Bude. 4. Notre Dame Cathédrale. 5. St. Pierre et St. Paul. 6. les Jesuites. 7. les Capucins. 8. l’Hotel de Ville. 9. la basse ville de Bude. 10. le pont des bateaux. 11. Breche par laquelle les Allema^s. prirent d’assaut la ville de deux Septembre en l’an 1686.” Történeti magyarázat a kép alatt: „Bude ville Capitale du royaume de Hongrie est grande et forte étant Située sur une hauteur avec un Ancien Chateau et sur le bord de la riviere une ville / Basse. Elle appartenoit ci de vant aux Turcs, depuis qu’ils s’en etoient emparé par adresse le deux de Septembre 1541 du temps de Soliman II. Elle avoit été assié. / Six divers fois par les Allemands et toujours en vain, mais enfin elle fut prise d’Assaut le deux de Septembre 1686 par l’armée imperiale Commandée par le prince / Charles de Lorraine apres un long Siege, et fut entierement Saccagé.”

Adressz a kép széle alatt: „A Paris Chez Basset rue St. Jacques — rue St. Jacques.”

Rézkarca, 185 x 254 mm.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztály.

II. állapot: a fenti szöveget kivakarták, de nyomai láthatók. Új cím: „VUE DE LA VILLE DE BUDE EN HONGRIE.” A kép felett ugyanez tükörírással. Új adressz: „Paris Chez Hacquart.” Uo. és Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka.

Braun, G. — Hogenberg, F., Theatri praecipuarum totius mundi urbium liber sextus (Köln 1617) c. műben megjelent rézkarc fordított állású átdolgozása.

Rózsa, 76/d. sz.

Buda és Pest látképe keletről (4. kép). Címe a kép alatt középén: „BUDE / Ville Capitale / du Royaume / d’Hongrie.” A képen elhelyezett számok magyarázata a kép alatt négy hasábon: „1. Fort et Montagne de Saint Gerard. 2. Le Château, ancienne demeure des Roys. 3. La Ville de Bude. 4. N. Dame Cathedrale. 5. St. Pierre St. Paul. 6. Les Iesuittes. 7. Les Capucins. 8. l’Hôtel de Ville. 9. La basse Ville de Bude. 10. Le Pont de Bâteaux. 11. Le Danube Fleuve. 12. Pest Ville. 13. Breche par laquelle les Allemans prirent d’assaut la Ville le 2. Septembre 1686.”

Adressz a kép bal alsó sarkában: „A Paris chez Chereau.”

Rézkarc, 162 x 221 mm.

Párizs, BNCdE Vc 213 Hongrie (III).

Az előbb leírt lap fordított állású másolata.

Falinaptár az 1686. évre. Nyomtatott naptárszöveg a jobb alsó sarokban: „ALMANACH POVR L'ANNÉE M.DC.LXXXVI.” Ennek adressze alul: „A PARIS, Chez PIERRE LANDRY, rue saint Jacques, à l'Image S. François de Sales.”

A bal felső sarokban „La renommée” a következő szövegű táblát tartja: „Rien n'est cōparable à la Gloire / De l'Empire Chrestien: / Et prenant son party le Ciel defēd le sien: / Ce sont ses Ennemis dont il a la victoire. / Pour la Renomēe et l'Histoire / Est-il un plus brillant et plus digne entretiē.” A jobb felső sarokban XI. Ince pápa bahérkoszorúval övezett képmása és két angyal „POLOGNE” valamint „VENISE” feliratú zászlókkal. Ezalatt — kép a képben — csatajelenet a következő címmel: „LE TRIOMPHE des CHRESTIENS sur l'Empire des TURCS par les Armées / IMPERIALES et POLONOISE, représenté dans ce Tableau, où l'on voit la Deroute Universelle de ces Infidelles, et les Avan- / tages remporté/ sur eux dans tous les endroits où leur temerité les a portez, pendant les Années 1684. et 1685. devant VIENNE, / ou ils ont été obligez d'abandonner heureusem^t. le Siege, avec une perte considerable de leurs Armées et de leur Bagage; comē aussi le / Siege qu'ils avoient formé devant GRAND (!), quils ont levé apres avoir perdu 4000 lanissaires, plus^{rs}. Spahis, 24 pieces de canon, Mortiers, cheuaux / et tout le bagage. La Ville de NEHAUZEL, prise d'assaut, la Garnisō taillé en pieces, et le Bacha blessé à mort. La Ville de St. Nicolas bloquée. Les Villes / d'Esperies, et de Cassovie renduës à l'obéissance de l'Empereur, Comē aussi les Villes du Zolnock, Heretsch, Kalo, Dibrang, / et plusieurs autres.” A kis képben a megfelelő helyen: „Vienne — Grand — Le Comte de Caprara et de Scherffberg.” A képtől balra római ruhás harcosok, akik közül három „Le Prince de Comty / et de la Roche-sur-Yon. Le Prince de Charles — Brandēbourg” felirattal azonosítható. A kép bal alsó sarkában I. Lipót ül trónon, előtte a tartományokat megszemélyesítő puttók kis képet tartanak „Neausel prise d'assaut en Jouille 1685. / par l'armée Imperialle Comandé par le Comte Scherffem / berg, toute la Guarnison Turc taillé en pieces, le Bacha blessé / à mort, fait prisonnier, et plusieurs officiers: Les Princes de Comty et le / Roche-sur-Yon, s'y sont signalé. le P. de Comercy monta des premiers a l'assaut.” A kis képben a megfelelő helyen: „LEOPOLD IGNACE / I^r. du nom par la grace de / Dieu Empereur des Romains.” A „Baviere — Empire — Palatin —

Hongrie – Suede – Saxe – Cleves” nevekkal jellemzett géniuszok közös felirata: „Les Genies de la Guerre rapportantes / les nouvelles de ce qui s’y est passéz.” Lipót alakjától balra zászló csataábrázolással és a következő feliratokkal: „En 1685 / le General / Husler a de- / fait la Garni- / son Turc de la / Ville de Zolonok / avec les Habitans, à / la reserve des femēs / et des petits Enfans, que l’on a fait prisonniers, / qui s’estoit cadée dans une Mosquée. – Casovie / Capital de la / Haute Hongrie ren- / due à l’obéissance de / l’Empereur, avec la prise / de Teckeli, en 1685, que le Gr^d. Sig^r. a fait mettre aux fers.”

A bal alsó sarokban adressz: „a Paris chez Landry, rue S. Jacq. a S. Francois de Sales / avec pri. du Roy.”

Rézmetset két lemeztől nyomtatva, 880 x 557 mm.

Párizs, BNCdE Collection Hennin 5476. sz.

Duplessis, II. 222. – *Champier*, 104. – *Weigert*, VI. 269., 378. sz.

Falinaptár az 1686. évre. Nyomtatott naptárszöveg alul: „ALMA-NACH POUR L’ANNÉE M.DC.LXXXVI.” Ennek végén adressz: „A Paris, Chez Jean Moncornet. rue St. Jacques à la Felicité.”

Címe közepen: „LA PRISE ET SACCAGEMENT / DE NEUHAUSEL PAR L’ARMÉE / IMPERIAL. / Le 20. Aoust. 1685.” A felső kép megfelelő helyén: „Mr. le Prince de Commercy – Femme Turc délivré par / le Prince de Comērcy.” Alul egy. kétoldalt 4–4 kisebb kép. Magyar vonatkozás: a bal alsó sarokban csatajelenet: „Leuée du Siege et Bataille de Gran” felirattal.

Két lemeztől nyomott rézmetset, 804 x 517 mm.

Párizs, Louvre, Collection Edmond de Rothschild, 26966. sz.

Falinaptár az 1686. évre. Naptárrész hiányzik. Címe fent két sástól tartott körben: „La Grande Victoire / remportée sur les Turcs a Grand (!) / en hongrie le 16 Aoust 1685 par l’armée / Imperiale commandée par le Prince Charle de / lorraine et lēcteur de Bauiere à Compagnée des / Princes de Conti et de la roche Seuryon et du / Vicomte de Turenne et Autres grands Seigneurs / Volontaires françois les quels ont gagnés / Sur les Infidelles Vingt & quatre pieces de / Canons Plusieurs Mortiers un tres grand / nombre de Cheueaux richement arnachez et / un quantité de riche tentes avec le plus gran / de partie de leurs bagages plusieurs estan / dars drapeaux et autres équipages / et ont forcé le Turcs a leuer le Siege / de Grand.” A cím két oldalán két-két nem magyar vonatkozású tengeri csatajelenet, a képben a megfelelő helyen: „mr. le prince de Conti – Mr. le prince de larche.” Az alsó képben: „En 1685. le 19. Aoust la Ville de Neuhausel / à esté prise d’assaut par l’Armée Imperiale.”

Adressz alul a velencei követséget ábrázoló kép alatt: „A Paris chez P. Houllé rue St. Jacques au Point de France et chez la Veuve Boisvain rue Galand au Croisant.”

Rézmetset, két lemezről nyomtatva, 890 x 547 mm,
Párizs, Louvre, Collection Edmond de Rothschild, 26974. sz.
Champier, 105.; *Weigert*, V. 233., 3. sz. (Houllie, P.)

Falinaptár az 1686. évre. Naptárrész alul nyomtatva: „ALMANACH POVR L'ANNÉE M.DC.LXXXVI.” Ennek adressze: „A PARIS, Chez GERARD JOLLAIN, rue saint Jacques, à la Ville de Cologne.”

A felső kép címe két sástól tartott kartuson: „Les avantages remportez / sur les Turcs par l'Armée Chrestienne, / dans la prise de Neuhausel, le secours de Strigonie et / la defaite generale de ses infideles. les 16. et 19. Aoust / 1685, dans lesquels, les Turcs ont perdu toutes / leurs artillerie, tous leurs bagages. et plus que / tre mil hommes tuez sur la place, avec grand / nombre de prisonniers, et plusieurs esclaves Chres- / tien a qui on a donné la liberté qui / estoient dans les chaines.” A képen a megfelelő helyen: „LA LEUÉE DU SIEGE DE STRIGONIE / par les Turcs le 16. Aoust 1685. — Camp des Infidels le grande tranché — Camp des Turcs — Fuite des Infidels — le grand guidon de l'Empire — M^r. le P^{ce}. de Lorraine — M^r. le P^{ce}. de la Roch sur yon — M^r. le P^{ce}. de Conty — le grand étandard de Gr. Seraskier — le Duc de Bauiere.” Alul öt ovális kisebb kép a következő szövegekkel: „Défaite de 1500 Turcs 400 tuez / prisonniers et delivrance / 150 Chrestien” — „Prise de la Ville d'Eperies le 22 Septembre / par l'armée Imperial Commandées par le general Schultz.” — „La prise de Neuhausel d'Assaut le 19. / Aoust par l'Armée Imperial commandée par / le Conte de Caprara Marechal de Camp.” — „Prise de la Ville de Weitzain sur les Turcs le / 25 Mars et ont perdu 2000 Spahis / 600 Janissaires et tous leurs bagage.” — „Défaite de 1500 Turcs et 400 prisonniers / par le Cosaques le 25. Feurier.”

Rézmetset, két lemezről nyomtatva, 807 x 520 mm.
Párizs, Louvre, Collection. Edmond de Rothschild, 26975. sz.
Champier, 105.; *Weigert*, V. 594., 57. sz.

Falinaptár az 1687. évre (5. kép). Naptárszöveg külön papírra nyomtatva és a bal és jobb alsó sarokba ragasztva: „ALMANACH POVR L'ANNÉE M.DC.LXXXVII.” Ennek adressze alul: „A PARIS, chez NICOLAS BONNART, rue Saint Jacques, à l'Aigle.”

A felső kép címe fent közepén: „LA PRISE DE BUDE / et les

succez des Armes Chrestiennes dans la Hongrie. / Enfin de l'Othoman l'Empire se diuise / Et les Princes Chrestiens par tout victorieux / Vont bientot arborer les armes de l'Eglise / Dans toute la Hongrie, et dans mille autres lieux." A jobb és bal felső sarokban kisméretű ovális képek a következő feliratokkal: „Les Turcs et Tartares deffaits / par les Allemans et la prise de Segedin.” – „Les tartares battus par les / Polonnois.” Az alsó nagy kép címe: „Le Sous Bacha l'Aga des Ianissaires le Mufti le Thresorier et / autres insignes officier Turcs de la garnison de Bude présentés a / sa majesté Imperiale a vienne.” A kép kétoldalán elhelyezett kisebb képek címei; balra: „Bataille gagnée par les venitiens et la prise / de Navarin.” – Napoli pris par / les venitiens apres la victoire remportée etc.” – Le viel Nauarin pris par les / venitiens.” – „Feu pour la res ... sance de Bude fait par l'enuie de l'Empereur a Paris.” Fent: „Audience donnée par Louis le grand aux ambassadeur de Siam.” – „Le Present fait / au Roy par Mon^r. / de Semerie Gentilhō / Genoï d'vne perle ori- / entalle en figure nommé / par sa Maïeste perle / singuliere.” – „Esclaues Francois rendüs au Roy par le diuan de Thunis.” Jobboldalt: „Place de victoire” – „Mondon pris par / les venitiens” – „Darda pris par les Imperiaux.” – „Feu fait a Vienne pour le succez de Bude.” Legalul: „Il sont humilies ces Tirans de la terre, / qui depuis si longtemps insultoient aux Chrestiens / Mahomet a perdu ses plus fermes soutiens / et l'Othoman n'est plus si redoutable en guerre / En Asie en Europe il perd de toutes parts / La Pologne et venise aux deux Aigles vnies / Ont deia pris sur luy des places bien munies / et contre leurs efforts il n'est point de remparts.”

Adressz a képen jobbra lent: „a Paris chez H Bonnart rue S. Jacques vis a vis les Mathurins au Coq avec pri.”

Rézmetszet, két lemeztől nyomtatva, 847 x 557 mm.

Párizs, BNCdE Collection Hennin 5546. sz. – Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztálya (erről a példányról a naptárrész hiányzik).

Duplessis, II. 232.; *Champier*, 105.; *Weigert*, I. 419., 626. sz.; *Rózsa*, 192. sz.

Falinaptár az 1687. évre (6. kép). Naptárszöveg alul nyomtatva és felragasztva: „ALMANACH POVR L'ANNEE M.DC.LXXXVII.”

Címe jobboldalt baldachinon: „LA VILLE de BUDE Présentée à / Leurs Majestéz Imperiales, par le Prince Charles de Lorraine, et par son Altesse / Électorale de Baviere, après l'auoir prise par Assaut le 1. Septembre 1686.” A baldachin alatt „L'Empereur Leopold Ignace I. du nom / et Claude Felicité D'Autriche Imperatrice.” ülnek. Balra a háttérben díszes épületbelső

allegorikus alakokkal, a falon a következő szövegek: „Les Turcs ont abandonné Misistra, / qui est l'ancienne Lacedémone, Il (!) ont au / sy quitté Patras, Ceux d'Athenes, ont of- / fert de payer 200000 Escus et en Tribut annuel de 9000. pour etre exempté du / pillage, en Sept. 1686. — Les Chefs des Armées de retour / deuant leurs M. J. apres les Victoires / remportées sur les Infideles en plusieurs / endroits de la Chrestienntez 1686. — La prise / du fort des h. Eglise ou des / Fountfhirschē / Ciclos, et Darda comme le Pôt / d'Essek. — Le Te Deum chanté au / conuē^t. / des Augustins a Vienne en action de Grace / de toutes les Conquêtes remporté sur les / Turcs ou leur M. J. on assisté a Cart^e. Sere- / monie avec tout la Noblesse les Jour de Nov. 1686. — 4 Bachas, et l'Armée Turcs / taillée en piece près du Pont d'Essek, / et par desespoires. Ils ont tué leurs / General, et l'Aga des Janissaires / en 1686. — desfaite des Turcs, et des Tartares / au nombre de 10000, deuant la Ville / de Segedin sur le Tibisque, par l'Armée Imperial, avec la prise de tout leurs canons et bagages en 1686.” A középső kis képen: „l'Aga des Janissaires — Tefar der General.” A trón lépcsőjén „Le Prince Ch. de Lorraine” és „Le Pr. de Bauiere” vezeti a „L'heureux retour de Bude à L'Empire”; feliratú nőalakot, jobboldalt pedig sas látható „Je déchiray son Empire” és „L'Empire Victorieuse / sur MAHOMET” szövegekkel. Jobboldalt „l'Histoire d'Allemagne” táblát tart a következő szöveggel: „BUDE, Ville principal du Royaume d'Hongrie, ainsi / nomē par Buda Frere d'Attila son Fondateur. Elle étoit ja- / dis la demeure des Rois qui tous l'ont fait orner de plusieurs / beaux & superbes édifices. / SOLIMAN II. Empereur des Turcs, la prit en 1526. ou Louis XI (!) Roy d'Hongrie & de Boheme perit avec plus de 20000 homēs. / En 1527 Ferdinand Archiduc d'Autriche, Roy d'hongrie l'emporta sur Jean Waywode de Transylvanie à qui Soliman l'auoit / donné le faisant Roy tributaire. / En 1529. Soliman la reprit et la remit à Jean Waywode. / En 1540. Ferdinand sachant la Mort de Jean Waywode assiégea / cette ville: Mais le fils du Deffunt fort jeune demande du secours à / Soliman, ce qu'il obtint, et Ferdinand fut obligé de leuer le Siege en / 1541 apres auoir perdu plus de 20000 hommes. / En 1598. et 1602. l'Archiduc Matthias y mit le siege, mais inutilement. / En 1684. le 14 Juillet cette Ville fut inuestie et le Siege leué en la / même année le 1. septembre. / En 1686. le 19. Juin, Elle fut assiégé par le / Prince Charles de Lorraine / Chef de l'Armée Imperiale, et par les Troupes Auxiliaire. Toutes ensemble formoient un corp de 50000 hommes. La Ville a été / prise d'assaut le 2. septembre. suiuant; Le Bache ou Gouverneur / tué sur la brèche; la garnison taillée en pieces; 2000 prisonniers parmi lesquels etoient l'Aga des Janissaires, le Lieutenant / du Bache, le Mufti et autres

officiers, comme aussi les femmes / et les Enfans des Turcs et des Juifs. Les riches Juifs furent tuez. / On a trouué dans la Ville plus de 4000 piece d'Artillerie de / toutes grandeurs, vingt mortiers et des munitions pour plus d'un moie. / Les Infidelles auoit mit feux dans plusieurs. place de la Ville que l'ont à esté plusieurs. Jours a l'étindre, ayant perdu toute esperance destre, / secouru, dans la resolution de reduire tout ce qui y auoit en cendres. / mais leurs desseins n'a pas réussi l'ont trouué la Biblioteque des anciens / Rois en tres bõ. état, sa M. I. a fait un édit quil doñe les places a ceux qui voudrõ s'y etablire." A német történelem allegóriája mellett – mint kép a képen – két kis csatajelenet a következő szövegekkel: „LA VILLE de SIMONTHORNA Asié / gé par le Pr. de Bade. et prise a dis / cretion le 26 sept. 1686. avec 300. / Turcs prisonniers. – LA VILLE DE BUDE – LA VILLE DE BUDE Prise das / saut sur les Turcs par les troupes Impe / riales et Auxiliaires, commandées par le / Prince CHALES (!) DE LORRAINE le 1. / Septembre 1686. – Le Pr. Ch. de Lorraine." A jobb alsó sarokban a képen kívül: „La Tête du Bacha de Bude."

Adressz a bal alsó sarokban: „A Paris chez Pierre Landry, rue St. Jacques a St. Francois de Sales."

Rézmetset, két lemezről, 892 x 560 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5547. sz. – Louvre, Coll. Edmond de Rothschild 26991. sz. – Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztály.

Duplessis, II. 232.; *Champier*, 105.; *Kelényi B. O.*, Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában. Fővárosi Könyvtár Évkönyve 6/1936/254. sz.; *Weigert*, VI. 270. 381. sz.

Falinaptár az 1687. évre. Naptárszöveg alul nyomtatva: „ALMA-NACH POUR L'ANNÉE M.DC.LXXXVIII." Adressz a végén: „A PARIS, Chez la Veuve BERTRAND, rue S. Jacques, à la Pomme d or." A felső kép címe: „LA ROYALLE & MAGNIFIOVE AVDIENCE. Donné Par le très haut. tres Puissant, et tres Auguste / Monarque LOVIS LE GRAND, Roy de France, et de Nauarre, Aux tres Illustres Ambassadeurs, du Magnifique Roÿ de SIAM, / Dans le Superbe et Roÿal Chasteau de Versailles le 1.er Jour de 7.bre 1686..." Alul Buda ostroma a következő aláírással: „LA VILLE DE BVDE, / En Hongrie / Prise d'Assaut le 2.e Sept.^{bre} de 1686. / Par l'Armée de l'Empereur Leopold / Ignace Ier de ce Nom, Commandée par / le Prince Charles de Loraine, / Et le / Prince Electeur, Duc de Bauierre, / Apres 76. Jours de Siege." A képen, illetve mellette a következő magyarázatok: „La Ville de Pest – Riuere du Danube – Mont St. Gérard – Attaques de Bauiere

– Attaque de l'Empereur – Attaque de Brandebourg – Le Lieutent. de Bacha Ou Gouuern^r. de Bude, aux Fers – le P^{ce}. Charles / de Lorraine – Le Bacha, Ou Gouuern^r. de Bude, agé de 70 année, tue sur la Breche – Le Bacha de Bude.”

Jelezve a jobb alsó sarokban a kereten: „De l'Armessin / inuent. Et Scul.”

Rézmetszet, két lemeztől, 895 x 561 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5550. sz. – Hist. de France Qb 1 (1687) – Louvre, Coll. Rotschild 26986, 26987. sz. – Bibliothèque de l'Institut.

Duplessis, II. 232.; *Champier*, 105.; *Weigert*, VI. 538., 600. sz.

Falinaptár az 1687. évre. Naptárszöveg alul nyomtatva: „ALMA-NACH POVR L'ANNÉE M.DC.LXXXVII.” Ezalatt adressz: „A PARIS, Chez Nicolas Langlois, rue St. Jacques, à la Victoire, à la Pomme d'Or.”

Címe fent: „L'AVDIENCE DONNÉE PAR LE ROY AVX AM-BASSADEVRS DV ROY DE SIAM A VERSAILLES LE PR^r. SEP-TEMBRE 1686.” A felső kép a fogadást ábrázolja. Alul középen Buda ostroma, körülötte 17 kisebb jelenet. Középen szószalagon közös cím: „LES TRIOMPHEs DE L'EGLISE SOUS LE REGNE DE LOUIS LE GRAND, / et les Conquestes des Chrestiens sur les Infideles en l'année 1686. – Conq^{us}. des Imperiales en Hong^e.” Az egyes kis képeknél, illetve képekben: „BUDE / Prise d'assaut par les troup. / Imperiales et Auxil. le 1.^r 7.bre 1686 – Le Danube – Defaite / du secours / de Segedin le 10. / Octobre. – Reduction / de Segedin le 9.^{br} – Prise des 5 Eglises le 12 9.bre – Prise de / Darda a la teste / du Pont d'Esseck. ...”

Rézmetszet, két lemeztől, 875 x 565 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5551. sz. – Louvre, Coll. Rotschild 26988, 26990. sz. – Bibliothèque de l'Institut.

Duplessis, II. 233.; *Champier*, 105.; *Weigert*, VI. 399–400., 186. sz. (szerinte adressz és naptár nélküli példányai is vannak).

Falinaptár az 1687. évre (7. kép). Nyomtatott naptárszöveg alul közepén: „ALMANACH POUR L'AN DE GRACE M.DC.LXXXVII.” Adressz: A PARIS. Chez FRANCOIS JOLLAIN l'ainé, rue S. Jacque, a la Ville de Cologne.”

Az egész lap Buda képzeleti ostromképét ábrázolja, címe alul HONGRIE és GRECE térképe között: „BUDE PRIS D'ASSAUT / Le II.

SEPTEMBRE, M. D.C.LXXXVI. / Par les Armées de l'Empereur et de l'Empire, / et par les Troupes auxiliaires de Bauiere / et de Brandebourg. / Avec les Cartes de la Hongrie et de la Morée. / Ou l'on voit les Conquestes des Chrestien / sur les Turcs." A képbén a megfelelő helyen a következő szövegek: „Le Grand Visir Coupé au dela du Danube — Defilé des Turcs — LA VILLE DE BUDE — Attaque de Brandebourg — Les Troupes de Brandebourg — P^{est} — Pont rompu — Le Château — Attaque de Bauiere — Le P. Eugene de Sauoye — Attaque du P. Charles de Lorraine — Le Bache tue à la Breche — Le Baron d'Asti tué à l'assaut — Signal donné pour l'assaut — Mr. le Prince de Lorraine — Mr. le Prince de Commercy.”

Adressz legalul középén: „A Paris Chez Moncornet rue St. Jacques à la Felicité, Avec Priuil du Roy.”

Rézmetset, két lemezről nyomtatva, 855 x 540 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5553, 5554. sz.

Duplessis, II. 233. (tévesen két állapotról beszél, a naptár és az egész lap eltérő adressesz miatt); *Champier*, 105.; *Weigert*, V. 510., 447. sz. (itt is két állapot szerepel).

Falinaptár az 1687. évre. Nyomtatott naptárszöveg külön papíron ráragasztva: „1687 ALMANACH, POUR L'AN DE GRACE, M.DC.LXXXVII.”

A felső kép címe középén: „L'IMPOSTEV^R MAHOMET / INSVLTÉ AVX ENFERS PAR LE / BACHA DE BVDE ET LE SEDVCTEV^R. / CALVIN ASSAILLY PAR LES VAVDOIS / DITS BARBETS HERETIQUES DEFFAITES / EN PIEMONT POVR LES AVOIR / ABVSEZ PAR LEVRS ERREVRS.” Ettől balra: „Le Bacha de Bude / Quoi donc ce Paradis Imposteur Mahomet / qu'avec tant de Plaisirs ton Alcoran promet / N'est autre que l'Enfer ou tu nous precipites. / Mahomet / Tes reproches Bacha, sont icy superflus / J ai forgé p^{ur}. regner ces fabuleux abus / nous souffrons tous deux cest selon nos merites.” Jobbra: „les Barbets heretiques / En suivant (seducteur) ses damnables erreurs, / nous nous sommes liurez a la rage aux fureurs, / et notre mort n'a fait que commencer nos / peines. / Caluin. / Pour estre chef de Secte à mon ambition, / j ay tout sacrifié Foy, Loy, Religion, / pour-quoy m'auez nous crû, quoy! / vos plaintes sont vaines.” A képbén a megfelelő helyen: „Le Bacha de Bude — Mahomet — Caluin — les Barbets Vandois / de Luzerne.” A háttérben Magyarország térképe látszik, sok felirattal és — többek között — az ostromlott Buda látképével. A basa „L'ALCORAN / DE / MAHOMET” szövegű könyvön tapos, az eretnekek „INSTI / TVTION / DE / CALVIN” feliratú könyvet tartanak. Az alsó kép címe közép-

pen szószalagon: „LE FAMEUX CROISSANT DV TVRC / PARTAGÉ ENTRE L'IMPERIALISME, / LE POLONOIS, / ET LE VENITIEN.” Kétoldalán két kis kép a következő szövegekkel: „la Prise de Bude par Assaut le 2.e Septemb. 1686. — la Prise de Napoli de Romanie par les Venitiens.” A félholdat feldaraboló személyek megnevezései: „l'Imperialiste — le Ragusin — le Moldaue — le Transilvain — le Polonois — le Moscouite — le Venitien — l'Esclavon — le Grec”. A képen látható holdnál: „elle est en decours.” Az asztalon: „Table des Villes chiffrées dans le Croissant. 1. Peste 2. P. d'Esseck 3. Bude 4. Segedin 5. Kaminiétz 6. Jassi 7. Nigropoli 8. Napoli de Romanie 9. Coron 10. Modon 11. Lepanto.” Legalul balra: „les Esclaues Turcs pris à l'assaut de Bude.” Középen két hasábon: „Le Croissant des fiers Ottomans / qui par ses grands accroissemens / pensoit deuenir Pleine Lune; / aujourduy se voit escorné, / et par vn reuers de fortune, / comm'au pillage abandonné, / le Polonois, le Venitien / et l'Allemand, n'espargnent rien / pour en auoir chaqu'un sa piece; / le Moscovite, Transilvain, / Moldaue, Valaque, et la Grece / y pourront bien mettre la main.” A jobb alsó sarokban: „les Rebelles Vaudois mis a la Chaîne.”

Jelezve a talapzat jobb alsó szélén: „F. Ertinger f.”

Rézmetset, két lemezről nyomtatva, 815 x 510 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5557. sz.

Duplessis, II. 234.; *Champier*, 106.

Falinaptár az 1688. évre. Naptárszöveg alul középen nyomtatva: „1688 ALMANACH, POUR L'ANNÉE BISSEXTIL, M.DC.LXXXVIII.”

A főjelenet a nagyvezír sátra előtt játszódik le, a háttérben balra Eszék látszik csatajelenettel. Fent a cím: „LES GLORIEVSES ACTIONS DE M.^R LE DVC DE BAVIERE PRESENTÉES A SA SOEVR MAD.^{ME} LA DAVPHINE.” Fent középen: „Princesse Vertueuse autant que fortunée / D'un frere genereux admirez le succez / Ses surprenans exploits sont les fruits de la paix / Que vostre beau Pere a donné.” A szöveget övező babérkoszorú levelein: „Neuhausel — Esseck — Bude — Darda — Vienne — Harsa — Ciclos — la Draue.” A bal és jobb felső sarokban kis képek: „Monsr le Duc de Bauiere / escrit a Madame la Dauphine le Succez du Combat. — Le Roy va se rejouir avec Mad.^{me} la Dauphine du succez du M.^r son / frere.” Baloldalt Velence címere, a jobboldali kép alatt kis kerek képecske a következő szöveggel: „Les Turcs au pieds du / Duc de Bauiere.” A főképen a megfelelő helyen: „La Tente du grand Visir. La Caisse militaire — Esseck — M.^r le Duc de Loraine — M.^r le Duc de Bauiere.” A kép alsó szélén elhelyezett hét kisebb képen a

következő szövegek: „Le Sieur de Semeris Gentilhomme / Genoï Presentant a sa Majesté le / compliment que sa famille / enuoi au Roy pour marquer / l'extreme joye de retablissement / de sa santé et vn Present en mes / me temps. — Nouvelles portées a l'Empereur — le Prince de Commercy / arrache vn estendard a vn Aga — Quartiers pris en Transylvanie — Les Turcs mis en fuite aupres de Peter Waradin.”

Adressz középen legalul: „a Paris Chez H Bonnart. vis a vis les Mathurins au Coq avec priuill.”

Rézmetset, két lemeztől nyomtatva, 805 x 533 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5602., 5603. sz. — Louvre, Coll. Rothschild 27014. sz. — Bibliothèque de l'Institut.

Duplessis, II. 240.; *Champier*, 106.; *Weigert*, I. 419., 627. sz.

Falinaptár az 1688. évre. Naptárszöveg alul nyomtatva: „ALMANACH POUR L'AN DE BISSEXE M.DC.LXXXVIII.” Ennek addressze: „A PARIS CHEZ MONCORNET, — RUE S. JACQUES A LA FELICITÉ.”

Az egész jelenet címe fent zászlón: „DEFAITES / De l'Armée des Turcs pres / de Mohats en Hongrie, par l'Armée Imperiale / Comandée par le Prince / Charles de Lorraine et / l'Electeur de Bavière, / le 12.e jour d'Aoust. / 1687.” A kis képekben: „Abandonnement d'Essek par les Turcs le 29 9bre 1687. — Redition de Walpo au Comte de / Dunewald le 30.7bris 1687.” A nagy képben a megfelelő helyen: „Essek — la Draue — Pont d'Essek — Marais — Bois ou les Turcs étoient retranchéz et par ou ils sont fuits — Montagne de Harsa — la Draue — Tartares en fuite — Marais ou plusieurs Turcs ont été noyés / et tuez en fuyants — l'Élect: de Bauière — Canons abandonnéz par les Turcs — Testes de Chrétiens autour de la Tente du grand Visir — Le P. de Comercy — le P. / Eugene de Sauoye — Le Prince Charles de Lorraine — le M. de Villars — Chrétiens égorgéz deuant la Tente du Grand Visir — Janissaires en fuite.”

Rézmetset, két lemeztől nyomtatva, 847 x 530 mm.

Párizs, NBCdE Coll. Hennin 5606. sz. — Louvre, Coll. Rothschild 27001. sz.

Duplessis, II. 241.; *Champier*, 107.

Falinaptár az 1688. évre. Naptárszöveg alul középen nyomtatva: „ALMANACH POUR L'AN DE BISSEXE M.DC.LXXXVIII.” Ennek addressze: „A PARIS chez FRANÇOIS JOLLAIN l'ainé, rue J. Jacques, à la Ville de Cologne.”

Az egész jelenet címe fent: „LE BRANLE DES PROVINCES CONQUISES SUR LES TURCS, où / La DÉCADENCE DE L'EMPIRE OTTOMAN.” A képen a megfelelő helyen: „La casette du grand visir – la tente du grand visir – la teste du Bacha de la Valonne – La Sanglante défaite des Turcs entre le Danube et la Draue / gagnés par les Impériaux le 12. Aoust auec perte / de plus 24. milles Turcs deux million d'or, cent / piece de Canons et generallem.^t de toutes les / prouisions de bouche et de guerre. – Fort Darda – Esseck – Fuite des Turcs – L'armée des Impériaux – Draue Riuiere – Fuite du grand Visir – le Moscovite – Tartare – Le Duc de Lorraine – la Hongrie – la Marée – le Venitien – le Roy de Pologne – la Croatie – le Duc de Bauiere – l'Vkraine – le Com.^{te} de Dunewald – Alemand – le Turc – le Transiluin – le Tartare – le Grand Turc.” Az egyes szereplők által mondott szövegek alul: „LE MOSCOVITE / Petite Tartarie il faut a ce maneige, / Accoutumer vos pas sans faire vn grand cancan, / De ce que l'Otoman vous ayme et vous protege, Deux Czarc a mon aduis valent bien vostre can. / LA PETITE TARTARIE. / Vous estes en cela dans vne erreur extreme, / Bien que le grand seigneur me fasse les doux yeux, / Je crains plus ce Tiran cent fois que je ne l'ayme, / Quoy qu'il soit son joux mes toujours odieux. / LE PRINCE CHARLES. / Puis que le Musulmans vont si mal en cadence, / Madame entrez au bal en dépit des jaloux, / Vous ne serez pas seule a suiure nostre dance, / Nous en ferons sauter bien d autre apres vous. / LA HONGRIE. / Il est vray vostre abord m'auoit donné l'allarme, / Au bruit de vos canons je trouuois peu d appas, / Mais je l'auoüe enfin votre dance me charme, / Et s'est auec plaisir que je suiurez vos pas. / LE ROY DE POLOGNE / Vous étiez autre fois nostre Amante la belle, / D autre sur vostre coeur ont depuis empiété, / Si désormais pourtant vous nous este fidelle, / Nous vous pardonnerons cette d'égereté. / L VKRAINE. / Ce fut bien malgré moy que je fut enleué, / Vous ne pûtes pour lors me donner du secours / Mais puis que de leurs mains / vostre bras ma sauée, / Je reprens de bon coeur mes premiers amours. / LE DVC DE BAVIERE. / Si vos premieres galans come gens infidelles, / ont en si peu de coeur et tant de lachetez, / Non; nous ne suiurons pas de si méchant modelles, / Et vous pouuez dancer en toute sureté. / LA CROATIE. / Je me promet en vous vn si puissant azile, / Que je ne crains plus rien mon aimable vainqueur, / Vostre air si genereux rend mon Esprit tranquille, / Je suis resoluë a dancer de bon coeur, / LE GENERAL MOROSINI. / Et vous Corinthe aussi Dame de la Morée, / Serez vous paresseuse a leuer le talon, / Hâ si vous ne scauez chacon ny bourée / Je vous ferez dancer au moins le pantalon. / LA MORÉE. / Pour auoir fait sauter

pendant cette campagne. / Tant d'autre auant moy je vous si dispos, / Que vous mallez donner la Grèce pour coma.^{que} / Apres cela seigneur sercz vous en repos. / LE GRAND TURC. / Princesse que j auois si lontems possedées / Je vous perds po.^r jamais le sort en est jetté, / C'est ma faute il est vray je vous ay mal gardée, / J'en pleurs. Et les rieurs sont de votre cotez. / LE TVRC. / Il faut par forcé le confesser / J auois resolu de tout prendre. / Mais apresent je suis forcé, / Pär ce galant qui me fait rendre. / L'ALEMANT. / Par ma foy je te contraindras. / De sur le champt à me tout rëndre, / Et la volonté t osteray, / A l'aüer de ne rien prendre. / LE TARTARE. / Ce n'est sans sujet que je grate ma Teste. / Envoy.^t mes Rivaux m jnsulter a mes yeux, / Malgré ce q jay fait po.^r troubler cette feste, / Leur dance cõtinüe et va de mieux en mieux. / LE TRANSILVAIN. / Que ce spectral.^c au coeur, me cause d'amertume. / Et de me veoir reduit a ces malthé et Enclume, / Traiter comë le fer battus des deux cotez."

Rézmetszet, két lemezről nyomtatva, 865 x 557 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5607. sz.

Duplessis, II. 241.; *Champier*, 106.; *Weigert*, V. 510., 448. sz.

Falínaptár az 1688. évre (8. kép). Nyomtatott naptárszöveg alul középen: „ALMANACH POUR L'AN DE BISSEXTÉ M.DC.LXXXVIII.” Ennek addressze: „A PARIS, Chez FRANÇOIS JOLLAIN l'aîné, ruë S. Jacques, a la Ville de Cologne.”

A felső kép címe: „LE GRAND TVRC / DESESPÉRÉ DES MEDECINS.” Az ágyban fekvő nagybeteg szultánt körülvevő figurák szavai a képbe írva: „Le Grand Seigneur à son Premier Visir. / Visir Je suis perdu tous mes membres sont morts / Il faut rendre a Cesar ce que j ay pris a tort / Et laisser les Chretiens en paix en leurs provinces / Confessant a regret qu'ils sont de vailans / princes. / Le Comte Teckely. / Je fille Incessamment du matin jusque au Soir. / mais la Parque fatale me met au désespoir, / Car j ai beau trauailler et faire bonne mine, / mes travaux en tous lieux menace ma ruine. / 1 Le Medecin Lorain. / J'apporte vn Vomitif, fait d'eau de ma fontaine / qui lui fera rendre sans peins, / ce quil a Vsvrpé sur l'empire Chrestien, / Auec vne partie du Sien. / 2 Le Medecin Espagnol. / Pour appaiser l'ardeur de cette maladie. / Faut vn remede violent. / Le mien appliqué chaudement, / Purge tous les maux de la Vic. / 3 Le Medecin Bauarois. / Sa langue contre nous fulmine pest et gronde. / mais pour Etouffer sa Vapeur, / Je suis Jeune et j ai bien du coeur. / c'est quil faut pour le Confondre. / 4 Medecin Vénitien. / La fieure chaude qui a present le tien, / procede de d'auoir beu a Candie trop de

vin, / contre sa loy et malgré nos menace, / œ qui le fait mourir et plus.¹⁵ de sa race. / 5 Le Medecin de Pologne. / J'ai souuent purgé ce malade / mais son mal est Inueteré, / Si nous voulons le ragoute, / preparons luy vne bonne sallade. / 6 Le Medecin Alemand. / J'ai longtemps traité ce malade, / mais n'en pouuant venir about / J'ai fait venir mes camarades / afin de le frotter par tout. / 7 le grand Visir. / Je ne fais pas vn pas sans crainte ou sans danger, / Je tremble Grand Seigneur en Voulant vous venger, / Car Si mon Entreprise trompe mon Esperance. / La corde qui m'attend sera ma Recompense. / 8 Le Medecin de Saxe. / Je croy pour moy quil est perdu / Le Flux de Sang le tient, il va trop du derriere / Voiez a son regard comme il est abbatu, / luy qui au parauant nous paroissoit si fiere." Az alsó kép címe fent középén: „LA DEFFAITE DES TVRCS / en Hongrie pres DARDA par les Imperiaux le 12 Aoust 1687." A két alsó sarokban két kis kép „Prise de Patras et Lepanto / le 25 Juillet 1687" és „Prise de Corinthe" felirattal. Balra és jobbra a felső sarokban betű és számjelmagyarázat: „a. Montagne de Ziclos ou estoit campée l'armée Chretienne. b. batterie des Bauarois. c. batterie des Turcs ou ils ont perdu cent pieces de Canon et toutte leur Artillerie. — 1. Carosse du Grand Visir. 2. Tente du Grand Visir ou s'est trouué plus de Six cens mils Ecus. 3. batterie des Turcs. 4. leur Camp. 5. Marais ou ont esté noyez plus de dix mils Turcs. 6. Tente du Bassa d'Albanie." A képen a megfelelő helyen: „DARDA — Prince de Comercy — D. Sauoie — S. A. de Lorraine."

Rézmetset, két lemezről nyomtatva, 789 x 530 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5612. sz. — Louvre, Coll. Rothschild 27002. sz.

Duplessis, II. 242.; *Champier*, 106.; *Weigert*, V. 511., 449. sz.

A lap azonos alsó résszel és naptárral, de más felső résszel is ismert. Ennek címe: „LE GRAND / VISIR EN DEVIL / DE SA TENTE QVIL / A PERDVE en HONGRIE / Le 12. Aoust 1697. / et les Compliments de Condoleance / de ses Amis." A képen a megfelelő helyeken magyarázatok: „Le Rabin — le Tartare — Tekely — Le Grand Visir — Le Tente du Grand Visir — Le Serasquier." A kép alatt az elhangzott vigasztaló szavak: „Le Grand Visir / Quel desastre m'enleue en frustrant mon attente, / Une Tente si riche en meubles en ducats: / Chez elle te logeois, / y prenois mes repas. / Amis, j'ay tout perdu quand j'ay perdu ma Tente. / Tekely / Vous perdez Votre Tente helas c'est grand dommage / encor si de ses biens vous eussiez herité. / mais des gens sans aueu de Plaine autorité, / Vous ont frustré Seigneur d'un si riche heritage. / Le Tartare / Votre Tente, Visir, vous retiroit chez elle / et vos gens c'y trouuoent assez commodement / mais vous voient

exclus de cet appartement. / ou logerez vous donc, est ce a la belle Etoile. / Le Rabin / Je pretendrais chez vous rendre toujours ma droge / et mesler mon Talmud, avec votre Alcorant / Mais par Votre malheur me voila Juif errant / Adieu votre Mosquée, adieu ma Sinagoge. / Le Sérasquier. / Pour surcroist le Malheur quell funestre Crise. / nos Soldats Revoltent conspirant contre vous. / Vous serez trop heureux pour evitez leurs cous (!) / de Vous sauver Seigneur a Belgrade en chemine / Le Petit Page du Grand Visir / Cette perte nous met en vn triste Equipé. / mon Maître en est dolent avec juste raison; / mais Je le suis encore plus sens comparaison, Car J'en porte le Deuil jusques sur le Visage."

Rézmetszet, két lemezről nyomtatva, 807 x 525 mm.

Párizs, Louvre, Coll. Rotschild 27003. sz.

Champier, 107. (szerinte a hozzá készült rajz „Dupuis delevit” szignatúrával ugyanabban a gyűjteményben.)

Falinaptár az 1688. évre (9. kép). Nyomtatott naptárszöveg lent középen: „ALMANACH POUR L'AN DE BISSEXTE M.DC.LXXXVIII.” Ennek addressze: „A PARIS, Chez NICOLAS DE LARMESSIN, rué S. Jacque à la Pomme d'Or.”

Az egész felületet betöltő csatajelenet címe fent középen: „LA GRANDE VICTOIRE REMPORTÉE SVR LES TVRCS / EN HONGRIE, Entre Moházt Et Ziclos le 12.e Aoust 1687, / Par l'Armée Imperiale Comāndée par M.^{rs} le P.^{ce} Charles de Loraine le P.^{ce} Electeur de Bauiere Et le P.^{ce} de Comercy, / Ou les plus Vaillantes troupes Othomanes Ont Esté Défaits, Et le G.^d Visir, contraint d'abbandonner Son Camp / dans leq.^l l'Elect.^r de Bauiere Entra des Premiers, Et S'estant rendu Maistre de son Quartier, trouua dans / sa tente Magnifiq. ses meubles precieux, 40000 Sequins, sa Chancellerie, Et l'argent destiné pō les troupes. / et dans le Camp pres de 100 Pieces de Canons, 10 Mortiers, 10 Milliers de Poudre, 8000 Boulets, 3000 Bombes, / 10 Milliers Grenades, 6000 Boeufs 5000 cheuaux Et Mulets 300 Chameaux, 400 Bufles Et prouisions en Abondance. / de Bled farine, Ris Et Auoine. Ils ont Eu pl. de 5000 hōes tuez Et plus grand Nombre de Noyez dans le Marais Se voul.^t sauuer.” A bal és jobb felső sarokban két kis csatajelenet a következő szövegekkel: „LA PRISE DE LA VILLE D'ESECK / SVR LES TVRCS, EN HONGRIE. / Par les imperiaux, en l'année 1687.” – „LA PRISE DE CASTELNVOVO / SVR LES TVRCS, EN DALMATIE; / Par les Venitiens le 1.er d'aoust. 1687.” A képben a megfelelő helyen: „Camp. Et Artillerie des turcs abandonnée – Le P.^{ce} Charles de Loraine – le Comte Picolominy – P.^{ce}

de Bade – l'Elect.^r de Bauiere – Croates – le P.^{ce} de Commercy – Fuite du Grand visir – Spahis – Les Princes / Eugene de Sauoy / de Curlande / le Marq.^s de Villars. / le Comte de Bielke / et Autres Volontaires / M.^r le Prince / Charles de Lorraine – M.^r le Prince de Commercy – M.^r le Prince / Eleceteur / Duc de Bauiere – Volontaires françois – Marais, dans leq.^l les turcs se noyent, En s'enfuyant. – Le Grand Estendart du Seraskier.” Legalul középen kisebb csatajelenet: „LA GRANDE DEFAITE DES TVRCS DANS LA MORÉE” címmel és sok további szöveggel.

Adressz legalul: „A PARIS, Chez N. de Larmessin Ruë S. Jacques. à la Pomē d'Or Auec Priuil du Roy.”

Réz metszet, két lemezről nyomtatva, 795 x 567 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5613. sz. – Hist. de France Ob 5 (1688) – Louvre, Coll. Rotschild 27007. sz.

Duplessis, II. 242.; *Champier*, 107.; *Weigert*, VI. 538–539., 601. sz.

Falinaptár az 1688. évre (10. kép). Nyomtatott naptárszöveg alul középen: „ALMANACH POUR L'ANNÉE BISSEXTILE M.DC.LXXXVIII.” Ennek addressze: „A PARIS Chez PIERRE LANDRY, ruë S. Jacques au coin de la ruë de la Parcheminerie, à S. François de Sales.”

Az egész jelenet címét a jobb felső sarokban angyal tartja harsonákra függesztett zászlón: „LA / SANGLANTE / DEFAITE / DES TURCS / Par l'Armée / IMPERIALE / Commandée / par leurs Altesses / de LORRAINE et BAVIERE / pres de la Ville de Siclos / au dessous de la Montagne / D'ARCSA / le 12. Aoust 1687. – Il a esté tué a cette grande / Bataille 10000 Janisaires / 3000 Spahy, et 2000 Prison- / niers le reste en fuite et le Baga- / ge, Canon, Equipage prit et / reste aux Vainqueurs.” Az előtérben Lotharingiai Károly lovon, mellette angyal tartja Lipót ovális arcképét, a következő felirattal. „LEOPOLD IGNACE I. du Nom Imp. des Romains, Roy de Boheme et d'Hongrie.” A képben a megfelelő helyen: „BARAMAIAR (!) Village – Duc de Bauiere – Première General du Duc de Bauiere – G. Prince de Comercy – Camp de l'Armée Imperiale deuant OESSECK – OESSECK – Camp du Grand Visir – Draue R. – DARDA – le grand estandart pris – Comte de Suisintzin – Prince Louis de Bade – Ibrahim Bassa 4.me Blessé – vn François – vn François – Mustafa 3.me Bassa.” Legalul négy kisebb csatajelenet a következő szövegekkel: „Fiabats (!) – Possega – Les Ville de Possega et Fiabats, en Sclauonie assiégé et pris par les Imperiaux en 1687. – La Forteresse de Chagako, Slot, Tulpesta, et Palota prises sur les Turcs par les Armées Imperiales. – Slot – Tulpesta – Chagako – Palota – Buschiani – Le Fort de Buschiani rendu a discretion, aux Imperiaux, l'Aga Bira prisonnier, et

500 — Turcs Costaniza pris sur les Turcs, par le Croates et la garnison pazez au fil de l'Epee au nombre de 300." Legalul, külön lemezeöl nyomtatva betűjelmagyarázat a nagy képhez: „A. Montagne d'Arasca. B. mosquée ruinée. C. L'aisle droite commandée par S. A. le D. de LORRAINE. D. L'aisle gauche commandée par S. A. S. Elect. de BAVIERE. E. il attaque 8000. Spahys. F. hauteur ou il y auoit 600 Janissaires. G. 15000 spahys passants de l'aisle droite a l'aisle gauche. H. Efforts de l'ennemy de la montagne pour prendre a l'aisle gauche. I. deux Escadrons / de Bauiere les repoussent. K. le Pr. Louis de Bade attaque les Janiss. L. M. les saphis et les Janiss. sont defaits par l'aisle gauche. N. regiments de Cavalerie et de Dragons Imper. repoussant 15000 Turcs. O. vn Escadron poursuit les Infideles. Q. Kilischem et Seranische Colonels de Dragons Turcs sont deffaits. R. le premier retranchement du Canon des Turcs gardez par les Janiss. / S. les Grenadiers. T. marais ou les Turcs sont poursuivis et se noyent. V. autre retranchement des Turcs. W. retranchement ou on a trouué 60 teste de Chretiens. X. Dragons allemands attaquant ce retranchement. Y. fuite et defaite des Turcs. Z. troisieme et dernier retranchement des Turcs. AA. le Grand Visir en fuite. BB. les officiers et ses gardes le suiuent. CC. / pont de Batteaux des Turcs pres d'Essek. DD. prise de l'artillerie des Turcs composée de 76 piece de Canon. 10 mortiers, un milion pesant de liures de poudre 50000 liure de mesche. 8000 boulets. 3000 Bombes et Carcasses. 10000 Grenades et nombre d'autre justements pour la Guerre. EE. le superbe Tente du Grand Visir et ses riches meubles la Caisse du Tresor de l'Armée. FF. chem. pres de la Ville de Siclos / Dans cette action si sanglante, il a esté tué 550 Chretiens parmi lesquel ils s'est trouué 3 Capitains. 12 Officiers et 4 Trompettes et 200 blessez. Son Al. Elec. de Bauiere blessé a la main d'un balle de Janissaire, le Prince de Commercy blessé a l'Espaule d'une fleche Mr de Ligneuille a esté tué le jeune Comte de Suisirzin Torff Cornette dans le Regiment des Dragons a en la jambe emporté d'un boulet et est mort a Siclos."

Jelezve jobbra középen: „F. Ertinger del. et sc.” és a két alsó baloldali kis képen: „Franz Ertinger fecit” — F. Ertinger inv. et f.”

Rézmetszet, három lemezeöl nyomtatva, 928 x 570 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5618. sz. — Louvre, Coll. Rothschild 26994. sz. — Bibliothèque de l'Institut.

A főalak és az angyalok visszatérnek egy 1705-ös naptáron, amely F. Gerard Jollain kiadásában jelent meg és a Bibliothèque de l'Institut gyűjteményében található.

Duplessis, II. 243.; *Champier*, 107.; *Weigert*, VI. 271. (tagadja Ertinger szerzőségét).

Falinaptár az 1688. évre. Nyomtatott naptárszöveg alul: „ALMANACH POUR L'AN DE BISSEXTÉ M.DC.LXXXVIII.” Ennek adressze: „A PARIS, Chez J. VANDER BRUGGEN, ruë S. Jacque, au Grand Magazin d'Images, vis-a-vis la ruë de la Parcheminerie.” Legalul ajánlás: „A MONSIEUR LE CHANCELIER.”

Címe fent: „LE TRIOMPHE DE LA RELIGION PAR LE ZELE DES PRINCES CHRESTIENS.” Fent allegorikus alakok, magyarázatul a középső csatajelenet alatt balra: „1. Le Pape. 2. L'empereur. 3. Roy de Polog. 4. le Doge. 5. le Duc de Bauiere. 6. le Prince Charles.” Jobbra: „1. le Roy. 2. le Roy d'Angleterre. 3. le Duc de Sauoye.” A csatajelenet alatt cím: „BATAILLE de MOHAS / gagné par les Imperiaux, / le 12 Aoust 1687.” Felette üdvözlő vers: „LOVIS grace à la paix, que vous avez donné / Les Princes réunis font triompher la foy, / Partout de Saint (?) l'auriers l'Eglise est couronné / Et l'Empire Othoman va recevoir ca loy / Vivez Regnez heureux triophez de l'Ennemi / Prince le plus grand des mortels, / le plus beaux trait de vostre vie / Est d'auoir rétabli la gloire des autels.” Lent a baloldalon található magyar vonatkozású kis kép: „ESSECK abandonné par les Turcs, et pris / par le Comte de Dunewall.” felirattal. A címer két oldalán 8–8 városalaprajz. Közülük a baloldaliak magyar vonatkozásúak: Pétervárad, Szigetvár, Gradiska, Valpo, Salkovár, Eger, Pozsega.

Adressz legalul: „Par son tres obeissant serviteur Jean Vander Bruggen — A Paris rüe St Jacque au grand Magazin d'Images.”

Rézmetset, két lemezről nyomtatva, 877 x 566 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5619. sz. — Hist. de France Qb 1 (1687–88). — Louvre, Coll. Rotschild 26992. sz. — Bibliothèque de l'Institut.

Duplessis, II. 243.; Champier, 107.

Falinaptár az 1689. évre (II. kép). Nyomtatott naptárszöveg alul: „ALMANACH POUR L'AN DE GRACE M.DC.LXXXIX.” Ennek adressze: „A PARIS, Chez JEAN VANDER BRUGGEN, ruë S. Jacque, au grand Magazin d'Images.”

A felső kép címe fent középen: „LE TRIOMPHE DES CHRESTIENS.” A bal felső sarokban az egyházat jelképező pápai alak mellett „PETRA FIDEI” és „ENARRABO LAUDEM / EIUS IN TERRIS SUBIUGATIS”, középen a háttérben zászlón „PACIFICA MUNDUM / DULCIS / CONCORDIA RE / GUM” és a három gráciától tartott király mellett: „JOSEPH QUI EST FORTIS FORTIS VIRIBUS A IUVENTUTE / USQUE

IN SENECTUTEM PERMANENT ILLI VIRTUS” szövegek olvashatók. A felső képen elhelyezett számok magyarázata a kép alsó felének két oldalán: „1. Les Bachas mis sous le joug par le Mars Germanique. 2. Le grand Visir étranglé par la fureur et le désordre. 3. Le Desespoir aveugle répand les trésors du grand seigneur pour apaiser les desordres, 4. La fortune Othoman au desespoir implore / le secours de ses soldats, et l’Aigle de l’Empire / luy déchire le sein. 5. La Discorde luy perçe le coeur et ronge son / frein tenant les testes des Visirs et Bachas / étranglez, elle est suivie de l’Inconstance / et de l’Envie. 6. l’Eglise de Hongrie desolée voit ses En- / fans noyez abandonnez, et les choses / saintes foulées aux pieds. 7. l’Ange de l’Eglise vient a son secours. 8. la Valachie, la Moldavie, la / Servie, et la Romagne ten- / dent les mains a leur / Libérateur, et luy- / offrent des couronnes de Lauriers. 9. Le Château du Roy de Hongrie orné de / Lauriers et de flambeaux allumez, les Pre- / lats vont au couronnement du Roy et port.^t / les marques d’honner. 10. Le Roy d’Hongrie couronné et élevé sur- / un bouclier par les trois graces. 11. La Transylvanie vient offrir au nouveau / Roy des Clefs de son pais. 12. la Valeur représentée par Hercule, conduit / le cheval du Roy. 13. l’Empereur accompagné du Duc de Baïere / du Prince Charles de Lorraine, et d’autr.^s Princes, assiste au couronnement de / son Fils. 14. l’Allemagne et la Hongrie renou- / vellent leur ancienne alliance. 15. l’Eglise suivi de la Renommée / offre une Epée au nouveau Roy po.^r sa deffence.” Alul középen Belgrád ostroma „Belgrade Prise / d’assaut le 6. septembre 1688. par les / armes victorieuses des troupes confederées sous la / vigoureuse conduite de Monsig.^r le Duc de Baviere.” felirattal. Mellette két oszlop „PLVS VLTRA” felirattal, alul kétoldalt két-két kis kerek kép a következő szövegekkel: „Festin Royal du Couronnement du Roy de Hongrie- Medailles d’or et d’argent jettées apres la / ceremonie du couronnement. — La Magnifique course de Bague pour les jouissance du Couronnement.^t — Boeuf abandonné au peuple et Fontaines / de vin pour les jouissances du couronnement.”

Adressz a felső kép jobb alsó sarkában: „A Paris Chez / Vander Bruggen rue St Jac- / ques au grand Magazin. C. P. R.”

Rézmetset, két lemezről nyomtatva, 810 x 480 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5688. sz. — Louvre, Coll. Rothschild 27011. sz. — Bibliothèque de l’Institut.

Duplessis II. köt. 252. l. — Champier 107. l.

A Budapesti Történeti Múzeumban van egy rézmetset, amely I. Lipót képelt diadalmenetét ábrázolja. Felirata alul középen: „TRIOMPHE DES LIBERATEURS DE LA HONGRIE / DE LA SERVITUDE DES TURCS.

1688.” és 1–9-ig magyarázat a képen elhelyezett számokhoz. Adressze a magyarázat végén: „C. P. R. — Ce Vend A Paris Chez Vander Bruggen rue St Jacques au grand Magazin.” Méretei (600 x 1000 mm) alapján következtetve nem tartozhat naptárhoz, valószínűleg önálló lapként jelent meg.

Acsády I., Magyarország története I. Lipót és I. József korában. (Bp. 1898.) 476–477. között. – Kelényi 252. sz.

Falinaptár az 1689. évre. Nyomtatott naptárszöveg alul közepen: „ALMANACH POUR L'AN DE GRACE M.DC.LXXXIX.” Ennek adressze: „A PARIS, Chez PIERRE LANDRY, ruë S. Jacque, au coin de la ruë de la Parcheminerie, à S. François de Sales.”

Az egész kép címét fent „LA VICTOIRE” mellett „LA RENOMMÉ” tartja zászlón: „LES VICTOIRES / CONTINUELLES / Des Armées / IMPERIALLES / Et AUXILIAIRES / Rempportées sur les TURCS / Par le Prise / de BELGRADE / Par ASSAUT / le 6. Sept. 1688. / Toutes la Garnisons / Passé au fil de l'Espée / Par le Cōmendement / DE / MONSEIGNEUR LE DUC / DE / BAVIERE.” A képben a megfelelő helyen: „D. de Baviere — le Pr. de Saxe — Le Prince de LVNEBOVRG — Le P. de Bade.” Baloldalt kis kép a következő szövegekkel: „La fameux ville de Semendria rendu en cendre / par le Bassa pres Belgrade apres en auoir / sauué le meilleur de leurs biens / en Sept. 1688. — Danube R.” Alul két kis kép a következő szövegekkel: „Constantza, rendu a dis- / cretion a l'armé Imperiale / le 4 aoust 1688 apres auoir perdu plus de 4000 Turcs. — Dubitza, Gradiska, Bagnaluca, abandonné aux Imperiaux / le 22. Sept. — Dubitza — Gradiska — Bagnaluca — Sawe R.” A jobboldali kis képben még egy nehezen olvasható szó, ami esetleg „Aubry” szignatúra lehet.

Rézmetset, két lemezről nyomtatva 890 x 549 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 5692. sz.

Duplessis, II. 252.; Champier, 107.; Weigert, VI. 273., 389. sz.

Falinaptár az 1700. évre. Naptárrész hiányzik. Címe fent angya. kürtjén: „LA PAIX / GENERALE CONCLUE / PAR L'EMPEREUR / LA POLOGNE, LA MOSCOVIE, / et la Republique de VENISE / Auec le GRAND TURC / a Carlowitz le 29. Janv.^r / 1699.” Fent ovális arcképek a következő aláírásokkal: „FREDERIC AUGUST ROY DE POLOGNE — LEOPOLD IGNACE EMPEREUR — LE GRAND SEIGNEUR.” Az asztal körül tárgyaló személyek magyarázata jobbra lent: „A. Le Comte d'Oesling /

Ambassadeur de l'Empereur / B. Kinowiki de Pologne. C. Procopi Alesowitz / Bogdanowicz. D. Ruzzini / de Venise. E. et F. Secrétaire Turc et Hongrois." A képen a megfelelő helyen: „LA PAIX — MEHMET EFFENDI Ier Ambassadeur du Turc.” Alul még két, nem magyar vonatkozású kép.

Jelezze jobbra lent: „Ertinger fecit”. Adressz balra lent: „Se vend a Paris Chez F. Gerard Jollain rue St Jacques a l'enfant Jesus.”

Rézmetset, két lemeztől nyomtatva, 870 x 550 mm.

Bibliothèque de l'Institut, Fol AA 66 P, tom 2.

Falinaptár az 1717. évre. Rézre metszett naptárrész alul: „ALMA-NACH POUR L'ANNÉE M.DCC.XVII.”

Címe fent: „LE TRIOMPH DES CHRETIENS SUR LES ARMÉES TURCS PAR LA LEVÉE DU SIEGE DE CORFOU, LA PRISE DE TEMESWAR ET / le Sanglante Bataille donnée à SEMLIN proche PETRI WARADIN, le 5 Aoust 1716. par l'armée Imperiale sous les Ordres de M.^r Le Prince Eugene de Savoye.” A képen a megfelelő helyen: „La Tente du Grand Visir — Le queue de Cheval — Le Serasquier — L'Aga des Janissaires — M.^r Le Prince Eugene — Le Grand Visir.” Középen kis kép „La Tente et les Tresors du Grand / Visir pilliez apres la Bataille par les / Imperiaux” felirattal. Balra kis képen a Corfu melletti tengeri ütközet, jobbra csatajelenet: „Deffaite des Turcs / a la Palanque / de Temeswar / le 2 Octobre / 1716.” felirattal.

Adressz legalul „A Paris Chez F. G. Jollain rue St Jacques a l'Enfant Jesus.”

Rézmetset, két lemeztől nyomtatva, 861 x 530 mm.

Párizs, Louvre, Coll. Rothschild, 27270. sz.

Champier, 126.

Falinaptár az 1717. évre. Rézre metszett naptárszöveg alul: „ALMA-NACH POUR L'ANNÉE M.DCC.XVII.”

Az egész lap címe fent szószalagon: „LA VICTOIRE REMPORTEE SUR LES TURCS, / PAR L'ARMÉE DE L'EMPEREUR COMENDÉE PAR M.^r LE P.^{CE} EUGENE. / Ou il y a eu trente Mille Turcs les autres en fuite qui ont abandonné quantité de / Bufles, Chameux et Chevaux, cent cinquante pieces de Canon 172 Drapeux / 5. queue des Cheval et trois paires des Timballes le 5.e Septembre 1716.” A képen a megfelelő helyen: „M.^r le Prince Eugene — Mr. le Comte de Palffy — Le Grand Visir tué — M.^r le Comte de Starenberg — Mehemet Bacha tué — L'aga des Janissaires tué.” Lent két zászlón kisebb képek a következő feliratokkal: „Defaite / du Secours envoyé

a Temeswar / le 4. de Septembre 1716. – La levée du Siege de Corfou / le 22 Aoust 1716.” Alul kerek kép, címe: „La Prise de la Ville de Temeswar le 14. Septembr. 1716.”

Adressz legalul: „A Paris Chez P. Gallays, rue St Jacques a St François de Sales.”

Rézmetszet, két lemeztől nyomtatva, 892 x 561 mm.

Párizs, Louvre, Coll. Rotschild 27271. sz. — Bibliothèque de l'Institut.

Champier, 126.

Falinalaptár az 1717. évre. Rézre metszett naptárrész alul: „ALMANACH POUR L'ANNÉE M.DCC.XVII.”

Főcím fent: „LA GRANDE VICTOIRE REMPORTÉE PAR LE PRINCE EUGENE GENERALI- / SSIME DE L'ARMÉE IMPERIALE, SUR CELLES DES TURCS COMMANDÉE PAR LE GRAND VISIR / Ou ils ont perdu plus de trent milles hommes leurs Bagages tentes et Artillerie a Petriwaradin le 5. Aoust 1716.” A képből a megfelelő helyen: „Le Prince Eugene — Le Pr.^{ce} Vitemberg — Le Comte palfy ban de Croatie.” Középen ostromkép „La Prise de Temeswar par L'Armée Imperiale Commandée / Par le Prince Eugene le 14 Octobre 1716.” Jobbra és balra két-két, magyar vonatkozásokat nem tartalmazó kisebb kép.

Adressz alul: „A Paris Chez F. Landry rue Saint-Jacques a Saint François.”, másodszor ez alatt: „A Paris Chez G. Landry rue Saint Jacques à l'Image St Landry.”

Rézmetszet, két lemeztől nyomtatva, 882 x 545 mm.

Párizs, Louvre, Coll. Rotschild 27272. sz.

Champier, 126.; *Weigert*, VI. 170., 16. sz.

Falinalaptár az 1718. évre. Rézre metszett naptárszöveg alul közepén: „ALMANACH POUR L'ANNÉE M.DCC.XVIII.”

Főcím fent: „TRAITÉ DE COMMERCE NAVIGATION ET MARINE ENTRE LA FRANCE ET / LES VILLES ANSEATIQUES SIGNÉ PAR LE ROY LE PREMIER FEVRIER 1717. / Avec le Sieur Christophe Bresseau Député des Villes de Lubeck et de Brême, le Sieur Jean Anderson Docteur és Loix, Syndic, Et le / Sieur Daniel Stookflet Sénateur, tous deux Députés de la Ville d'Hambourg.” Fent a szerződés aláírásának jelenete, kétoldalt két kis, számunkra érdektelen kép. Középen Belgrad átadása „La prise de Belgrade par les Imperiaux / le 17. Aoust 1717.” címmel, ezalatt csatajelenet „La deffaitte des Turcs par le Prince Eugene, / le 16 Aoust 1717.” felirattal.

Adressz legalul: „A Paris chez P. Gallays rue St Jacques à St François de Sales.”

Rézmetset, két lemezről nyomtatva, 900 x 579 mm.

Párizs, NBCdE Coll. Hennin 7700, 7701. sz. — Bibliothèque de l'Institut.

Duplessis, III. 47.; *Champier*, 127.

Falínaptár az 1718. évre. Rézre metszett naptárszöveg alul: „ALMA-NACH POUR L'ANNÉE M.DCC.XVIII.”

Főcíme fent: „LES VICTOIRES REMPORTÉES SUR LES TURCS PAR L'ARMÉE IMPERIALE COMMANDÉE PAR M.^R LE P.^{CE} / EUGENE DE SAVOYE ET LA PRISE DE LA FAMEUSE VILLE DE BELGRADE REDVITE A L'OBEISSANCE DE L'IMPEREUR LE 17. Aoust 1717.”

A képben a megfelelő helyen: „DANUBE R. — Pantzova — Camp du General Mercy — Semlin — Starenberg — Mercy — Hessen — Lothr. — Temes R. — Bayren — Faber — Craff — Gravon — Vaissaux / Imperiaux — S. Elisabeth — S. Leopold — S. Eugene — DANUBE R. — Isles Danowitz — Corps d'Armée / du General / Hauben — SAVE R. — Pont de 500 Thoises — Saïques Imperiales — Les Troupes de la Garnison de Belgrade Sortant par Capitulation — Lignes de Circonualation — Würtenberg — Viard — Darmstatt — Hanover — Batte — Gelbe — Lobkovitz — Alendete — Batterie — Lignes de Circonvalation de l'Armée Imperiale — Bazars — Lignes que les Turcs appellent Palanque — Faubourg des Rasciens — Quartier des Singanes — Mosqué — Moruli — Zottern — Regal — Palfy — Heister — Grousfeld — Herberstein — Barcit — Falkenstein — Harach — CAMP DES IMPERIAUX — M. LE P. EUGENE — Le Serascier de Bosnie.” A képben elhelyezett számok magyarázata alul zászlókon: „1. Grand Spahis. 2. Capitan Bacha. 3. Aga des Janissaire. 4. Mustafa aga de Sivas.” Alul kisebb kép a következő címmel: „La Sanglant Bataille donné Contre les Turcs Par le Prince Eugene de Savoye en la quelle l'Armée / Ottomane a perdu quarante mille hommes de ces Troupes 80 pieces de Canons et tous ses Bagages.” Alul három hasábon történeti magyarázó szöveg: „DESCRIPTION HISTORIQUE DE BELGRADE / Belgrad est une grande Ville, Capitale de la Rascie, tres Recomandable par sa Situation, Ses superbes edifices / et le Commerce de ces habitants, qui s etend dans plusieurs autres contrées par le moyen de la navigation du / Danube et de la Save, elle fut longtems gouvernée par les Despostes ou Princes de Servie, qui la vendirent / en 1440 a Sigismond Roy de hongrie, qui la fit fortifier et la deffendit contre Amuraht 2.e qui l'assiégea l'an 1442 et enleva le siege six mois apres,

l'an 1456 Mahomet 2.e son fils la rassiégea avec 200000 / hommes et une flotte de 275 voiles sur le danube. elle fut vigoureusement deffendüe par Jean huniades son / gouverneur, secondée pa F. jean Capistran Cordelier, qui apres dix mois de resistance et vn sanglant combat / ou Mohamet ayant perdu vn oeuil et 75000 turcs de ses troupes fit bruler sa flotte et fut obligé de se retirer / en deroute poursuivie par le F. Cordelier a la teste de la garnison, huniades estant blessé. L'an 1521, elle fut, / assiégé par Soliman 2.e qui s en rendit Maître a la faveur des troubles d'hongrie. L'an 1687. M.^r l'electeur de / Bauiere la reduisit a l'obeissance des troupes de l'empereur Leopold, en 1688 l'armée othomane la re- / prit et la fit refortifier de plusieurs bons ouvrages, enfin l'an 1717 le Prince Eugene de Savoye generalissime / des troupes de l'empereur Charles Six, l'assiégea avec 150000 hommes, elle fut secourüe par vn Corps de 230000 / turcs, Commandées par le serasquier de Bosnie le quel nonobstant l'avantage du campement de son armée fut / Forcé de sortir de ses retranchements et mis en deroute apres huit heures de Combat le 15 aoust dans le / quelle il y eut plus de 30000 turcs tuées sur la place, avec perte de leurs artilleries, bagages, et munitions, ce / qui obligea le Bastangi Bache gouverneur de Belgrade, d'implorer la clemence du Vainqueur par vne capitulation qui luy fut accordée le 17. et le 19. Aoust, le grand serasquier en fit sortir sa garnison en nombre de 17000 / hommes. Remis les clefs de cette Ville entre les mains de M.^r le P. Eugene et le supplia de permettre le transport des blessées par eau l on trouva en cette place 450. pieces de canons et plusieurs autres munitions, / vn grand nombre de prince et de Jeunes Seigneurs estrangers se sont joint sa ce grand general pour signaler / leurs Valeurs, parmi ces Jeune Elleves de Mars sont Don Emmanuel frere du Roy de portugal, les princes / Electoral de Bauiere et ferdinand son frere les prince de Beveren, de Wirtemberg, Cilmak, et d'autres princes / d'Alemagne, M.^r le Comte de Charolois frere de Mr de Duc de Bourbon, M.^r le prince de Dombers, fils de M.^r le prince de Maine, M.^r le prince de Pons, et M.^r le Chevalier de Lorraine son frere, M.^r le Marquis Dalimbourt. et / autres Seigneurs des Meilleurs familles de france."

Adressz legalul: „A PARIS Chez G. Jollain / a l'Enfant Jesus."

Rézmetszet, két lemezről nyomtatva, 865 x 545 mm.

Párizs, NBCdE Coll. Hennin 7702. sz. Hist. de France Qb 5 (1717).

Duplessis, III. 47-48.; *Championier*, 126.; *Weigert*, V. 603–604.

Falínaptár az 1718. évre. Rézre metszett naptárszöveg alul: „ALMA-NACH POUR L'ANNÉE M.DCC.XVIII."

Címe fent: „LA GRANDE BATAILLE ET DEFAITE ENTIERE DE L'ARMÉE OTTOMANE PRES DE BELGRADE / Par l'Armée Imperiale, Commandée par le Prince Eugene le 16. Aoust. ou les turcs ont perdu plus de 40. mil hommes, on leur a pris 136. pieces de Canon de Fonte, 37 Mortiers, 600 barils de poudre. / 309 barils de balles des Mousquet, 3000 Bombes, 3000 Grenades, 20 mil Boulets, et 3000 Chariots, Chargés de bagages toutes les tentes Grand nombre de Chameux, 9 Queues de Cheval, celle qui étoit a la tente du / Grand Visir, 37 Drapeaux et plusieurs paires de Timbales. Ce Grand evenement mit la consternation dans Belgrade qui se rendit le 18. La Garnison qui étoit de 20 mil Hommes en sortit sans en rien Emporter.”
A képbén a megfelelő helyen: „Belgrade — La Prise de Belgrade le 18. Aoust 1717 — Fuite des Janissaires — Les Canons pris — Teste de Chretien mis / autour de la tente du / Grand Visir — Les Spahis culbutés / et mis en deroute — Mr de Charollois Prince de Dombes Marquis de Pont et Seigneurs Volontaires — M.^r le Prince Eugene — Aide de Camp — Bachas — Troupepe d'Asie.”

Adressz legalul: „A Paris chez F. et G. Landry, ruë Saint Jacques, à Saint Landry et à St François.” (alatta kivakart szöveg nyoma látszik.)

Rézmetszet, két lemezről nyomtatva, 921 x 565 mm.

Párizs, NBCdE Coll. Hennin 7703. sz.

Duplessis, III. 48.; *Champier*, 126-127.; *Weigert*, VI. 178-179.

Falinaptár az 1719. évre. Rézre metszett naptárszöveg alul: „ALMA-NACH POUR L'ANNÉE M.DCC.XIX.”

Címe fent: „LA PAIX CONCLVE ENTRE SA MAJESTÉ IMPERIALE, LA SERENISSIME REPUBLIQUE DE VENISE ET L'EMPIRE / OTTOMAN SIGNÉE PAR LEURS PLENIPOTENTIAIRES ET MEDIATEURS AU CONGREZ DE PASSAROVITZ LE XXI JUILLET M.DCC.XVIII.”
Pozsarevác látképével, a tárgyalás ábrázolásával, a szultán, a császár és a doge képmásaival és a tárgyalás szövegével.

Adressz legalul: „A Paris Chez F. Gerard Jollain, rue S. Jacques a l'Enfant Jesus.”

Rézmetszet, két lemezről nyomtatva, 894 x 569 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 7718. sz.

Duplessis III. köt. 50. — *Champier* 127. — *Weigert* V. köt. 532–533. 44. sz. (adressz nélküli példányt is említ)

A Bibliothèque Nationale-ban Hist. de France Qb 5 (1719) jelzet alatt „De la Couperie Del.” vsz későbbi szignatúrát viselő, hozzá készült rajz,

fordított állásban. Felirata: „La Traité de la paix entre Les puissances Catholiques et la Turqui en présence des deux armées.” Mérete 883x555 mm.

Falinaptár az 1719. évre. Rézre metszett naptárszöveg alul: „ALMA-NACH POUR L'ANNÉE M.DCC.XIX.”

Címe fent: „TREVE DE VINGT-QUATRE ANS ENTRE L'EMPE-REUR, LES VENITIENS, ET LE GRAND SEIGNEUR, SIGNÉE A PASSAROVITZ LE / 21. Juillet 1718. Par les Ambassadeurs Impériaux, Venitiens, et Turcs, et par les Ambassadeurs Mediateurs d'Angleterre et de Hollande, avec le Traité de commerce entre les Puissances.” A képen a megfelelő helyen: „M. le Comte de Viermont 1.^r Ambassadeur / M. Turbiau (?) 2.e Ambass. M. Flenidinen (?) 3.e Ambass. / M. le Chevalier Ruzzini Plenipotentiaire de Venise / Et Mrs Sutton et Colliens Mediateurs d'Angleterre / et de Hollande – Ambassadeurs / Plenipotentiaires / du Grand Seigneur / Le Hospodar de / Walachie.” A szerződés aláírása sátorban történik.

Adressz legalul: „A Paris Chez F. et G. Landry rue St Jacques a St Francois et a St Landry.”

Rézmetset, két lemezről nyomtatva. 890 x 545 mm.

Párizs, BNCdE Coll. Hennin 7719. sz.

Duplessis, III. 50.; *Champier*, 127.; *Weigert*, VI. 179., 24. sz.

II. Rákóczi Ferenc lovasképe. Felirata a kép alatt: „Le Prince Ragotsky General des Mecontans En Hongrie.” Háttérben a megfelelő helyen: „Vienne”.

Adressz legalul: „A Paris Chez Gerard Jollain ruë St Jacques à la Ville de Cologne.”

Rézmetset, 297 x 209 mm.

Párizs, BNCdE Ed 126. Varsó, Muzeum Narodowe.

Weigert, V. 590. (27. sz. – szerinte Gerard II. Jollain műve); *Cennerné Wilhelmb G.*, Adalékok az ifjú II. Rákóczi Ferenc és felesége ikonográfiájához. Művészettörténeti Ért. 24. (1975) 65. (szerinte François-Gérard Jollain műve).

II. Rákóczi Ferenc lovasképe. Felirata a kép alatt: „Monseigneur le Prince Ragotzi / François Prince Ragotzi. fils de Federic Pr.^{ce} de Ragotzi, et de Helenne de Esdrin, depuis Comtesse de Tekeliy: et / petit fils du Pr.^{ce} de Transilvanie, Epousa le 25. Mars 1694. Charlotte Amelie, fille de Charles Landegrave de Hesse, / Rinfeld et de Alexandrine Julienne, Comtesse de Leiningen.”

Adressz a kereten belül lent: „se vend a Paris chez Trouvain rue St Jacques au grand Monarque avec privilege du Roy.”

Rézmetszet, 307 x 205 mm.

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka.

Kampis A., II. Rákóczi Ferenc arképeiről. Rákóczi emlékkönyv. II. (Bp. 1935.) 80-81.; *Cennerné*, 64.

II. Rákóczi Ferenc lovasképe (12. kép). Felirata a kép alatt: „François Prince Ragotski / Fils de Frederic Prince de Ragotski, et de Helene d'Esdrin depuis Comtesse de Tekeli, et petit fils du Prince de / Transilvanie a épousé en 1694. Charlotte Amelie fille de Charles Landgrave de Hesse Rinfeld, et d'Alexandrine / Iulienne Comtesse de Leinengen.”

Adressz a kereten belül lent: „A Paris chez I. Mariette rue St Jacques au Colonnes d'Hercule.”

Rézmetszet, 339 x 196 mm.

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka. Párizs, BNCdE Oa 76, fol. 17. Párizs, Bibliothèque de l'Arsenal, Cabinet des Estampes, Cote 382. fol. 114.

Kampis, 78–80.; *Cennerné*, 62–63.

II. Rákóczi Ferenc. Felirata a kép alatt: „Le Prince Ragotski / François Prince Ragotski fils de Federic ... Comtesse de Lei- / ningen.”

Adressz a kép alatt: „A Paris Chez HBonnart rue St Jacques, au coq, avec priuil.”

Rézmetszet, 292 x 207 mm.

Párizs, BNCdE N2 Tom. 1127, Ed 111 Tom. II., Oa 67 fol. 90.

Weigert, I. 410.; *Köpeczi*, 48. kép, *Cennerné*, 64.

II. Rákóczi Ferenc. Felirata a kép alatt: „Le Prince Ragotski. / François Prince Ragotski, fils de Federic Prince de Ragotski, et de Helene de Esdrin, depuis / Comtesse de Tekeliy; et petit fils du Prince de Transilvanie, Il Epousa le 25. de Mars 1694. / Charlotte Amelie, fille de Charles Landegraue de Hesse, Rinfeld et de Alexandrine Iulienne / Comtesse de Leiningen.”

Adressz jobbra lent a képben: „A Paris Chez F. Guerard.”

Rézmetszet, 297 x 192 mm.

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka.

Cennerné, 63–64.

II. Rákóczi Ferenc. Felirata a.kép.alatt: „Le Prince RAGOTSKI / François Prince Ragotski, fils de Federic Prince de Ragotski, et de Heleñe de Esdrin, / depuis Comtesse de Tekely: et petit fils du Prince de Transilvanie, Epousa le 25. Mars. 1694. Char- / lotte Amelie fille de Charles Landgrave de Hesse Reinfels, et de Alexādrine Julieñe Cōtesse de Leiningen.”

Szignatúra a jobb alsó sarokban a kereten.belül: „I. F. L. excudit.”

Rézmetszet, 295 x 195 mm.

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka.

Valószínűleg François Landry kiadásában jelent meg.

Kampis; 77–78.: *Cennerné*; 64. (szerinte Joseph Friedrich Leopold műve).

Sarolta Amália hercegnő (13. kép). Felirata a kép alatt: „Madame la Princesse Ragotski. / Charlotte Amelie, fille de Charles Landgrave de Hesse-Rinsfeld, et d’Alexan- / drine Julienne de Leiningen, a épousé le 25. Mars. 1694. François Prince Ragotski, / Fils de Frederic Prince Ragotski, et de Heleine de Esdrin, depuis Comtesse de Te- / kely.”

Adressz a keretben a kép alatt: „A Paris chez I. Mariette rue St Jacques aux Colonnes d’Hercule.”

Rézmetszet, 307 x 202 mm.

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka. Párizs, BNCdE N 2 Tom. 1127, Oa 76 fol. 18.

Köpeczi, 47. kép.; *Cennerné*, 63–64.

Sarolta Amália hercegnő. Felirata a kép alatt: „La Princesse Ragotski / Charlotte Princesse de Hesse Reinfeld fille de Charle Landgraue de Hesse Reinfeld / et d’Alexandrine Julienne de Linenghen fut femme de Francois Prince de Ragotski / Chef des mescontens de Hongrie dont elle a eu deux fils au cadet desquels le / gran Comte de Tekeli son parrain dona tous ses biens de Hongrie.”

Adressz a kép alatt: „A Paris chez HBonnart, ruē St Jacques — au Coq, avec priuil.”

Rézmetszet; 298 x 201 mm.

Párizs, BNCdE Oa 76, fol. 154. — Varsó, Múzeum Narodowe.

Weigert, I. 410.; *Cennerné*, 64.

Sarolta Amália hercegnő. Felirata a kép alatt: „Madame la Princesse Ragotzi. / Charlotte Amelie fille de Charles Landgrave de Hesse Rinsfeld, et

d'Alexandrine / Julienne de Leiningen; a Epousée le 25 Mars 1694. François Prince de Ragotski, Fils de / Frederic Prince Ragotzki, et de Heleine de Esdrin, depuis Comtesse de Tekely."

Adressz a kép jobb alsó sarkában: „A Paris Chez F. Guerard."

Rézmetszet, 300 x 200 mm.

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka.

Cennerné, 64.

Thököly Imre lovasképe (14. kép). Felirata a kép alatt: „Emerick Comte de Tekely general ... il a suiué presque tout le plat pays."

Adressz a kép alatt: „Se Vend A Paris Chez F. Iollain rue St Jacques a la Ville de Cologne."

Rézmetszet, 306 x 195 mm.

Párizs, BNCdE Ed 126, Oa 67 fol. 172. Bibliothèque de l'Arsenal, Cabinet des Estampes, Cote 928.

Ismert adressz előtti állapotban is.

Thököly Imre. Felirata a kép alatt címer két oldalán: „Le Fameux Comte Michel (!) Teckelii, Chef / des Rebelles Mecontents de Hongrie."

Adressz a kép bal alsó sarkában: „F. Iollain excudit."

Rézmetszet, 278 x 178 mm.

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka. Párizs, BNCdE N 2 Tom. 1104; Ed 126, Oa 173.

Ismert adressz előtti állapotban is.

Cennerné, 65.

Zrínyi Ilona (16. kép). Felirata: „La Princesse Veufue Ragosky Soeur du Comte de Serin et / Femme du Comte Tekely, dont elle a tres genereusement / Soutenu les Interests donnant les Ordres pour luy / dans la Ville et Chateau de Mongats resistant Vigou- / reusement aux Turcs et Imperiaux et aux plus fortes / attaques de ses Ennemis." (A szöveg közepén címer.) A kép megfelelő helyén: „Mongats."

Adressz a kép alsó szélén a kereten belül: „chez F. Iollain rue St Jacques a la Ville de Cologne avec P. du Roi."

Rézmetszet, 279 x 186 mm.

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka. — Párizs, BNCdE Ed 126, Oa 67, fol. 174.

Weigert, V. 501., 303. sz.; *Cennerné*, 65.

Károly Commercy hercege (15. kóp). Felirata a kóp alatt címer két oldalán: „CHARLES DE PRINCE DE COMMERCY, fils / de François-Marie de Lorraine Prince de L'Illebonne et d'Anne / de Lorraine naquit le 11.e Juillet 1661. Ce Prince à Signalé son courage / en trois campagnes qu'il a fait en qualité de volontaire en tous les ren- / contres ou il s'est trouué. aux Sieges de Nehausel et Bude il s'y distingua ex- / tremement y ayant fait tout ce qu'un grand Capitaine pouvoit faire. Par son intrepidité il / affronta le Grand Bacha qu'il tua d'un coup de pistolet; sa valeur luy fit disputer l'honneur / de monter le premier à l'assaut, et le zele d'apprendre a l'Empereur la reduction de / cette importante place à son obeissance le fit voler a Vienne le mesme jour / de sa prise le deuxieme Septembre mil six cent quatre vingt six.”

Jelezve a kóp bal alsó sarkában: „F. Ertinger f.” Adressz a szignatúra felett: „se Vend a Paris chez F. Jollain l'ainé rue S. Jacques / a la Ville de Cologne Auec priuilege du Roy.”

Rézmetszet, 298 x 215 mm.

Párizs, Bibliothèque de l'Arsenal, Cabinet des Estampes, Cote 374, fol. 342. — London, Alfred Bellaire gyűjteménye.

Károly Commercy hercege. Felirata a kóp alatt: „Charles de Lorraine Prince de Commercy / Nacquit le 11.e Iuillet 1661 de Francois Marie de Lorraine Prince de l'Isleboñe, et de Dame Anne de Lorraine Ce / Prince n'a point laissé passer d occasion de signaler son courage. On l'a veu dans 3 Campagnes en qualité de volon- / taire, faire tous les Exercices d'un vaillant soldat; & l'on Scait quil se distingua aux Sieges de Neuhausel et de Buda / par tous les Coups d'un Capitaine le plus Experimenté, il fit assez Iuger de son intrepidité dans l'attaque derniere / ou il se trouva des Imperiaux Contre les infideles en tuant luy meme d'un Coup de Pistolet le Bacha de leurs troupes / auxiliaire, il y voulut monter le premier a l'assaut; et la ville prise, son zele le fit partir sur le champ pour auoir le p^{er} / l'Honneur d'apprendre a sa Maiesté Imperiale la reduction de cette fameuse place à son obeissance, qui arriua le 2. / Sep^{bre} 1686. peu de temps après, sa Maiesté Imperiale le nomma Colonel d un regiment de Cavalerie gñal major de ses armée.” A kópben a megfelelő helyen: „Bude — le Prince de Commercy tue le / Bacha.”

Jelezve a kóp alatt: „Dieu pinxit — N. Arnoult fecit.” Adressz a szöveg végén: „Ce vend A Paris chez N. Arnoult rue de la Fromagerie a limage St Claude aux halles avec Pri.^v du Roy.”

Rézmetszet, 303 x 191 mm.

Párizs, Bibliothèque de l'Arsenal, Cabinet des Estampes, Cote 378, fol. 80.

Mohamed budai basa (17. kép). Felirata a kép alatt: „Portrait de Mahomet Bassa / Gouverneur pour le Grand Seigneur de la Ville de Bude / lequel par sa generosité et prudente conduite à soutenue le / Siege de cette importante ville depuis le 19 Juin jusque'au 2e sept.^{bre} / 1686. quil fut tué par le Prince de Comercy ce qui causa la prise le meme Jour.” A képből a megfelelő helyen: „Bude – Peste.”

Adressz a felirat végén: „se Vend a Paris chez F. Jollain rue St Jacque a la Ville de Cologne avec priuil du Roy.”

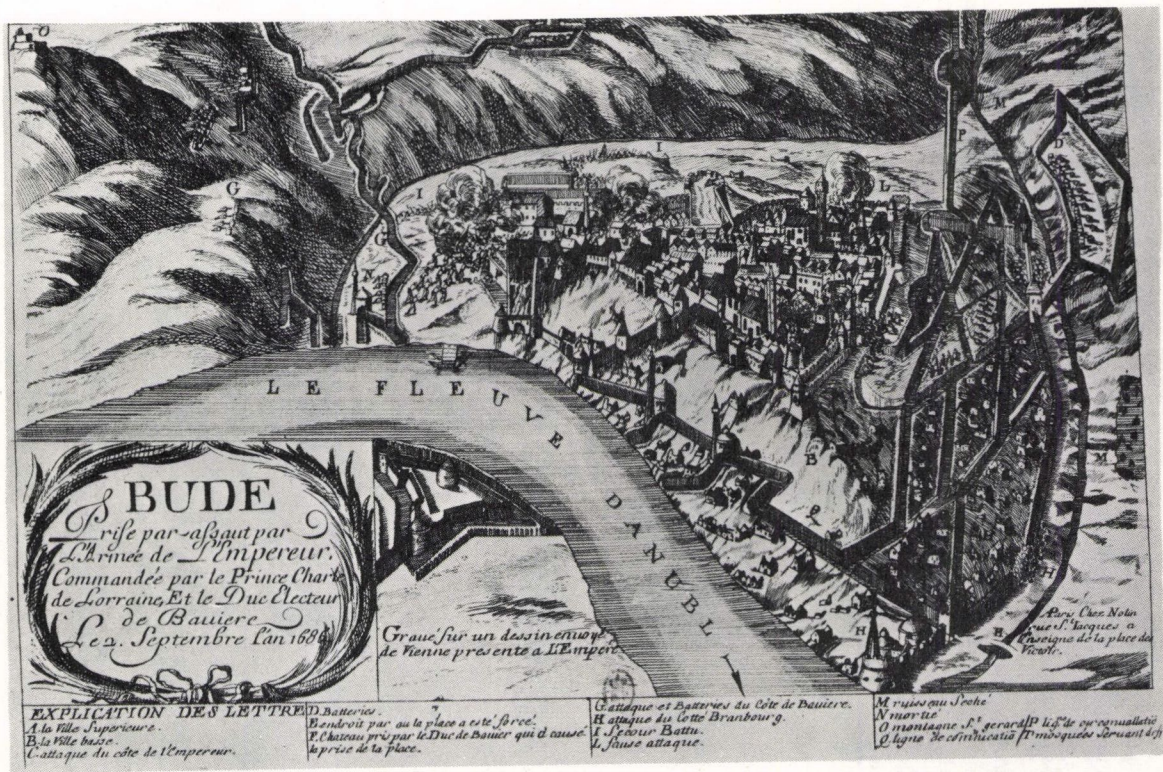
Rézmetszet, 265 x 187 mm.

Párizs, BNCdE Oa 67, fol. 171, Ed 126. – London, Alfred Bellaire gyűjteménye.

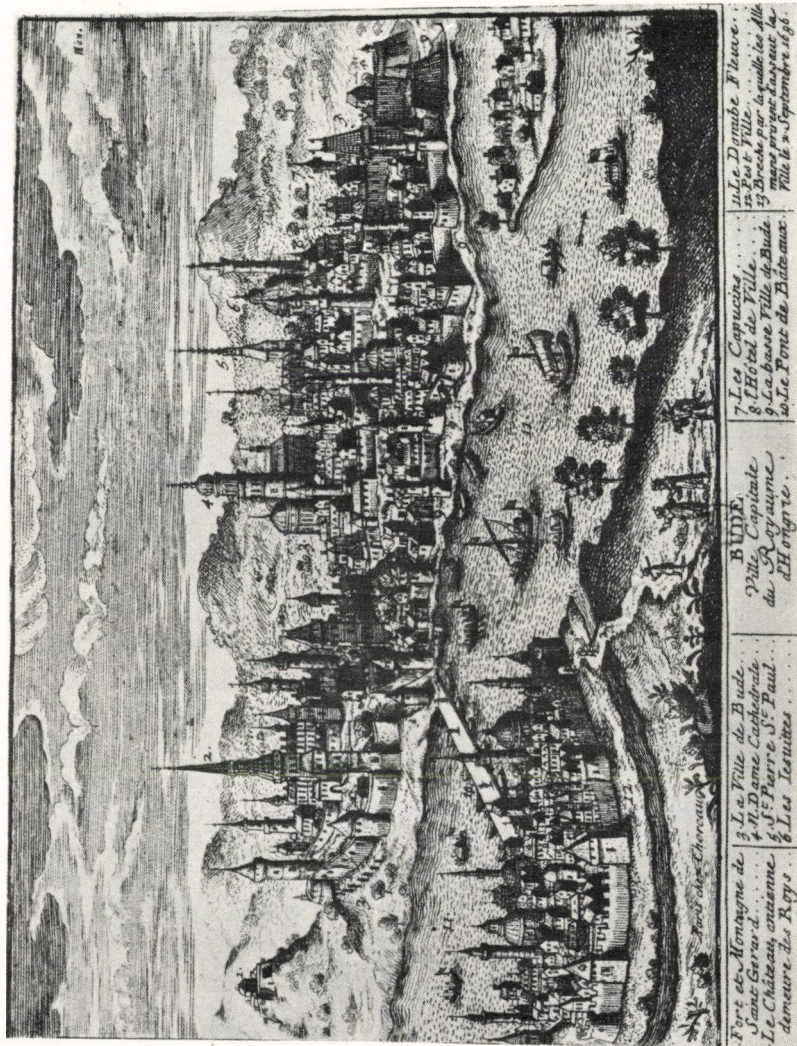
Weigert, V. 499., 290. sz.; 498. 279. sz.

Ungarn in der Pariser populären Druckgraphik des 17. Jahrhunderts

Der Mittelpunkt der im 17. Jahrhundert in der Kupferstichtechnik arbeitenden Pariser populären Druckgraphik war die rue Saint-Jacques. Der Verfasser stellt die von diesen Werkstätten verlegten Blätter zusammen, die ungarische Themen behandeln. Sie vertreten drei Kunstgattungen: Ansichten und Belagerungsbilder von Budapest, grosse Wandkalender, die sich mit Ereignissen aus dem Befreiungskrieg Ungarns befassen und Kostumbilder mit den Namen ungarischer Persönlichkeiten aus der Zeit um 1700. Die aufgezählten Kupferstiche stammen hauptsächlich aus den grössten Pariser Sammlungen, aus dem Kupferstichkabinett der Bibliothèque Nationale und des Arsénals, aus der Sammlung Edmund de Rothschild des Louvre und aus der Bibliothek der Akademie.

3. Buda ostroma. Nolin kiadása

4 . Buda látképe. Chereau kiadása

6. Falinaptár 1687. P. Landry kiadása

7. Falinaptár 1687. B. Moncornet kiadása

8. Falinaptár 1688. F. Jollain kiadásá

9 . Falinaptár 1688. N. de Larmessin kiadása

10. Falinaptár 1688. F. Ertinger rézmetszete

11. Falinaptár 1689. J. van der Bruggen kiadása

François Prince Ragotski
 Fils de Frédéric Prince de Ragotski, et de Hedwige d'Anstett, depuis Comtesse de Tschudi, et petit-fils du Prince de Transylvanie, seigneur en 1754 Charlotte Amalie, fille de Charles Landgrave de Hesse-Kassel, et d'Alexandre.

12 . II. Rákóczi Ferenc. J. Mariette kiadása

Madame la Princesse Ragotzi
 Charlotte Amalie, fille de Charles Landgrave de Hesse-Kassel, et d'Alexandre, d'Anstett, seigneur en 1754 Charles Landgrave de Hesse-Kassel, et d'Alexandre, Fils de Frédéric Prince de Ragotski, et Hedwige d'Anstett, depuis Comtesse de Tschudi.

13 . Sarolta Amália hercegnő. J. Mariette kiadása

F Jollain sculpsit

*Le Fameux Comte
des Rebelles Mccontens de*

*Michel Teckeli, chef
Hongrie.*

.14 . Thököly Imre. F. Jollain kiadásá

17. Mohamed budai basa. F. Jollain kiadása

Cennerné Wilhelmb Gizella:

Deák Ferenc ábrázolások

A 100 esztendővel ezelőtt elhunyt Deák Ferenc vagyonos, de patriarkális életmódot folytató középnemesi családból származott. A korán árvaságra jutott Deákot szomorú családi körülményei még az arcképezés véletlen alkalmaitól is megfosztották ifjúkorában, mert neveltetése jórészt nem családi körben történt. Tanulmányai végeztével megyei szolgálatba lépett, s csak harmincesztendősen nyílt meg előtte az országos politikai pálya, amikor 1833-ban Antal bátyja helyére lépett, mint megyéjének követe. A pozsonyi diéta több külföldi mesternek adott alkalmat arcképmegrendelésekre, esetleg sokszorosított követi arcképcsarnok megjelentetésére.¹ Deák legkorábbi arcképét is itt készítették, s természetesen az ellenzék soraiban játszott vezető szerepe sugallta első körrajz-arcmásának keletkezését. Későbbi éveiben is jórészt politikai tevékenysége határozta meg portréinak keletkezéstörténetét akár festményről, akár más művészi műfajról volt szó. Tanulmányunkban az anyag adta nyomon kívánunk haladni, nem törekszünk teljes ikonográfiára. Életében készült arcképeit úgy kívánjuk tárgyalni, hogy párhuzamba hozzuk működésének jelentősebb állomásaival s a portrékon keresztül mutatjuk be szerepének korabeli tükröződését.

Legkorábbi portréja 1840-ben hagyta el a sajtót, abban az évben, amikor az udvar és az ellenzék közreműködésével kompromisszumot kötött. *Herr Faustin* bécsi litográfus magyar politikai vezéregyeniségeket bemutató lapjai között szerepel Deák mellképe is.² Herr meglehetősen nehézkes kompozíciójú és kevésbé hasonlatos figurákat rajzolt, ahogy ez Batthyány Lajos, vagy Széchenyi István térdképén is látható.³ Deák Ferencnél is inkább a rusztikus magyar típus és a jellegzetes öltözet visszaadására törekedett. A portré egészében összevág azzal a leírással, amelyet Tóth Lőrinc adott a Pozsonyban időző Deákról: Láthatjátok azon egészséges kinézésű, erőteljes testalkatú,

arcú, jámbor, de eszes arckifejezésű, lelkes szemű, 30-40 éves, sötét fekete öltönyben, mely tiszta, csinos, de távol áll a divatos szatyorostól, hófehér mellényben, mely széles, magas mellét mindenkor fedi, szájában illatos szivarral, kezében elefántcsontfejű sétabottal. Ez Deák Ferenc, Zalamegye követe.⁴

Herr Faustin litográfiája nyomán *Szakmáry József* Budán működő kőrajzoló is megpróbálkozott egy Deák arcképpel, melyet készítője adatai alapján az 1840-es évekre datálhatunk.⁵ Herr rajza volt az előképe annak a következő években megjelent két folyóiratillusztrációnak is, melyek Deák növekedő politikai szerepével állnak kapcsolatban, hiszen a lapok olyan arcképekkel kedveskedtek előfizetőiknek, amelyek országosan ismert és kedvelt személyekről készültek. A „Közlemények” c. folyóirat 1841-es évfolyamában *Perlasca Domokos* olasz származású Pesten működő grafikus átültetésében hozza a Herr-féle Deák arcképet.⁶ Az előképét híven követő portré beállítására olyan, mintha hullámosszélű keretbe foglalt miniatűr reprodukciója lenne. Lehetséges, hogy Herr esetleg előtanulmányként kitalálkozó vízfestmény-portrét alkotott, s arról rajzolta kőre Deák vonásait.

1841-ben festette első olajportróját *Barabás Miklós*. A Magyar Tudományos Akadémián őrzött arckép szinkompozícióját a művész kontrasztosabbra vette, s a sötét kabát és nyakravaló ellensúlyozására és az arc jobb kiemelésére a fehér mellény nagy hangsúlyt kap. Az arcvonások, mint általában Barabásnál, tetszetősebbek a Herr-kőrajzénál.⁷ A mester feljegyzéseiben 1842-ben említi Deák olajfestésű portróját és további két miniatűr arcképet is felsorol.⁸ Talán egyikükről készült az az eléggé megfakult fénykép, mely a Munkásmozgalmi Múzeumban található és félalakban, karosszékekben ülve, fiatalos arcvonásokkal ábrázolja Deákot.⁹

Perlasca Domokos 1842-ben még egyszer elkészíti a Herr-féle portré acélmetsetű replikáját, ezúttal a „Der Ungar” c. német nyelvű pesti lap számára (1. kép).¹⁰ Ez a fentebb említett második Herr-Perlasca lap illusztráció. A metsző ezen a második változaton kikerekítette az arcvonásokat, rajzmodorra simább, a haj kétoldalt a halántéknál göndörített. Ez Deák jellegzetes külső jegye volt, ahogy gyámleánya, Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona, a nagy költő leszármazottja is említi visszaemlékezéseiben.¹¹ Perlasca újabb metsetének kiegyenlítettebb ábrázolása már arra vall, hogy módja volt színvonalasabb portré tanulmányozására és változtatásait annak alapján végezte el. Ez a kvalitásos lap pedig nem lehet más, mint *Franz Eybl* osztrák művész ugyancsak 1842-ben készült litográfiája.¹² A karosszékekben ülő félalak kompozíciója az 1860-as évek elejéig kedvelt megjelenítési típusa maradt Deák Ferenc ábrázolásainak.

1843-tól 1848-ig távolmaradt az országgyűléstől és lemondott követségi megbízatásáról a közteherhivatal kérdésében közte és megyéje között kirombant ellentétek miatt. 1848-ban, a márciusi események után hívják vissza az országgyűlésbe, majd áprilisban a Batthyány-kormány igazságügyminisztere lesz. *Tyroler József*, a forradalmi gondolkodású pesti rézmetsző, a Kossuth-bankók rajzolója önálló térdképben mutatja be a miniszter Deákot (2. kép). Az álló alak arckifejezése Eybl művészileg tökéletes, biedermeier stílusú műve nyomán indul, de bizonyosan személyes találkozás is segítette a kivitelezésben. A vonások a 6 évvel korábbi alkotásnál érettebbek és jobban közelítenek a szabadságharc utáni évek fényképeinek típusához.¹³ Tyroler ezen az önálló portrén kívül még kétszer örökítette meg Deákot 1848-ban. Az elhunyt József nádort és fiát, egyben hivatali utódát, István főherceget ünneplő „Nádori emlék” c. kompozíciója szélén, ahol a kor jelentős magyar politikusainak arcképgalériáját adja. Itt Eybl művének kicsinyített változata látható.¹⁴ Ehhez a laphoz ugyanúgy *Weber Henrik* rajzolta az előképet, mint a Batthyány-kormány és István nádor mellképeit bemutató csoporttét, amelyen Deák díszmagyarban jelenik meg.¹⁵ A Batthyány-kormány ábrázolásán Eyblt vette alapul *Engerth Tódor* süketnéma körrajzoló.¹⁶ *Barabás Miklós* hasonló tárgyú művén saját korábbi arcmásához nyúl vissza.¹⁷ A minisztertanácsot bemutató oldottabb anonim kompozíció háttérében szivarozva álló Deák alakja csak summásan van kidolgozva.¹⁸

A szabadságharc idejéből még egy Deák ábrázolás ismeretes azon a litográfián, amelyen Windischgrätz visszautasítja a magyar országgyűlési küldöttséggel való tárgyalást a béke helyreállítására. A Bicskén lejártszódó jeleneten látható Batthyány és Deák díszmagyarjának ábrázolása a korábban Bécsben megjelent koronázási képek díszruhás mágnásfiguráit, Deák arcvonásai az Eybl portrét idézik.¹⁹ A kép szignálatlan, az *Armee-Bulletin* c., s a hadijelentéseket illusztráló sorozatba tartozik, talán a vállalkozásba sokszor rajzoló *Vinzenz Katzler* műve.

Az önkényuralom legsötétebb éveiben ismét szünetel Deák ábrázolása. Amikor azonban zalai visszavonultságából 1854-ben Pestre költözik, a Vasárnapi Újság karácsonyi számában megjelenik az Eybl-arckép fametszetű változata, *Rohn Alajos* pesti grafikus és *Brown* fordított, kicsinyített transzponálásában.²⁰

1858-ban Deák szerkeszti a királyhoz intézett feliratot a Magyar Tudományos Akadémia alapszabálya ügyében. Ez évben a „Hazánk” c. folyóirat jelentteti meg litografált képmását, melyet *Rohn Alajos* rajzolt köré Eybl portréja nyomán.²¹

...több politikai működése 1861-ben kezdődik, amikor az országgyűlésen mindenki tőle várja az akciók kezdeményezését, Ő fogalmazta meg az országgyűlés két feliratát a királyhoz. Nem csodálkozhatunk ezután, hogy az 1861-es évben egyre-másra jelennek meg a grafikus Deák arcképek, készülnek a festmények és a portréikonográfiába belép egy új műfaj, a fénykép. Felsorolásunkat *Grimm Rezső* festő és kőrajzoló műveivel kezdjük, mivel ezek vezetnek át a korábbi alkotások legkedveltebbjétől, Eybl művétől a későbbi arcmásokhoz. Grimm 1861-es első portréja az „Eybl után” szignót viseli, bár az öltözetben már Deák ekkori viseletéhez alkalmazkodik, a sötét zsinórdíszes attilához és mellényhez fekete nyakravalóval.²² Ezt követte egy másik, nagyjából az előzővel megegyező beállítású lap, melyen azonban az arcvonások és a bajusz formája az életkori változásokhoz igazodik.²³ Grimm egy egészalakos képmást készített Deákról, mint pest-belvárosi képviselőről²⁴ (3. kép). Ezen a lapon a művész Deákot mindennapi megjelenésében akarta közelhozni a nézőhöz s azt a szokását is híven ábrázolta, hogy még nyáron is magával vitte karján felöltőjét, vagy egy ujj nélküli posztógallért. Egyébként ő honosította ezt meg hazánkban angliai mintára.²⁵

Grimm a hétköznapi Deákját örököltette meg, *Györgyi-Giergl Alajos* életnagyságú, a pesti József fiúárvaház részére festett portréján már azt a reprezentatív arcképtípust követi, amely Deákot, mint egy új közjogi korszak megteremtőjét mutatta be. A neogót karosszékekben ülő, fekete ruhás, csizmás alak méltóságteljes vonásai²⁶ a *Simonyi Antal* fényképész országgyűlési albumába készült fotográfiáival azonosak.²⁷ Györgyi-Giergl ugyanebben az időben egy kisméretű, intim biedermeierhatású képmást is festett. Az interieurben szemben ábrázolt fekete díszmagyarba öltözött figura baloldalán látható piros plüsszéken kardja és köpenye, a jobboldali asztalon egyszerű fekete süvege hever²⁸ (4. kép). Deák puritánságát, később oly sokszor kidomborított jovialis megjelenését emberközelbe hozza a művész. Különösen feltűnik a magyar díszruha egyszerűsége, amiről írott források is megemlékeznek Deák szokásaival kapcsolatban.²⁹

Canzi Ágoston nagyméretű litográfiája ismét a reprezentatív portré sémáját követi, a beállítás, de főleg a részletek kidolgozása azonban nagyban magán viseli a fényképek kompozicionális megoldását. A háttér jobboldalán lecsüngő nehéz függöny, a meglehetősen merev beállítás, az architektúrát utánzó asztalka kihangsúlyozása mind olyan elem, amely a fotókról került a kőrajzolóknak kelléktárába (5. kép).³⁰ 1861-ben nemcsak egyéni portrékon, hanem az országgyűléssel kapcsolatos csoportképeken is találkozhatunk természetesen Deák arcmásával.³¹

Deák pályafutásának következő jelentős állomása az 1865-ös esztendő, a húsvéti cikk és az 1865 végére összehívott országgyűlés. *Lotz Károly* ekkor festi meg az Országos Kaszinó számára arcképét.³² Portréja ugyancsak szerepel *Duffek Ferenc* litográfus országgyűlés megnyitását ünneplő csoportkompozícióján.³³ Deák népszerűségének jele, hogy az év folyamán elkészült, főképp fotografikus technikájú portréi iránt oly nagy a kereslet, hogy készítésükhöz és tömeges terjesztésükhöz csak azzal a feltétellel járult hozzá, hogy a tiszta jövedelem a pesti fiú- és leányárvaház céljait szolgálja.³⁴

1866-ban fogalmazza meg *Marastoni József*, az Itáliából ideszakadt és a hazai művészet fejlődéséért sokat tevő művészcsalád sarja azt a Deák-arcmászt, amely azután hosszú évtizedeken keresztül meghatározta a köztudatba rögződött Deák típust. A Sarkady István kiadásában megjelent „Hajnal” életrajzgyűjtemény illusztrációján kissé balranéző politikus kerek feje, figyelő tekintete, ajkaira boruló dús bajusza és a vállképben is érzékelhető robosztus testalkata még halála után is mondhatjuk, hogy az idősödő kor néhány szembevetülő jelének érzékeltetése mellett ábrázolásában egyeduralkodó maradt (6. kép).³⁵ Karikatúrán is viszontláthatjuk Deák említett képmását a „Bolond Miska” c. élcslap 1866-os műlapján, mely a felirati vita körüli parlamenti harcokból meríti témáját.³⁶

1866-ban divatossá lesznek az életrajzi-albumok, amelyekben az új politikai helyzet vezető tisztségviselőit kívánták népszerűsíteni. Sarkady kiadványáról már szoltunk, de Deák egy másik műben is főhelyet kapott. A Vereby Soma kiadásában megjelenő és „Honpolgárok Könyve” hangzatos címét viselő sorozat első, 1866-os kötetében *Barabás Miklós* készítette el a megfelelő illusztrációt. A jobbával asztalra támaszkodó, szemben ábrázolt képmás beállításában a grafika és a korabeli fényképezés közösen használt kompozicionális elemeire ismerünk.³⁷

A kiegyezés nemcsak hazánk, hanem Ausztria közvéleményének figyelmét is Deákra irányította. Már korábban is jelentek meg grafikai tucatáru Deák portrék,³⁸ de a kitűnő bécsi litográfusok feldolgozása még váratott magára. 1867-ben *Josef Kriehuber* rajzolta köre Deák térdképét (7. kép).³⁹ Az arcképgrafika múlt századi nagymesterének virtuóz valóságábrázolással megoldott, de Deákot a korábbi gyakorlattal szemben korosabbnak mutató lapja *Schrecker Ignác* pesti fotográfus felvétele nyomán készült.⁴⁰

A kiegyezés után, bár Deák továbbra is visszavonult, puritán életmódot folytatott, alakja egycsapásra bevonult a monumentális művészetbe, mint megyeházák, középületek dísze. 1867-ben Vas megye részére festi életnagyságú portréját *Than Mór*,⁴¹ 1874-ben ugyancsak Than a főváros

megrendelésére készít egészalakos képmást.⁴² 1871-ből származik *Nemes Nándorné Ransonnet Eliza* életnagyságú, reprezentatív arcképe.⁴³ *Székely Bertalan*, a múlt század kiváló történeti festője 1869-ben Makó városa részére festi Deákot, a kép nagyméretű vázlata a Nemzeti Múzeumban van (8. kép). Deák oszlopos interieurben áll, baljában összehajtott iratot tart, jobbával asztalra támaszkodik, melyen vaskos kötetek, köztük a „Corpus Juris” látható.⁴⁴ A kompozíció nem megy túl a reprezentatív államférfi-portré szokványos XIX. századi keretein, Székely kiváló művészi tudása a megvilágítás finomságaival és az arc nem biedermeier-tetszetős, de mégis megszépített, heroizált vonásaival tűnik ki, nyújt újat ez unalomig ismételt műfajban.

Deákot 1872-ben választották meg utoljára képviselőnek. *L. Apperath* külföldi származású, de a 70-es években Budapesten dolgozó illusztrátor csoportképen örököltette meg a fővárosi honatyákat, élükön Deákkal.⁴⁵ Az öregedő, fáradt politikus ábrázolása *Ellinger Ede* fényképész mellképe után került a körrajzra.⁴⁶ Ugyanez a minta szolgált Sarkady István kiadó második portréjának, melyet *Neumann* körrajzoló készített 1873-ban.⁴⁷ Már a betegségtől meggyötört arcú, idős Deákot mutatja az a körrajz, amely *Pataki József* műintézetéből került ki 1873-ban.⁴⁸

1874-ben, amikor a főváros megrendelésére festette *Than Mór* Deákot, két mellképet is készített róla. A portrék az államférfi városligeti nyaralása alatt készültek és híven adják vissza Deák élete utolsó éveinek fizikai és lelki megpróbáltatásoktól megviselt külső megjelenését.⁴⁹

Deák még életében helyet kapott monumentális alkotáson is. Than és Lotz 1866-ban kaptak felszólítást a Nemzeti Múzeum lépcsőházi frízének megtervezésére, 1868-ban készültek el vázlataikkal. A kivitelezés a tetőszerkezet átalakítása miatt csak 1875 augusztusában kezdődhetett meg. Ebben az évben került sor annak a részletnek megfestésére is, amelyen „Széchenyi István korá”-t, vagyis a reformkort és a kiegyezést megelőző éveket akarta *Than Mór* bemutatni. Deák az előtérben, a jobbszélen foglal helyet közvetlenül Széchenyi szomszédságában, kezében az 1865-i felirattal. Arctípusa a 60-as évek ábrázolásaira, ruházata Eybl körrajzára megy vissza. Ez utóbbit főleg a kompozíció dekoratív szín-egysége követelte. Than kitűnően oldotta meg a beidermeier arckép monumentalitásra törekvő átalakítását.⁵⁰ Az első vázlaton Deák még egyáltalán nem szerepelt, Kossuth került a kép hangsúlyos helyére, de ez a megvalósult kompozíción természetesen nem maradhatott így.⁵¹

S a nagyszabású ábrázolás után álljon itt ismét, egy életképszerű körrajz Deák utolsó évéből: *Elischer Lajos* litográfiája, mely a Városligetben

üdülő agg politikust ábrázolja. A nagyméretű lap mintegy megérdemelt pihenése közben mutatja be a kor „nagy öreg”-jét, olyan időszakban, amidőn már úgy érezte, hogy az a párt, amely az ő nevét tűzte zászlajára, már eltávolodott eszméitől.⁵²

Halála és az azt követő nemzeti gyász s az ezzel kapcsolatos számos régebbi és újabb ikonográfiai típust felmelegítő képi információ természetesen nem mellőzhette Deák végóráinak ábrázolását sem. *Giehsz Alfonz*, a század utolsó negyedének grafikusa rajzolta kőre nagyméretű lapon Deák Ferenc végperceit.⁵³

Már halála után készült el *Than Mór* életnagyságú festménye a Magyar Tudományos Akadémia képes terme számára. A festő kompozícióján az államférfiportré kellékei mellett a kisméretű Györgyi Giergl arcképen szereplő székre dobott köpeny és diszkard motívumát is alkalmazta.⁵⁴ Festményének kisméretű vázlata pasztózus ecsetkezelésével és kontrasztos megvilágításával tűnik ki. A modern festési technika tökéletessége láttán méltán sajnálhatjuk, hogy Than nem tudta beépíteni alkotásaiba ezt a stílust.⁵⁵

Láthatjuk, hogy bár Deákról javakorában készült az első arcmás, tevékenységének fontossága élete végéig sok és változatos műfajú portréikonográfiát hívott életre, amiben egyképpen tanulmányozhatjuk külsejének és az arcképtechnikáknak, stílusoknak változásait.

JEGYZETEK

1. *Pataki Dénes*, A magyar rézmetszés története. (Bp. 1951) 177. – *Lütgendorf;– Gerszi Teréz*, A magyar kőrajzolás története a XIX. században. (Bp. 1960) 17; – *Szendrei János – Szentiványi Gyula*, Magyar Képzőművészek Lexikona. I. (Bp. 1915) 452–454. – Eybl.
2. Magyar Történelmi Képcsarnok (továbbiakban MTKcs.) ltsz.: 5556. Litográfia, 42,3x29,2 cm. Szigatúra: kőre metsz.: Herr F.–Gerold' művészeti Könyomtató Intézete. Nyomt.: Oncken. 1840.
3. Batthyány – MTKcs. ltsz.: 7027; Széchenyi – MTKcs. ltsz.: 5589. –
4. Deák Ferenc Emlékezete. Szerk.: *Törs Kálmán*, (Bp. 1876) 42.
5. MTKcs. ltsz.: 1104. Litográfia, 21,7x18,1 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 205. 1. sz.
6. MTKcs. ltsz.: 224/1952. Gr. Acélmetszet, 25,8x19,5 cm. Szigatúra: Herr raj. – Perlaska metsz.
7. Magyar Tudományos Akadémia elnöki folyosója. *Divald Kornél*, A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. (Bp. 1917) 75. 48. sz.
8. *Barabás Miklós* önéletrajza. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bíró Béla (Koloszvár 1944) 248. 717., 725., 729. sz.
9. Magyar Munkásmozgalmi Múzeum (a továbbiakban MMM) Fotótára. ltsz.: 2480/1957. Fk.

10. MTKcs. ltsz.: 63.113. Acélmetszet, 25,6x17,8 cm. Der Ungar (1842) 104. sz. mel-
léklete. Első hirdetése uo. 548.; *Pataki D.*, i. m. 199. 66. sz.
11. *Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona*, Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből
(Bp. 1925) 30.
12. MTKcs. ltsz.: 1979. Litográfia, 40,8x29,9 cm.; *Cennerné Wilhelmb Gizella*, Magyar-
ország történetének képeskönyve. I. (Bp. 1962) 291., 346.
13. MTKcs. ltsz.: 1105. Acélmetszet, 26,1x18,1 cm.; *Pataki D.*, i. m. 235. 27. sz.
14. MTKcs. ltsz.: 4785. Acélmetszet, 83,1x53,7 cm.; *Pataky D.*, i. m. 235. 20. sz.; *Vayer*
Lajos ifj., Széchenyi képe. Magyarságtudomány (1942) 110. 38. sz.; *Vayer Lajos*,
Kossuth alakja az egykorú művészetben. Kossuth Emlékkönyv II. (Bp. 1952) 444.
15. MTKcs. ltsz.: 1902. Acélmetszet, 49,4x38,6 cm.; *Pataky D.*, i. m. 235. 24. sz.; *Vayer*
L. ifj., i. m. 109. 35/f. sz.; *Vayer L.*, i. m. 443.
16. MTKcs. ltsz.: 1970. Litográfia, 44,6x52,7 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 137. 1. sz.; *Vayer L.*
ifj., i. m. 109. 35/b. sz.; *Vayer L.*, i. m. 443.
17. MTKcs. ltsz.: 8844. Litográfia, 42,1x55,1 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 129.403. sz.; *Vayer L.*
ifj., i. m. 470.6. sz.
18. MTKcs. ltsz.: 10629. Litográfia, 47,8x62,5 cm.; *Vayer L. ifj.*, i. m. 110. 36. sz.
19. MTKcs. ltsz.: 424.T. Litográfia, 33,9x44,3 cm.; Az „Armée-Bulletin” c. sorozat XI.
lapja.; *Rózsa György–Spira György*, Negyvennyolc a kortársak szemével. (Bp. 1973)
269. 481. sz., 539.
20. Vasárnapi Újság 1854. dec. 24., 43. Fámetszet. Szignatúra: Rohn-BROWN sc.
21. MTKcs. ltsz.: 255/1914. Gr. Litográfia, 24,6x16 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 190. 16. sz.
22. MTKcs. ltsz.: 5205. Litográfia, 43,6x31,5 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 144.1. 12. sz. – Az öl-
tözékre vö. *Eötvös Károly*, Deák Ferenc és családja. I. (Bp. 1905) 180.
23. MTKcs. ltsz.: 363. Litográfia, 38,9x27,9 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 144. 13. sz.
24. MTKcs. ltsz.: 10037. Litográfia, 50,3x33,1 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 144. 14. sz.
25. *Eötvös K.*, i. m. 181.; *Széll Kálmánné*, i. m. 98.
26. Magyar Nemzeti Galéria ltsz.: F.K. 1194. Olajfestmény, vászon, 203x143 cm.;
B. Bakay Margit, Györgyi-Giergl Alajos. (Bp. 1938) 90. 40. sz. 23. kép.
27. MMM Fotótára 6052/1957. Fk. sz.; *Fejős Imre*, Fényképészetünk első virágkora
(1855–1885). Folia Arch. 9 (1958) 214. további irodalommal.
28. MTKcs. ltsz.: 68.1. Olajfestmény, vászon, 42x34,5 cm.
29. *Eötvös K.*, i. m. 180.
30. MTKcs. ltsz.: 1072. Litográfia, 58,1x38,9 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 131. 4. sz.
31. „Országgyűlési arczképcsarnok” Rohn Alajos műve. Vö. *Gerszi T.*, i. m. 192. 118.
sz.; „Az 1861^{diki} magyar országgyűlés emlék-képe” Franz-Kollarz szín. litográfiája
Teweke Ferdinánd után. MTKcs. ltsz.: 9516. 58,6x79,9 cm.
32. MTKcs. ltsz.: 1924. Olajfestmény, vászon, 159x111 cm. Szignatúra: Lotz K. 1865.
33. MTKcs. ltsz.: 4822. Litográfia, 49,1x65,2 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 133–34. 3. sz.
34. Vö. Pester Lloyd 1865. 154. sz.
35. MTKcs. ltsz.: 1125. Litográfia, 31,5x22,4 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 168. 89. sz.
36. MTKcs. ltsz.: 58.3472. Fámetszet, 47x62 cm. „Emlékezések a fölirati vitákra.”
Deák alakja a kiegyezés idején is szerepel gúnyrajzokban, vö. *Keresztury Dezső*,
A magyar irodalom képeskönyve. (Bp. 1965) 228., 339., valamint MTKcs. ltsz.
55.1588. „Der Einzug ins Landhaus .
37. MTKcs. ltsz.: 5833. Litográfia. 45,1x31,4 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 121. 69. sz.

38. Pl. MTKcs. ltsz.: 217/1952. Gr. Litográfia, 41,7x28,3 cm. Szignatúra: Druck u. Verlag v.C. Lanzedelli, Margarethen Wienstrassa N° 132 Wien; MTKcs. ltsz.: 1126. Litográfia, 33,1x25,7 cm. Szignatúra: Nyomt. Stoufs Plank Antalnál Mariahilf nagy Templan Utza Bécsben 134.
39. MTKcs. ltsz.: 216/1952. Gr. Litográfia, 31,3x24 cm. *Wurzbach, Wolfgang von*, Katalog der Porträtlitographien Josef Kriehubers (Wien-Bad Bocklet – Zürich 1955) 164. 395. sz.
40. Vö. MMM fotótára ltsz.: 524/1960. Fk.
41. MTKcs. ltsz.: 53.119. sz. Olajfestmény, vászon, 237x164 cm.
42. *Wilhelmb Gizella*, Than Mór (Bp. 1944). 42, 78.
43. MTKcs. ltsz.: 2217. Olajfestmény, vászon, 262x166 cm.
44. MTKcs. ltsz.: 155. Olajfestmény, vászon, 146x122 cm. Szignatúra: Vázlat a természet után egy óra alatt. 1869. Székely.
45. MTKcs. ltsz.: 55.756. Litográfia, 48,8x57,7 cm. Szignatúra: L. Appelrath; *Gerszi T.*, i. m. 139. 3. sz.
46. MMM Fotótára ltsz.: 364/1955. Fk.
47. MTKcs. ltsz.: 8976. Litográfia, 29,1x21,5 cm. Szignatúra: H. Neumann 1873.
48. MTKcs. ltsz.: 6398. Litográfia. 49,8x32,3 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 187. 9. sz.
49. MTKcs. ltsz.: 156. Olajfestmény, vászon, 73,5x60 cm.; *Wilhelmb G.*, i. m. 77.; Magyar Nemzeti Galéria ltsz.: 1802. Olajfestmény, vászon.
50. Vö. *Wilhelmb G.*, Than Mór (Bp. 1953) 17. ábra.
51. Uo. 32–33.
52. MTKcs. ltsz.: 8049. Litográfia, 65,2x44,4 cm.; *Gerszi T.*, i. m. 134. 15. sz.
53. *Gerszi T.*, i. m. 143. 145. sz.
54. *Wilhelmb G.*, i. m. (Bp. 1944) 42, 78.
55. MTKcs. ltsz.: 1486. Olajfestmény, vászon, 50x31,6 cm.
56. Múzeumunk 1976-ban megszerezte Franz Eybl 1842-ben festett Deák-arcképét, mely mintául szolgált a litográfiához.

Die Darstellungen des Staatsmannes Franz Deák

Franz Deák begann seine politische Laufbahn mit dreissig Jahren auf dem Landtage von Pressburg (Bratislava, ČSSR). Bald galt er als einer der Anführer der Opposition, und diese Rolle lenkte die Aufmerksamkeit der Porträt-Grafiker auf seine Person. Vor 1848 sind uns die Bildnislithographien der Wiener Künstler, Faustin Herr und Franz Eybl, bekannt. Das letzterwähnte Blatt wurde wegen seiner künstlerischen und technischen Qualität auch in den späteren Lebensjahren des Dargestellten wiederholt. Auch das Werk von Faustin Herr genoss eine ziemlich grosse Publizität. (Abb. 1.) Miklós Barabás, der beliebte Porträtmaler des Reformzeitalters verewigte Deák's Züge auf einem Ölgemälde in Halbfigur im Jahre 1841. (Ungarische Akademie der Wissenschaften)

Als Justizminister des ersten verantwortlichen ungarischen Kabinetts ist Deák vom Pester Graphiker und Anhänger der Revolution, József Tyroler, in Stahl gestochen worden. (Abb. 2.) Auf dem Blatte No. XI. der österreichischen Litographie-Folge „Armee-Bulletin“ sehen wir Deák als Mitglied der zu Windischgrätz gesandten Friedenskommission des Landtages.

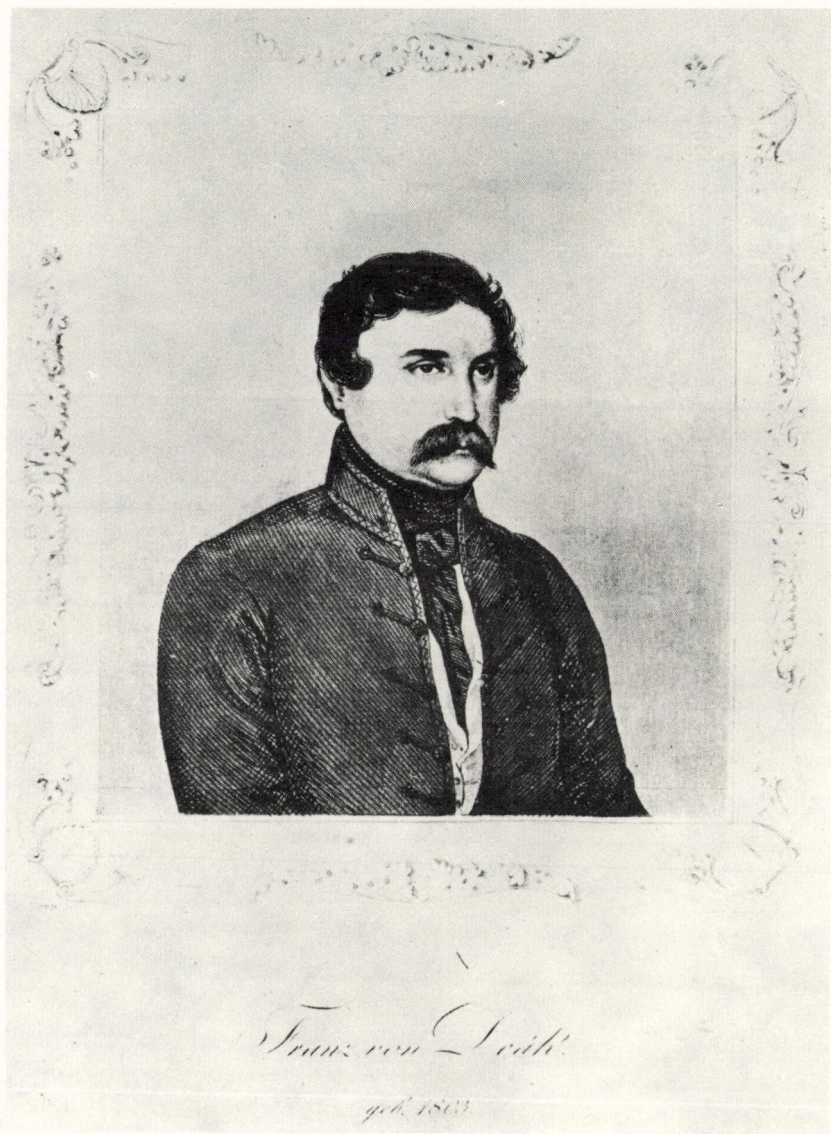
Nach der Niederlage des Freiheitskampfes lebte er bis 1854 in grösster Zurückgezogenheit auf seinem Landgute. Die bedeutendsten Jahren seiner politischen Tätigkeit fallen zwischen 1861—1867. Seine meisten Bildnisse stammen aus jener Zeit, wo er die Richtlinien der Politik gegen Österreich und gegen das Kaiserhaus bestimmt hat, das dann zum ungarisch-österreichischen Ausgleich geführt hat. In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts blühte schon die neue Darstellungs-Gattung der Porträtphotographie. Sämtliche graphische Blätter der Ikonographie von Franz Deák zeigen den Einfluss von der Komposition von Photographien, so zB. die Litographien von Ágost Canzi und József Marastoni. (Abb. 5-6.) Selbst der grosse Wiener Porträtlithograph, Josef Kriehuber nahm zu seiner Deák-Darstellung vom Jahre 1867 die Aufnahme von Ignác Schrecker zum Vorbild. (Abb. 7.)

Schon am Anfang der 1860er Jahre wird Deák für sämtliche öffentliche Institutionen in repräsentativer Weise auf Ölgemälden portretiert. Die Zahl dieser Darstellungen wird nach dem Ausgleich von 1867 noch vermehrt. (Abb. 8.) Manchmal wurden zu den grossen Kompositionen kleinere und intimere Vorstudien in Öl entworfen, die dem puritanen menschlichen Wesen Deák's besser entsprachen. (Abb. 4.)

Seit dem Jahre 1875 schmückt die Gestalt von Franz Deák das Treppenhaus des Ungarischen Nationalmuseums auf der Gruppe des Reformzeitalters, vom Rahl-Schüler Móricz Than gemalt.

Seine Popularität kann man gleichzeitig im Genre (Deák im Stadtwäldchen von Budapest – Litographie von Lajos Elischer) und in der Karikatur (zB. „Der Einzug ins Landhaus“ Litographie von einem anonymen österreichischen Künstler) auch wahrnehmen.

Alle diese Darstellungen widerspiegeln die grosse Hoffnung, die das ganze Land auf ihn setzte und die vorzügliche Achtung, die er in seinen letzten Lebensjahren von allen Seiten genoss.

1 . Herr Faustin – Perlasca Domokos: Deák Ferenc. Acélmetszet, 1842

2 Tyroler József: Deák Ferenc. Acélmetszet, 1848

3 . Grimm Rezső: Deák Ferenc. Litográfia, 1861

4. Györgyi-Giergl Alajos: Deák Ferenc. Olajfestmény, 1861

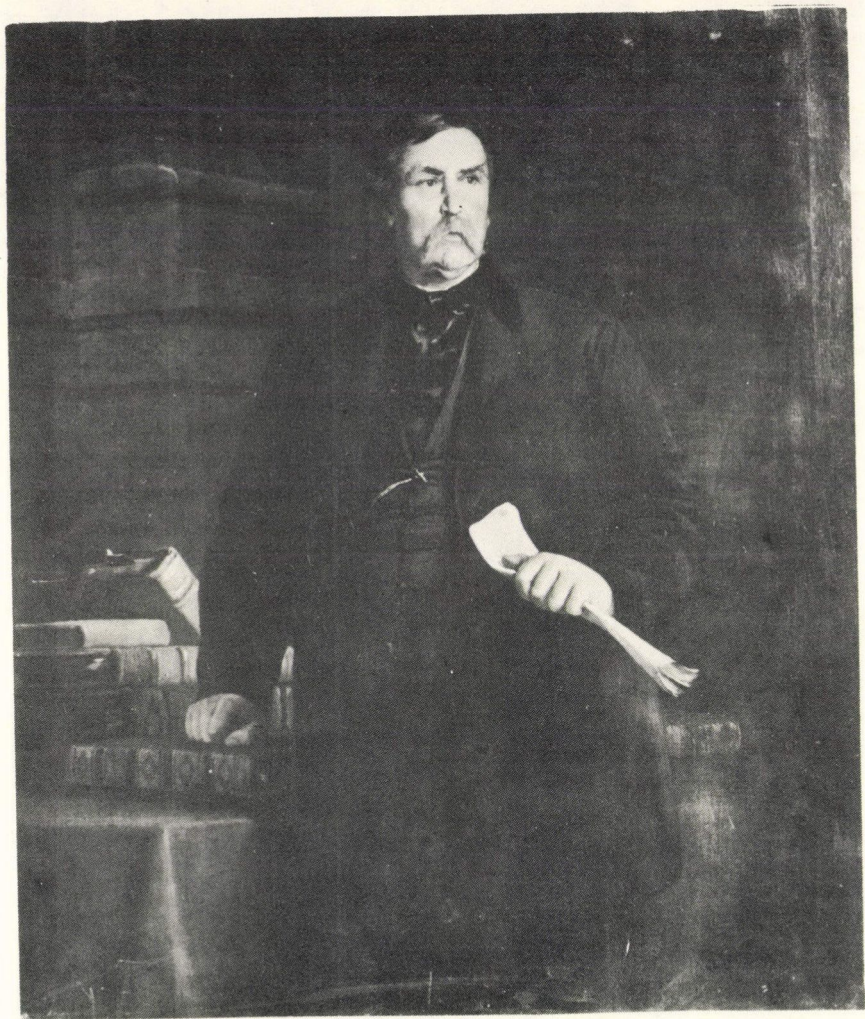
5. Canzi Ágoston: Deák Ferenc. Litográfia, 1861

6. Marastoni József: Deák Ferenc. Litográfia, 1866

7. Kriehiber Josef: Deák Ferenc. Litográfia, 1867

8. Székely Bertalan: Deák Ferenc. Olajfestmény, 1869

Heiszler Vilmos:

A bécsi katonai vezetők olaszellenes preventív háborús tervei 1876-1881

Az első világháború előtti évek politikai- és hadtörténetének egyik izgalmas fejezetét képezik a preventív háborús tervek, melyeknek célja a lehetséges ellenfelek megelőzése, teljes erő kifejtésük előtti leverése. Az Osztrák-Magyar Monarchia vezető katonai személyiségei közül Conrad von Hötzendorf nevét kapcsoljuk leghamarabb a megelőző háború fogalmához. A tetterős vezérkari főnök valóban olyannyira sürgette a megelőző támadást a Monarchia veszélyesnek vélt — és később veszélyesnek is bizonyult — délnyugati szomszédja és szövetségese, Olaszország ellen, hogy szembekerült a külpolitika felelős irányítójával, sőt magával az uralkodóval is. A Conrad-ügy a politikai és a katonai vezetés gyakori konfliktusainak egyik jellemző példája.¹ Conrad azonban nem az egyetlen, s nem is az első sürgetője volt az Olaszország elleni megelőző hadjáratnak. A Monarchia legfelső katonai vezetői már az 1870-es években latolgatták egy olasz háború esélyeit. Jelen dolgozat a Monarchia hadserege akkori főfelügyelőjének, Albrecht főhercegnek az ilyen irányú elképzeléseit kívánja ismertetni.

*

Az 1870-es évek Európáját külpolitikai szempontból bizonyos cseppfolyósság jellemezte. A bécsi kongresszuson létrehozott államrendszer kiállta ugyan az „alulról jövő” forradalmak viharát, de a gazdasági és társadalmi viszonyokban bekövetkezett változások rövidesen az állami politika síkján is jelentkeztek, s ha megváltozott formában, a „felülről jövő” forradalom útján is, de átalakították Németország és Olaszország politikai viszonyait. A német és az olasz nemzetállam létrejötté a legközvetlenebbül a Habsburg-birodalmat érintette, mely így kiszorult a fenti két területről, sőt a külpolitikai fejlemények is részesei voltak a birodalom dualisztikus, szintén „felülről jövő” át-

szervezésének. Az új bel- és külpolitikai viszonyokhoz alkalmazkodni tudó politikai vezetőréteg kellett, viszont a következetlenül, kompromisszumos úton végbement politikai átalakulás a helyén hagyta a korábbi politikai vezetőréteget, melynek legfeljebb csak befolyása csökkent, s az uralkodóház is komoly szerepet töltött be a politikai élet irányításában. Különösen észrevehetően jelentkezett ez a kül- és a hadügyek irányítása terén, ahol a dualisztikus államforma hiányosságai komoly befolyási zónát hagytak meg az uralkodónak. Így azután az új körülmények között is jelentkeztek, sőt hatottak is régi beidegződések, elavult elképzelések.

A nagy kül- és belpolitikai változások befejeződése után az osztrák külpolitika átértékelésének kínos folyamata is lezárult. Az osztrák–magyar politikai vezetés tudomásul vette, hogy német- és olaszországi befolyásának korszaka lejárt. Németország és Olaszország ezentúl aktív politikai partnerként, sőt nagyhatalomként lép fel. Tartanivalója mindkét államtól volt a soknemzetiségű Monarchiának: Königgrätz sokkja még mindig ott vibrált a bécsi vezető katonák és politikusok idegeiben, s Sedan egyáltalán nem hatott idegnyugtatóként. A Hofburgban tartottak attól, hogy a porosz acélsisak nem áll meg az Inn-nél, s Bismarck előbb-utóbb valamennyi németajkú egyesítést tűzi ki célul. Az olasz nacionalizmus követeléseit ugyan nem veszélyeztették a Monarchia létét, de az 1866-os porosz–olasz szövetség emléke is élénken élt még az osztrák–magyar vezetők tudatában. Az adott viszonyok között a békés politikai út látszott a legcélravezetőbbnek, mindkét irányban.

*

A francia gyámságtól megszabadult Olaszország 1870-ben lényegében elérte nemzetállami határait. 28 millió lakójával igényt tarthatott a nagyhatalmi állásra, de hadserege és különösen flottája nem heverte még ki a custozzai és lissai vereség hatását. Az aktív külpolitika egyik döntő feltétele, az ütöképes hadsereg tehát hiányzott. Az 1876-ig kormányon lévő jobboldal óvatos realpolitikát folytatott, fő feladatának az új királyság belső stabilizálását tekintette. Miután a római kérdésben az olasz külpolitika szembe találta magát a klerikális-monarchista jobboldal kezében levő francia kormányval, Berlin és Bécs felé tájékozódott.² E kérdésben, mely az adott időszakban a belső konszolidációt kereső Olaszország számára a legfontosabb volt, létre is jött az egyetértés a Kulturkampft kezdő Bismarckkal s a németországi egyházpolitikát ugyan elutasító, de az egyházzal szemben a korábbinál jóval tartózkodóbb álláspontot elfoglaló osztrák–magyar vezetéssel.³ Az olasz kö-

zeledést szívesen vette Andrássy már csak azért is, mert így támaszt remélt találni Németország túlsúlyával szemben.⁴ A két állam közti légkör javítására jó alkalom kínálkozott 1873-ban a bécsi világiállítás alkalmával. A vonakodó Viktor Emánuel a francia jobboldal hatalomrajutása után szánta el magát a hét év előtti ellenség fővárosába való utazásra.⁵ Az olasz király 1873 szeptemberi bécsi látogatása nagy megütközést keltett mind a pápai udvarban, mind az osztrák klerikális körökben. Ennek ellenére ragyogó külsőségek között fogadták az olasz uralkodót,⁶ bár a külsőségek mellett érdemi politikai tárgyalásokra nemigen került sor. Az útnak a barátságosabb kapcsolatok kialakításán kívül egy konkrét eredménye volt: az olasz kormány vállalta a pápaválasztó konklávét zavartalan római lebonyolításának biztosítását.⁷

A bécsi találkozót hamarosan, 1875 áprilisában követte a két uralkodó velencei találkozója. Ferenc József érthető okokból kerülte az olasz fővárost (a pápa nem volt hajlandó fogadni a Rómába látogató katolikus uralkodókat, ha azok látogatást tettek az olasz királyi udvarban), de az olaszok kellemes meglepetésére – s a katonai körök rosszallására – a nemrégén még osztrák kézen levő Velencét választotta.⁸ A találkozóról tudósító munkák ismét a pompás külsőségeket emelik ki, melyek mellett érdemi tárgyalásokra újból nem maradt sok idő.⁹ A találkozó még így is gyanakvást keltett a katolikus hatalmak koalíciójától rettegő Bismarckban, különösen a francia sajtó lelkes reakciója után.¹⁰

A hivatalos politika felszínén tehát kedvezően alakult az osztrák-magyar – olasz viszony. A két állam érdekei az egyházpolitika terén pillanatilag egybevágtak, s a jobboldali olasz kormány nem tette magáévá a baloldal irredentista követeléseit. Az irredentizmus, a „meg nem váltott” olasz területeknek az anyaországhoz való csatolásáért indított mozgalom azonban olyan zavaró tényező volt a két állam kapcsolatában, mely bármikor felboríthatta a kényesen őrzött nyugalmi állapotot. A baloldal, amely dinamikusabb külpolitikát kért számon a kormánytól, támogatta a nacionalista agitációt, mely II. Viktor Emánuel kormányzati jubileuma alkalmából erősebb formákat öltött. 1874 tavaszán Andrássy erélyes hangú jegyzékét nyújtotta át Wimpffen római osztrák követ az uralkodónak és Visconti-Venosta külügyminiszternek, mely az olasz kormány eljárását sürgette az irredentista agitációval szemben. A jegyzékben Andrássy az osztrák-magyar külpolitika 1915-ig érvényes alap-tételét szögezte le a Monarchia határainak változtathatatlanúságáról, s burkoltan ellencsapással fenyegette meg Olaszországot. Az olasz vezetők eddigi álláspontjukhoz híven elismerték az osztrák szemrehányásokat, és ígéretet tettek az agitáció lecsendesítésére.¹¹

Az 1876 márciusában megbukott Minghetti Visconti-Venosta kormány helyére baloldali, régebben köztársaságpárti politikusokból alakult kabinet lépett, Depretis miniszterelnökkel az élen. Az új kormányt Bécsben kezdettől fogva bizalmatlanul szemlélték, különösen az osztrák rendőri szervekkel még mazzinista korában közelebbi ismeretségbe került Melegari külügyminiszter személye készítette gyanakvásra az osztrák–magyar külpolitika irányítóit.¹² A parlamenti baloldal magvát valóban a régi radikális forradalmi olasz Akciópárt veteránjai alkották, akik az államegység megvalósulása után fokról fokra idomultak a liberális politika követelményéhez (az olasz történeti irodalom transzformációnak nevezi a folyamatot). Társadalmi forradalomra vonatkozó, lényegében kispolgári nézeteiket feladták, szembenállásuk a jobboldallal inkább hangsúlybeli különbségeken alapult¹³, s ez a nézetkülönbség jelentkezett többek között az aktívabb külpolitika sürgetésében s ennek folyományaként az irredentista célkitűzések iránti nagyobb fogékonyságban.

Az osztrákellenes agitáció valóban erősödött, s 1876 májusában a legnanói csata 700. évfordulóján rendezett emlékünneppel tüntetések egész hulláma indult. Ezúttal egy újabb térség vonult be a vitatott területek sorába: a Balkán nyugati fele, melynek átrendezése a kibontakozó keleti válság során egyre aktuálisabbnak tűnt. A valamennyi nacionalizmusra jellemző kétarcúság alól az olasz sem képezett kivételt: a nemzeti egység megvalósításának jogos követelése mellett rögtön felbukkan a hatalmi indokokkal alátámasztott terjeszkedés igénye is. Trentino és Trieszt után most az Adria keleti partján fekvő területek is az érdeklődés középpontjába kerültek. Az agitáció egyelőre Bosznia-Hercegovina tervezett osztrák megszállása ellen, illetve annak megvalósulása esetén Olaszország kárpótlására irányult. Októberben Garibaldi is megszólalt, egy baloldali lapban a hercegovinai felkelők példájának követésére buzdítva a trentinói olaszokat. Ez már sok volt az osztrák–magyar külpolitika irányítóinak: az egyelőre betöltetlen római követség ügyvivőjén keresztül Andrassy tiltakozó jegyzéket küldött Melegarinak, aki ugyan kifejezte sajnálkozását, de a sajtótörvényre hivatkozott a cikk megjelenése miatt.¹⁴

Ugyanekkor Bécsben Robilant olasz követtel szemben Andrassy kifejezetten fenyegető hangot ütött meg, kijelentve, hogy mindenféle olasz kompenzációs igényt visszautasít, s amennyiben Ausztria-Magyarország olasz annexiós politikát észlelne, nem szorítkozik védekezésre, hanem szükség esetén támadásba is átmegy.¹⁵ A fenyegetés nem tűnt hiábavalónak: Viktor Emánuel király az újévi fogadás alkalmából Gravenegg osztrák ügyvivőnek kijelentette, hogy a királyi kormánynak semmi köze az osztrákellenes

agitációhoz, s biztosította őt, hogy a jó kapcsolatok fenntartásáért mindent megtesz.¹⁶

Az orosz-török háború kitörésével az olasz politikai életben még inkább a balkáni kérdések kerültek előtérbe. 1877 júniusának végén Melegari közös akciót javasolt Montenegro védelmére, melyet Andrássy visszautasított, szabad kezet igényelve magának Ausztria-Magyarország balkáni eljárásának tényére, időpontjára s módjára.¹⁷ Ausztria-Magyarország tehát kifejezetten saját érdekszférájának tekintette a Balkán nyugati felét, s újabb ütközési zóna rajzolódott ki a két állam között. Az olasz igények motivációja kettős lehetett: történeti és stratégiai. A történeti alapot a velencei köztársaság adriai hegemoniája adta, a stratégiai érvelés elsősorban az Adria bejáratát képező Otrantói-szoros mindkét partjának ellenőrzését emelte ki.¹⁸

Az olasz politikai élet aktívabb külpolitikát sürgető alakjainak egyike volt Crispi, a kamara akkori elnöke (később miniszterelnök), aki 1877 őszén európai körutat tett. Az út hivatalos indoklása a külföldön élő olaszok jogi helyzetének rendezése volt, de Crispi bizalmas feladatot is kapott: az európai hatalmak Olaszország igényeivel kapcsolatos álláspontjának kifürkészését. Döntő fontosságúnak tartották Rómában Németország állásfoglalását, ezért Crispi kétszer is tárgyalt Bismarckkal. Németországnak szüksége volt az ismét jobboldali, tehát revansvágyóbb kormányú Franciaország ellen az olasz ellensúlyra, de az Ausztria-Magyarország ellen irányuló olasz politikához nem volt hajlandó támogatást ígérni, s Crispi állítása szerint – aki a biztos alpesi határok szükségességét próbálta bebizonyítani a kancellárnak – Olaszország figyelmét valamelyik Adria menti török tartomány felé irányította.¹⁹ Az Andrássyval folytatott budapesti tárgyaláson Crispi jobbnak látta – megfelelő római utasítás után – a kompenzáció kérdését fel sem vetni, s inkább a közös liberális ideológiai alapra kívánta a figyelmet felhívni.²⁰

Crispi útja megmutatta, hogy Olaszország nem számíthat nagyhatalmi támogatásra balkáni terveiben. Ilyen előzmények után cseppet sem csodálkozhatunk az 1878 márciusában megalakult Cairoli-kromány külügyminiszterének, az addigi konstantinápolyi követ gróf Cortinak a berlini kongresszuson tanúsított igen óvatos politikáján. Pedig a miniszterelnök személye nem tűnt garanciának Ausztria-Magyarország számára: Cairolit is a köztársaságpartí, mazzinista múltú politikusok közé sorolták. (Persze azóta sok víz lefolyt már a Dunán és a Tiberisen is, s ha számításba vesszük, hogy a forradalmi előélet nem volt már kizáró ok a Ball-platzi palota gazdája személyének kiválasztásánál sem, a kontraszt mindjárt kevésbé tűnik élesnek Bécs és Róma között.) Umberto, az új olasz király mindenesetre biztosítékot kért az új kor-

mánytól, hogy az alkotmány, a pápára vonatkozó garanciatörvény és a külpolitika nem változik.²¹ A Corti irányította olasz külpolitika a berlini kongresszuson valóban nagyon mérsékelt hangokat ütött meg. A külügyminiszter Olaszország gyengeségére és elszigeteltségére hivatkozva meg sem kísérelte az önálló fellépést, igazodott a nagyhatalmi koncerthez, s még az okkupáció tárgyalásánál is – a hazai közvéleményre gondolva – formai ellenvetéseket tett csupán, s azokat is előre közölte Andrássyval.²²

Az olasz közvélemény nagy felzúdulással fogadta a Berlinből üres kézzel hazatérő diplomatákat, s a nemzeti önértékében sértett közfelfogás Ausztria elleni tüntetésekben nyilvánult meg. A felvonulók megrongálták a velencei osztrák–magyar konzulátus épületét, s a nyár elején ismét politikai gyűlések hulláma söpört végig a félszigeten, melyeken részt vettek magas társadalmi állású, bár hivatali funkciót be nem töltő személyek is.²³ Több olasz városban lövészegylet alakult s tervek készültek szabadcsapatok újabb betöréséről osztrák területekre. Garibaldi egy ízben haditanácsot is tartott, de az akciót végül is elnapolták.²⁴

*

Az eddig elmondottakból látható, hogy 1879-ben Olaszországban ismét magasra csaptak az Ausztria elleni indulatok hullámai, s a hivatalos szervek minden fáradozása ellenére a politikai színteret ez a hangulat uralta. Mindez nem kerülte el az osztrák–magyar politikai vezetők, de a magas állású katonák figyelmét sem. Különösen élénk érdeklődést tanúsított az olaszországi fejlemények iránt a Monarchia közös hadseregének főfelügyelője, Albrecht főherceg. Érdeklődése az olasz ügyek iránt nem volt újkeletű. A családi kapcsolatokon kívül saját katonai pályafutása is több szállal fűzte a főherceget Itáliához. Családjában az olasz nyelv is használatos volt, minden bizonnyal apai nagyapja, II. Lipót császár toscanai uralkodásának emlékeképpen. Nővére a hírhedt nápolyi király, II. Ferdinánd felesége volt.²⁵ Albrecht 1848 márciusában a forradalom hatására visszavonult az aktív katonáskodástól, de az ellenforradalom első ellentámadásának színterén rögtön megjelent: április 25-én Veronában önkéntesként csatlakozott Radetzky seregéhez, s végigharcolta az egész olaszországi hadjáratot a firenzei bevonulásig. 1866-ban került ismét közvetlen kapcsolatba Olaszországgal: a Velencében harcoló déli hadsereg főparancsnoka lett. Hadvezéri működését siker koronázta, június 24-én Custozánál győzelmet aratott az olasz hadsereg felett. Hadvezetés és politika kapcsolatának egy különösen érdekes formáját mutatja az 1866-os olaszországi hadjárat: a mindig erélyes fellépést és offenzív hadvezetést sürge-

tő Albrecht egy elveszett tartományért harcolt, mivel Mensdorff külügyminiszter még a háború kitörése előtt megegyezett Gramont bécsi francia követel Velence minden szín alatt, még osztrák győzelem esetén is bekövetkező átadásáról Franciaország számára. A hadsereghez diplomáciai ügyvivőként besorozott Wimpffennek komoly fáradtságába került a vonakodó katonákkal szemben a fegyverszünetben megállapított osztrák kötelezettségek végrehajtása.²⁶

A főherceg, akit a königgratzi vereség után az egész birodalom hadereje főparancsnokának neveztek ki, 1868-ig töltötte be ezt a tisztséget, majd a Monarchia alkotmányos átszervezése után a hadsereg főfelügyelői címmel kellett beérnie. Ennek ellenére befolyása nagy maradt. Hivatali funkciójából eredően a hadsereg kiképzése, elhelyezése, valamint a felvonulási tervek készítésének ügyei hozzá tartoztak. Az uralkodóház tagjaként, aki ráadásul háborúban szerzett babérokkal is dicsekedhetett, hivatali funkcióját meghaladó befolyással bírt.²⁷ Ez a befolyás erősen érvényesülhetett a birodalomnak a bevezetőben említett, következtelenül végrehajtott polgári alkotmányos átalakítása után is. Az érvényesülési terep pedig igen változatos volt: mint főfelügyelő, csupán az uralkodónak volt alárendelve, a hadügyminiszterrel mellérendeltségi viszonyban állt. A Ferenc Józseffel így létrejött hivatali kapcsolatot erősítették a rokoni szálak, melyek a dinasztia egyetlen győztes hadvezéri tagját a nála fiatalabb uralkodóhoz fűzték. A főherceg befolyását mutatja, hogy többször vett részt a közös minisztertanács munkájában az uralkodó, a közös miniszterek és a két birodalom-rész miniszterelnökei mellett. Leghíresebb, s a történelmi irodalomban gyakran tárgyalt esemény ezek közül az 1870. július 18-i minisztertanács.²⁸ A minisztertanácsokon kívül a rendkívüli titkos konferenciák adták a befolyás érvényesítésének további lehetőségét: az alkotmányjogilag pontosan nem tisztázott konferenciákon gyakran döntöttek a Monarchia egészét érintő, súlyos kérdésekről, vagy készítettek elő a hivatalos fórumokon hozandó döntéseket.

E kis kitérő után vizsgáljuk meg az eredeti célkitűzésnek megfelelően Albrecht reagálását az olaszországi eseményekre. A főherceg levéltára Mosonmagyaróvárról került Budapestre, az Országos Levéltárba. Az iratok között számos Olaszországra vonatkozó, katonai és politikai fejtegetéseket tartalmazó dokumentum található. Az iratok tartalmi értékét sajnálatosan csökkenti egyrészt részleges rongáltságuk, másrészt az a tény, hogy zömüknél csak a fogalmazvány található meg, így az iratokban lefektetett állásfoglalások címzettjeinek ismerete nélkül egy igen fontos információtól esünk el, nevezetesen az adott állásfoglalás „súlyának” ismeretétől.²⁹

A német nemzeti állam megalakulásával megváltozott politikai helyzetet a főherceg a katona szemüvegének gyakran torzító, de néha jellemző faktorokat felvillantó lencséjén keresztül nézte. John tábornagy grazi hadtérparancsnokkal folytatott levelezésében már 1872 végén feltérképezte az újonnan kialakult nagyhatalmi erőviszonyokat, s a számok közötti arányok a maguk hűvös objektivitásával ezúttal a főherceg szubjektív elvárásait is alátámasztották: egyértelműen kiderült, hogy Olaszország a legkellemesebb ellenfél egy eljövendő háborúban, katonai ereje, valamint az éghajlati és terepviszonyok alapján.³⁰ Egy 1876 februárjára keltezett feljegyzésben³¹ Olaszország nem szerepel veszélyes ellenfélként, azzá csak Németországgal szövetségbe válhat. Ausztria-Magyarország konfliktusba keveredése esetén viszont figyelembe véve az utóbbi római eseményeket, a főherceg szerint nem várható Olaszország semlegessége.

Ugyanazon év októberében a császári katonai kabinetiroda főnökéhez írott levele az olasz belpolitikában bekövetkezett változásokhoz kapcsolódik. Albrecht bizalmatlanságát fejezi ki ebben az olasz kormány iránt, melyet szerinte a forradalmi erők befolyásolnak. Nem tartotta kétségesnek, hogy a „lárma” a Trentino miatt ugyanúgy a kormánytól indul ki, mint 1847-ben, 58-ban és 65-ben is. Szerinte a bécsi kormány azért nem lép fel erélyesen, mert fél a képviselőktől, akik majdnem mind forradalmárok. Befejezésül a külpolitikai esélyekről annyit mond, hogy ha Ausztria-Magyarország Oroszországgal harcba keveredik, akkor Olaszország is minden bizonynyal aktivizálódik.³²

A februárban megpendített alapgondolat egy nagyobb vonalú koncepció teljes spektrumában bontakozik ki 1876 decemberében.³³ Az Olaszországgal való foglalkozás intenzitását minden bizonnyal elősegítette a fentebb már jelzett olasz belpolitikai változás, a baloldali kabinet megalakulása, mely a főherceget csak gyanakvással töltötte el. Az osztrák–olasz antagonizmus az ő szemében újabb elemmel gazdagodott: a szerinte a forradalom tűzfélszékévé vált Olaszország állt szemben a Monarchiával.³⁴ A katonai helyzet tárgyalásakor először a két szomszéd nagyhatalommal (Németország, Oroszország) szembeni erőviszonyokat ismerteti, leszögezve, hogy Ausztria-Magyarország olyannyira kedvezőtlen helyzetben van velük szemben, hogy egyikük aktív segítsége nélkül semmi esélye sincs a másik elleni sikerre; de ezt a lehetőséget is gyengíti az a tény, hogy a „mai, az Akciópárt kezébe jutó, egyre jobban a köztársaság felé sodródó Olaszország ellenünk masírozik”. Ennek az Akciópártnak az alapelve és életeleme elsősorban valamennyi olasz nyelvű egyesítése, másodsorban megsemmisítő harc a trón és az oltár ellen. Ezért

Olaszország állandóan Ausztria ellenségei mellett fog állni. Ez a veszély pedig gyengíti Ausztriát, s a nagyhatalmak szemében csökkenti szövetségének értékét. Mindezekből következik, hogy Ausztria csak akkor lesz ismét nagyhatalom, ha nem áll a hátában egy mindig kész ellenség. Amíg a három császár szövetsége³⁵ fennáll, nem kell egy déli támadástól tartani, de az a legkisebb lazulás esetén valószínű lehet, ezt bizonyították az utóbbi hónapok eseményei. Olaszország katonai erejét tehát idejében ártalmatlanná kell tenni, míg a három császár szövetsége fennáll, s a háború lokalizálására lehet számítani. A háború megindítása nem jelent problémát Albrecht szerint, az irredentista agitáció szerint elég ürügyet szolgáltat a csapáshoz. Andrassy energikus fellépése „az olasz velleitások ellen”³⁶ egy ideig kordában tartotta ugyan azokat, de Albrecht szerint csak a szavak nem sokáig képesek erre. Ezek után rátér az olasz háború előnyeinek ecsetelésére: míg az esetleges északkeleti vagy délkeleti³⁷ háborúk esetén semmit sem találna a hadsereg, minden szükséges dolgot szállítani kellene, s hadisarcról szó sem lehet, addig a félszigeten sok minden található, s a költségek is behozhatók. Tehát katonai, politikai és pénzügyi okokból is teljes erővel való fellépést sürget Albrecht Olaszország ellen, energikus hadjáratot, mely hamar végetér. A fentiek mellett egy újabb, általa „erkölcsinek” nevezett indokot is talál tervei alátámasztására: a két vesztes háborúban önbizalmát veszített hadsereg szellemének javítását reméli. Még egy vereségtől a legrosszabbakat várja, s a lehetséges három hadszíntér közül az olaszországi az egyetlen, ahol emberi számítás szerint biztos az eredmény. A porosz minta követését ajánlja: egy eredményes hadjárat jó főpróbája is lehet. A győzelem utáni politikáról nem szól Albrecht, ez meghaladja szerinte az ilyen katonai eszmefuttatás határait, csak a szövetségesek megfelelő hangolását tekintti a diplomácia fő feladatának, mivel a szövetségesek egy osztrák győzelem esetén elveszítenék pressziós eszközeiket Ausztria ellen s ez érthetően nem lelkesítené őket.

Az eszmefuttatásban Albrecht Olaszországgal foglalkozó későbbi fejtegetéseinek valamennyi lényeges elemét megtalálhatjuk: az olasz nyelvűek egyesítését célul kitűző Olaszországban nemcsak a veszélyes hatalmi riválist látta, hanem a forradalom tűzfélszékét is. Az új kormány tagjaiban továbbra is a régi forradalmárokat vélte látni, tudomást sem véve az olasz politikai vezetőrétegben beállt változásokról.³⁸ Az érvelés itt mégis elsősorban hatalmi jellegű: a hátát biztosító Ausztria léphet csak fel egyenrangúan szövetségesei, de egyúttal potenciális ellenfelei, Németország és Oroszország felé. Ez a szemléletmód mutatja a három császár dinasztikus jellegű, a Szent Szövetségre emlékeztető szövetségében mutatkozó kohézióhiányt, valamint a század első

felében betöltött osztrák hatalmi állás iránti nosztalgiát is. Ausztria akkor ugyanis egymagában is nagyhatalomnak és értékes szövetségesnek számított, s ezt az állapotot, a minden irányban kötetlen s így akcióképes Ausztriát szeretné helyreállítani a főherceg.

Az Olaszország elleni háború szükségességének elméleti tisztázása után Albrecht a gyakorlati előkészítéshez fogott. Egy 1877 tavaszára datált terjedelmes emlékirat és mellékletei³⁹ a hadicélok rögzítésén kívül már konkrét szervezeti intézkedések tervét is magukban foglalják. A hadicélok megfogalmazásánál politikai szempontból mérsékelt hangnemet üt meg: elutasítja mind a hódításokra való feltétlen törekvést, mind pedig „a kormányok létrehozásával való időpocsékolást”. A hadizsákmány tekintetében már korántsem ilyen mértéktartó: oktalanságnak tartaná, hogy a megszállt országot pénzügyileg kíméljék csak azért, hogy ezzel népszerűsége tegyenek szert. A katonai operációk alatt mindent elkerülendőnek tart, ami restaurációs politikára utalva zavarba hozhatná a Monarchiát. A háborút egy egységes ország ellen, lehetőleg annak költségére kívánja vezetni. Ami az ellenség teljes leverése után történik, annak meghatározását nem a katonák által megválaszolandó kérdések közé sorolja. A támadás időpontjának kiválasztásánál éghajlati és politikai tényezőket vesz figyelembe: az éghajlati viszonyok az augusztusi támadást indokolják. A politikai szempontok is ezt támasztják alá szerinte, mert egy esetleges győzelem októberre képzelhető el, s ha az osztrák győzelem ellensúlyozására a nagyhatalmi szomszédok demonstrációt terveznének, a téli időszakban bármiféle akcióra nehezen szánnák el magukat. A győzelem tehát így stabilizálható és kiaknázható lenne. A diplomácia feladatának ezért azt tartja, hogy zárja ki az osztrák–magyar haderők más irányú lekötöttségét. A más irányú lekötöttségen minden bizonnyal a boszniai bevonulással leköendő egységeket érti. Erre utal az emlékirat mellékletét képező, 1877 február 10-éről keltezett felvonulási terv „ad hoc Fall”-nak nevezett variációja: Bosznia Hercegovina megszállása esetén le kell mondani a tervbe vett haderő egytized részéről. Jellemző, hogy az olaszországi hadszíntér front mögötti szolgálatára csak csehországi és galíciai Landwehr-alakulatokat szán, a magyar honvédséget minden bizonnyal megbízhatatlannak tartotta egy olaszországi hadjáratban. Három hadseregre tervezte az operáló haderőt, karintiai, görzi és trieszti főhadiszállásokkal. A főcsapást nem Lombardia, nem is Velence, hanem a Pótól délre fekvő terület felé kívánta irányítani (ez egyébként alátámasztja a hadicélokban vázolt politikai célkitűzést, a restaurációs „idővesztegetés” helyett az egységes Olaszország elleni energikus hadvezetést). A tervezett hadjárat leírásában már jócskán elrugaszkodik a realitások talajá-

tól: Bologna–Firenze–Róma–Nápoly útvonalat tervez, s különösen Rómától délre számít már a lakosság barátságos viselkedésére is. Ezek szerint a szeparatistikus tendenciákra is kívánt építeni, különösen a szicíliai kettős királyságban, ahol szerinte az olasz vereségek láttán mindig könnyen kitörnek a felkelések. A főherceg terveiben tehát egy Olaszország feletti teljes győzelem szerepelt (a déli irányú offenzíva mellett egy a Pó mentén nyugati irányba haladót is tervezett), s bár a bevezetőben leszögezte ugyan a restaurációs politika kizárását, de azt is csak a hadműveletek idejére, s a tervben fellelhető utalások a szeparatista törekvésekre való támaszkodásról arra engednek következtetni, hogy valamilyen politikai átrendezési elképzelése lehetett a több itáliai dinasztival rokoni kapcsolatban álló Albrechtnek.⁴⁰

Azt, hogy az olasz egységet nem tekintette egy végleg lezárt folyamat eredményének, mutatja Beck császári katonai kancelláriavezetőhöz írt levele 1877. március 20-áról.⁴¹ E levélben, annak bizalmas jellegének megfelelően, igen éles hangot üt meg. Olaszországot azonosítja mindazzal, ami vörös, liberális, köztársasági és a titkos társaságokkal kapcsolatos. Szerinte Olaszországban tulajdonképpen már a köztársasági eszme uralkodik, mely a monarchista formák vékony takarójával leplezi magát. Az államegység külsőleges és lát-szólagos, nincsenek mély gyökerei a köztársasági eszme föderatív, a történelmi városköztársaságokra visszanyúló jellegének megfelelően. Hiányzott szerinte az igazi olasz egység megteremtéséhez az idő, a nyugodt fejlődés, de mindenekelőtt az emberek. Magvas véleménye az olasz politikusokról: „összeesküvők, titkos szövetségek tagjai, liberális fráziscéplők, akik egy éjszaka alatt érvényesíteni akarják doktrínájukat, s azt hiszik, hogy a proklamált törvény elég, hogy azok valósággá váljanak”. Szerinte többet ártottak az olasz egységnek, mint bárki más. Úgy látja, hogy a jelenlegi vörös minisztérium valószínűleg hamarosan egy még vörösebbnek adja át a helyét, melynek alaptétele a jogok és szerződések lábbal tiprása a népszuverenitás örve alatt. Vigyázzunk – hívja fel a figyelmet Albrecht –, nehogy a népszuverenitás eszméje nálunk is érvényesüljön.

A főherceg fenti megnyilatkozásai az olasz politikára vonatkozó, Metternich korába illő értékítéletek mellett még egy szempontból figyelemre méltóak: a konzervatív indíttatású organikus társadalmi fejlődési tan elemeinek ismeretére utalnak az olasz történelmi fejlődésre s a liberálisok doktrínér változtatni akarására vonatkozó megjegyzései.

Az orosz–török háború kirobbanásával a katonai és a politikai vezetők figyelme is a Balkánra koncentrálódott. Az oroszellenes fellépés lehetőségeinek mérlegelése során azonban állandóan számot kellett vetni Olaszország-

gal, az állandó bizonytalansági tényezővel a Monarchia délnyugati határainál. Az Olaszország elleni fellépés legenergikusabb sürgetőjének most is Albrecht bizonyult. A titkos konferenciák során mindvégig hangsúlyozta az olasz veszélyt, így az 1877. július 23-i⁴² s az 1878. január 15-i titkos konferenciákon.⁴³ Gyanakvásával nem állt egyedül, főleg Beckkel, a katonai kancellária vezetőjével kialakult együttműködés eredményezte nézeteik közeledését. (Ezt az együttműködést gyakori levélváltásuk dokumentálja.) Beck már 1877/78 telén felvonulási tervet készített Olaszország ellen, mely szerint a mozgósítást követő 30. napon a hadsereg már mélyen a velencei tartományban állt volna. Ez a tervzet is kifejezetten hangsúlyozta az elképzelések katonai és nem politikai jellegét, s ezért az időponti egybeesésen túl ez a motívum is összefüggésre enged következtetni Albrecht 1877 tavaszára elkészített tervével.⁴⁴

Az olasz közvélemény felzúdulása a berlini kongresszus után visszatükröződik Albrechtnek Beckhez 1878. december 2 -án intézett levelében.⁴⁵ Úgy vélte, hogy egy láthatatlan és titkos világközpont irányítja a forradalmi agitációt, mely ellen az egyetlen hatásos szer a hajdani három császár szövetsége lenne. 14 -i keltezésű levelében⁴⁶ kifejti Becknek, hogy nem bízik az olasz kormánynak a közvéleményt csillapítani igyekvő intézkedéseiben, azokat figyelemelterelő műveletnek minősíti. Szerinte nem lehet hitelt adni Cairolinak, ennek a „ravasz forradalmárnak e tutti quanti”, akinek egész életét az Ausztria ellen irányuló gyűlölet tölti ki, s többször vérét is ontotta emiatt.

A berlini kongresszus eredményével annak ellenére, hogy Ausztria-Magyarország mandátumot kapott Bosznia-Hercegovina megszállására, nem volt elégedett a főherceg. Egy 1879 májusára keltezett eszmefuttatásában⁴⁷ 1876-hoz képest kifejezetten kedvezőtlennek tartotta a Monarchia katonai helyzetét. Értékelésének alapja: korábban a Monarchia hadereje egyetlen irányban sem volt lekötve, most pedig az okkupáció végrehajtására sorkatonaságot használtak fel. Így a haderő sokat veszített minden irányban való akcióképességéből. Az egyes hatalmak erejének tárgyalása során Olaszországról úgy nyilatkozik, hogy az olasz politika szándékai a keleti válság során megmutakoztak, csakúgy mint az, hogy Ausztria önként nem mond le Dél-Tirolról és Isztriáról. Az olasz hadsereg erősödik, a kormányok élén pedig 10 éve különféle Geheimbündlerok váltogatják egymást, s az ország gyors ütemben halad a köztársaság felé. Az olasz bel- és külpolitikai robbanás időpontját megmondani nem tudja, de egy biztos: bárki indítson háborút Ausztria ellen, az biztosan számíthat Olaszország szövetségére. Ugyanakkor Olaszország az

egyetlen potenciális ellenfél, mely elől nem kell feltétlenül kitérni, sőt egy esetleges európai válság idején indítandó akció alapfeltétele egy ezt megelőző győztes olasz háború. Ezenkívül Közép-Európában sem számít komolyan Ausztria szava addig, amíg egy állandó ellenség van a háta mögött. Ezért a diplomácia legfőbb feladata az lehet, hogy Olaszországot elszigetelje s legalább a két császári udvar jóakaratú semlegességét biztosítsa, sőt a három császár jó együttműködését mindenképpen fenn kell tartani, vagy pontosabban helyre kell állítani.

Első pillantásra meglepőnek tűnik, hogy egy vezető katona, akinek „hivatalból” helyeselnie kellene mindenfajta területi gyarapodást, annak határait inkább kedvezőtlenül értékeli. Az ellentmondás feloldásának egyik kulcsát maga Albrecht adja a sorkatonaság tartós boszniai lekötésének bírálataival. Hogy milyen irányban kívánt teljes akcióképeséget, az is világosan kiderül: Olaszországgal szemben. De lehetett egy másik, itt ki nem mondott ok is: a területszerzés módja. Ha ugyanis a Monarchia a három császár szövetségének szellemében Oroszországgal együttműködve *elfoglalja* Törökországtól a két tartományt, s nem megszállja a formailag továbbra is török területeket, akkor nem csak az osztrák–orosz együttműködés funkcionál jól, hanem akkor a formailag is osztrák területeken sorozást lehet tartani, s a megszálló erőket pótolni lehet másutt a boszniai újonccal. (Hangsúlyozni kívánom, hogy itt merőben spekulatív eszmefuttatásról van szó, melyeket a főherceg elszórt megjegyzéseire alapozok. Az itt bizonyítható tény csak annyi, hogy Albrecht, miután az 1879-es helyzetet rosszabbnak ítélte az 1876-osnál, érvei között negatívumként hozta az okkupációt is.)

Az osztrák katonai körökben fellelhető véleménykülönbségeket érdekes módon mutatja egy Simonfeld nevű vezérkari tiszt válasza Albrecht fenti fejtegetéseire⁴⁸. Számotvetve a változásokkal, ő a Balkánt jelöli meg Ausztria-Magyarország külpolitikai aktivitásának színtereként. Egyetért ugyan az olasz politikai élet Albrecht által végzett értékelésével, de a „rég jó időkben” divatos direkt leszámolást mégsem javasolja, bár elismeri, hogy valamennyi lehetőség közül valóban az olasz háború lenne a legkellemesebb. Az Albrecht és Simonfeld közti véleménykülönbség a katonai körök politikai eszmerendszerében jelentkező változás visszatükrözője: a szentszövetségi korszak reminiscenciáiban élő főherceg s az imperializmus korának új hatalmi viszonyaival számot vető vezérkari tiszt véleménykülönbsége mögött a hadsereg konzervatívabb s „modernebb” felfogású tisztjeinek az ellentétét is láthatjuk. Az adott időszakban, 1879 tavaszán Simonfeld nézetei álltak közelebb az imperialista kor hatalmi viszonyai között alkalmasabb külpolitikai

irányzathoz. (Megjegyzendő, hogy később a főherceg is kénytelen volt a számára különösen nehéz következtetéseket, s az abból folyó külpolitikai áthangolódást véghezvinni.)

Az olasz háború terve 1881 végéig komolyan foglalkoztatta Albrechtet, egészen addig, míg Olaszországnak a Kettősszövetség tagállamaihoz való csatlakozási tárgyalásai, majd a Hármasszövetség megalakítása kihúzta a talajt az ilyen tervezetek alól. Azt, hogy komolyan foglalkozott a háború gondolatával, mutatja egy 1880 januári feljegyzése⁴⁹, melyben gyors hadviselést sürget, nehogy a végső győzelem előtt a többi európai hatalomnak alkalma legyen valamilyen formájú beavatkozásra. Itt is felmerül a hadikiadások megtérülésének kecsegtető volta, mely szinte vörös fonalként húzódik végig a különböző terveken, kifejezetten rablőháborús jelleget adva azoknak. Az elképzelés komolyságát a részletes felvonulási terv mellett mutatja Albrechtnek egy későbbi megnyilatkozása is. 1886. március 22-én így ír Becknek (aki ekkor már vezérkari főnök volt, éppen Albrecht hathatós támogatása révén): „Ha 1879-ben vagy 80-ban, ahogy én gondoltam, komolyan csináljuk a dolgot, most nyugtunk lehetne Olaszország felől, de így minden irányban meg vagyunk bénítva, mert Olaszország állandóan a hátunk mögött van.”⁵⁰

Nem éréktelen röviden megvizsgálunk azt sem, hogy milyen belpolitikai háttérrel látott a főherceg külpolitikai elképzelései mögött. Konzervatív felfogású katonaként nem sokat törődött a közvélemény és a parlamenti intézmények állásfoglalásaival. Megnyilatkozásai inkább ellenséges hozzáállásról, értetlenségről tanúskodnak. 1877 tavaszán az olasz háború lehetőségeit mérlegelve így írt Becknek⁵¹: egy olasz háborúval szemben a legnagyobb ellenállás a magyar politikusoktól s részben a német liberálisoktól várható. Éppen ezért most a legnagyobb türelemmel és kitartással a belső hatalom összefogásán kell dolgozni, a további széthúzási kísérleteknek a legkisebb engedményt sem szabad tenni. Ha ezt az irányt betartjuk, akkor nemcsak a háborús esélyeink javulnak meg, s nem kell majd mindenki elől kitérnünk a birodalom érdekeinek rovására is, hanem a talaj elő lesz készítve arra, hogy a háború után a jogos autonómiák és a megtett engedmények figyelembevétele mellett rendezzük a közös ügyeket úgy, hogy a birodalom kifelé tekintélyesen és erősen, befelé rendezetten és békésen álljon, s ne viselje a „Monarchia felmondásra” sajnos némileg jogos gúnynevét.

1879 májusában pedig így ír az olasz háború előkészítése során megteendő intézkedésekről: egy olaszországi forradalmi robbanás megfelelő visszhangra találhat a bel- és külföldi forradalmi elemek között, különösen Magyarországon. A meglepetés elkerülése végett ezért elő kell készíteni az esetleges mozgólódások leveréséhez szükséges intézkedéseket.⁵²

A fenti megnyilatkozásokból világosan kitűnik, hogy a főherceg egy győztes háborútól nemcsak a Monarchia külpolitikai erősödését várta, hanem új motívum is feltűnik: a belpolitikai struktúra saját szája íze szerinti átrendezése, mely az alkotmányos jogok megnyirbálása mellett egy központosított birodalomszervezet lett volna. Hogy a katonai körökön kívül milyen politikai erőkre számított, arra itt nem találunk utalást. Egy biztos: a magyar és a német liberálisokat politikai ellenfeleinek tekintette. Centralisztikus megnyilvánulásai nem teszik valószínűvé, hogy a konzervatív föderalista irányzatot elfogadhatónak tartotta volna. Belpolitikai ideálja minden bizonnyal az abszolutista Einheitsstaat volt, melynek irányításában ő is aktívan részt vett, éppen magyarországi helytartóként 1851–60 között, s éppen ezért nem sokat törődött a polgári államszerkezetben érvényesülő pártpolitikai irányzatokkal.

Befejezésül néhány szót Albrecht terveinek olaszországi „visszhangjáról”. Titkos tervekről lévén szó, biztos értesülései nem lehettek a kiszemelt áldozatnak. Az irodalomban fellelhető utalásokból azonban úgy tűnik, Olaszországban – legalábbis a vezető körök – sejtették, hogy a főherceg milyen terveket kovácsol. Érzelmek felől nem lehetett kétsége még a politikában valamelyest jártos olasz átlagpolgárnak sem, 1848-as és 1866-os szereplése minden bizonnyal közismert volt. Ami az osztrák katonai terveket illeti, Robilant bécsi olasz követ 1878 tavaszán jelentette Rómába, hogy Tirolban osztrák csapatösszevonásokat észlelt. Ezt a hírt Andrassy Haymerle római osztrák követnek március 8-án küldött táviratában cáfolta.⁵³ Az olasz követ jelentése valóban téves volt, hiszen ebben az időben a Monarchia katonai vezetőit éppen a balkáni események kötötték le, s a felvonulási tervek Oroszország ellen készültek. 1880 tavaszán újból hírek terjedtek el Olaszországban a déltiroli osztrák csapatösszevonásokról. Az osztrák–olasz viszony 1880 tavaszán valóban igen kiéleződött, mivel olasz kormánytagok is részt vettek Arezzana tábornoknak, az irredentista mozgalom vezéralakjának temetésén. Március 31-én a veronai hadtest parancsnoka jelentette Rómába, hogy értesülései szerint Albrecht parancsnoksága alatt osztrák csapatok gyülekeznek az olasz határon, s Albrecht a főhadiszállást Arcóban ültette fel. Április 10-én Robilant bécsi követ is jelentette a tiroli osztrák csapatösszevonások hírét.⁵⁴ Az olasz feltételezéseknek annyi alapjuk volt, hogy Albrecht éppen 1879-ben és 80-ban ügködött igen komolyan az olasz háború előkészítésén.⁵⁵ Demonstratív jellegű felvonulásról szó lehet, de az olaszországi invázió eszméje nem jutott túl a katonai vezetők tervezgetéseinek stádiumán. Albrecht arcói megjelenése teljesen szokványos volt, mivel a déltiroli városka jó levegője miatt egészségügyi okokból választott, rendszeres Bécsen kívüli tartózkodási helye volt.⁵⁶

Amit a katonák fegyverrel akartak megoldani, azt a diplomaták a tárgyalóasztal mellett intézték el egészen más módon: a veszélyes délnyugati szomszédot lerohanás helyett a szövetségi viszonyral tették ártalmatlanná. A Hármasszövetség létrejöttének tárgyalása túllépi a dolgozat kereteit, itt csupán arra utalnánk, hogy Albrecht – természetesen – tiltakozott az olasz szövetség ellen, hiszen ezzel kedvenc ideája vesztette el létjogosultságát. Még 1881 októberében is a régi, elemeiben az előzőekben már ismertetett érveléssel száll síkra régi tervei mellett, s az olasz közeledési kísérleteket így értékeli: „Pillanatnyi barátságos nyilatkozatok éppoly kevésbé változtatnak az adott helyzeten, mint a Franciaország iránti csalódás hangoztatása, vagy a király kedvező kijelentései. Mindennek legfeljebb halogató jellege lehet.”⁵⁷ A főhercegben tehát a Hármasszövetség egyik fő ellenzójét láthatjuk.

*

Nem sikerült az olaszellenes preventív háború kirobbantása 1877–80 között, mint ahogy nem sikerült majd negyven év múlva sem. Albrecht terveiben mindenesetre az Olaszország elleni megelőző csapás egyikős-típusát láthatjuk, s ha közvetlenül e tervekre talán nem is nyúltak vissza az újabb haditervek kovácsolói (bár ez a lehetőség sem kizárt), a személyi kontinuitást Beck, a későbbi vezérkari főnök, Conrad elődje biztosíthatta. Így az Olaszország iránti beállítottság folytonossága is elképzelhető a legfelsőbb katonai körökben.

JEGYZETEK

1. *Diószegi István*, A tripoliszi kaland és a bécsi közjáték. Magyar Nemzet 1975. dec. 11. 5. A kérdés legújabb összefoglalását adja.
2. *Marko, G.*, Österreich-Ungarn und Italien 1871–77. (kézirát, disszertáció) (Graz 1967) VI–VII.
3. Ferenc József személyes belső konfliktusára lásd *Engel-Janosi, F.*, Österreich-Ungarn und der Vatikan 1846–1918. I. (Graz–Wien–Köln 1958) 177.
4. *Wertheimer Ede*, Gróf Andrássy Gyula élete és kora II. (Bp. 1910) 273–275.
5. *Hirsch, W.*, Felix Graf Wimpffen (kézirát, disszertáció) (Wien 1970). 136.
6. *Marko, G.*, i. m. 19.
7. *Wertheimer E.*, i. m. II. 269.; *Hirsch, W.*, i. m. 140.
8. *Pollak, H.*, Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten III. (Wien 1888) 93.; *Marko, G.*, i. m. 23.
9. Uo. 25.; *Hirsch, W.*, i. m. 147.; *Pollak, H.*, i. m. 100.

10. *Hirsch, W.*, i. m. 152. közvetve kapcsolatba hozza a Kriegin-Sicht válsággal is. *Wertheimer, E.*, i. m. III. 278. Andrassy egy 1886-os emlékiratát idézi, mely szerint a velencei találkozó nagyban elősegítette Ausztria-Magyarország elszigeteltségének feloldását, s így Németországot arra kényszerítette, hogy előnyben részesítse Oroszországgal szemben.
11. *Crispi, F.*, *Die Memoiren des...* (Berlin 1912) 1–4.; *Hirsch, W.*, i. m. 143–146.; *Marko, G.*, i. m. 22.
12. Wimpffen jelentése Andrassyhoz 1876. március 25.; *Marko, G.*, i. m. 33–35.; *Vö. Hirsch, W.*, i. m. 153.
13. *Kiss Aladár*, Olaszország története (Bp. 1971) 98.
14. *Marko, G.*, i. m. 9–13.
15. Andrassy távirata Gravenegghoz 1876. december 17.; *Marko, G.*, i. m. 53.
16. Uo.
17. Uo. 61.
18. Az albániai és általában nyugat-balkáni olasz politikára: *Schinder, H.*, *Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens. 1877–1908.* (Wiesbaden 1971)
19. *Crispi, F.*, i. m. 30–37.; *Sosnosky, T.*, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns* (Wien 1913) 55–59.; *Marko, G.*, i. m. 62–69.; *Schinder, H.*, i. m. 19. viszont több korabeli diplomáciai dokumentum alapján cáfolja ezt a nyilvánvalóan Albániára vonatkozó útmutatást, szerinte Bismarck „egyéb török tartományokon” csak Tripoliszt vagy Tuniszt értette.
20. Depretis miniszterelnök távirata Crispihez 1877. október 10.; *Crispi, F.*, i. m. 78.
21. *Marko, G.*, i. m. 103. Viktor Emanuel halála feletti sajnálkozását fejezte ki Andrassy az 1878. január 15-i minisztertanácson, mivel szerinte „jól kézben tudta tartani a pártokat”. *Wertheimer, E.*, i. m. III. 74.; *Marko, G.*, i. m. 80.
22. *Marko, G.*, i. m. 123–128.; *Wertheimer E.*, i. m. III. 154.
23. *Marko, G.*, i. m. 132–144.; *Wertheimer E.*, i. m. III. 184–186.; „alapjában véve antidinasztikus mozgalom”-nak minősíti az eseménysorozatot.
24. *Marko, G.*, i. m. 147–148.
25. *Steinitz, R.*, Erzherzog Albert. In: *Österreichs Feldherren und ihre Beziehungen zum Deutschtum.* (Wien 1941) 87–88.
26. *Hirsch, W.*, i. m. 50–62.
27. *Engel-Janosi, F.*, Der Monarch und seine Ratgeber. In: *Probleme der Francisko-Josephinischen Zeit.* (Wien 1967) 15. Vázolja a külpolitikai döntések előkészítésének mechanizmusát a parlamenten kívüli intézményekben.
28. L.: a tanácskozás szövegét *Diószegi István*, Ausztria-Magyarország és a francia–porosz háború 1870–71. (Bp. 1965) 257–265.
29. Nyilvánvaló, hogy egy csak sajátmaga számára készített feljegyzésben sokkal kendőzetlenebbül tükröződnek elképzelései, sőt érzelmei, mint pl. egy minisztertanácsi tárgyalásra előkészített anyagban. Megerősíti e felfogást, ha szembeesítjük pl. széljegyzeteinek megnyilvánulásait a hivatalos fórumokon tett szóbeli, igen óvatos, többnyire szorosan vett katonai szakterületre szorítkozó állásfoglalásaival.
30. A levélváltást l.: Országos Levéltár, P 301-es szekció: Albrecht főherceg levéltára (a továbbiakban OL P 301). Operatív iratok No 60., 61.
31. „Az Ausztriát fenyegető veszélyek” OL P 301. Operatív, 9. cs. No 70.

32. *Holzer, J.*, Erzherzog Albrecht 1867–1895. (Kéziratoss disszertáció) (Wien 1974) 64–65.
33. „Die militärische Lage der Monarchie. Dezember 1876.” OL P 301. 9. cs. Operatív No 72.
34. Az olasz belpolitikai fejlemények értékelésében feltűnő a párhuzam az akkori római osztrák követ, Wimpffen és Albrecht felfogása között. Wimpffen konzervatív felfogásának megfelelően jelentéseiben a legélesebb hangot ütötte meg az olasz irredentizmussal, de általában az olasz baloldallal szemben is (L. jelentését Andrássyhoz, 1876. febr. 5. *Hirsch, W.*, i. m. 192). Ha figyelembe vesszük, hogy 1866-ban már szoros hivatali kapcsolatban álltak, és az OL P 301. levelezés 30/a cs.-ban 1861-ből és 1868-ból származó leveleket őriznek, feltételezhető, hogy a főherceg esetleg közvetlenül tőle is kapott információkat. A közvetlen kapcsolatra utal Wimpffennek egy 1868. november 25-ről, Berlinből keltezett levele (OL P 301. 30/a cs. No 302), melyben Wimpffen egy Albrechttel folytatandó közvetlen politikai eszmecsere iránti reményét fejezi ki.
35. 1873-ban kötött konzultatív és semlegességi szerződés Németország, Oroszország és Ausztria-Magyarország között.
36. Valószínűleg az 1876. októberi fellépésre gondol. L. 15. jegyz.
37. Feltehetőleg egy Oroszország elleni háborúra gondol.
38. *Kiss A.*, i. m. 98. Azt, hogy a főherceg politikai elvakultsága nemcsak Olaszországra vonatkozóan érvényesült, mutatja jó néhány hasonló, a továbbiakban még tárgyalandó megnyilvánulása az osztrák, de főleg a magyar belpolitikai életéről.
39. „Eventualität eines Krieges gegen Italien”. OL P 301. 9. cs. Operatív, No 75.
40. Az előzőtt II. Ferenc nápolyi királyi hozzá intézett leveleit l.: OL P. 301. 27. doboz.
41. *Holzer, J.*, i. m. 67–70.
42. Uo. 80.
43. *Wertheimer E.*, i. m. 74–77.; *Glaise-Horstenau, E.*, Franz Josephs Weggefährte. Das Leben des... Grafen Beck. (Wien 1930) 196–198.; *Holzer, J.*, i. m. 85–86.
44. L. 38. jegyz. *Glaise-Horstenau, E.*, i. m. 282–283.
45. *Holzer, J.*, i. m. 71–72.
46. Uo. 71.
47. „Militärisch-politische Betrachtungen über unsere Lage. Mai 1879”. OL P 301. 9. cs. Operatív No 84.
48. OL P 301. 9. cs. Operatív No 80.
49. „Bemerkungen über einen Kriegsfall gegen Italien allein. Wien, Ende Juni 1880”. OL P 301. 9. cs. Operatív No 85.
50. *Glaise-Horstenau, E.*, i. m. 282.
51. *Holzer, J.*, i. m. 68. l. 40. jegyz.
52. „Militärisch-politische Betrachtungen...” L. 47. jegyz.
53. *Marko, G.*, i. m. 77.
54. *Crispi, F.*, i. m. 101–103.
55. L. 46. és 48. jegyz.
56. *Sosnosky, T.*, i. m. 59.
57. „Über den Krieg gegen Italien. Oktober 1881.” OL P 301. 9. cs. No 91.

Die präventiven Kriegspläne der führenden Wiener Militärs 1876-1881

Als der bekannteste Befürworter eines Präventivkrieges gegen Italien galt der Generalstabschef Conrad von Hötzendorf. Seine diesbezüglichen Pläne stehen aber nicht ohne Präzedenz da: schon in den 70er Jahren des 19. Jahrhunderts hatten die führenden Militärs die Pläne eines Präventivschlages gegen Italien ausgearbeitet. Diese Pläne waren nicht isoliert von den Wandlungen in der allgemeinen Politik zustandegekommen: parallel mit der Belebung der gegen Österreich-Ungarn gerichteten irredentistischen Propaganda in Italien nach 1876 erscheinen die ersten ernsteren Kriegspläne. Der beharrlichste Befürworter eines italienischen Krieges war der Generalinspektor des k.u.k. Heeres, Erzherzog Albrecht. Die Familienbeziehungen und die militärische Laufbahn Albrechts hatten ihn mit vielen Fäden zum südlichen Nachbarland geknüpft. Auf dem Grunde seiner erzreaktionären politischen Überzeugung sah er in Italien nicht bloss den machtpolitischen Rivalen, sondern auch den Brandherd der Revolution. Deshalb trat er in mehreren Memoranden und Aufzeichnungen für einen Krieg gegen Italien ein. Von der Ausschaltung des gefährlichen Nachbarn hatte er die Stärkung der Machtposition der Monarchie erhofft. Der Aufsatz stützt sich auf das im Országos Levéltár (Staatsarchiv), Budapest aufbewahrene Familienarchiv Albrechts, wo mehrere operative Studien des Erzherzogs zu finden sind.

F. Dózsa Katalin:

Öltözködési szabályok a századfordulón

A századfordulón, a hajdani „boldog békeidőkben” az „úri megjelenés” a társasági élet elengedhetetlen feltétele, a társadalmi hovatartozás jelképe volt. Az ún. úri megjelenés fogalmát azonban korántsem merítette ki a divatos szabású, jó minőségű anyagokból készült ruházat. Az, hogy mikor mit és milyen összeállításban viseltek, legalább annyira döntő volt, mint az öltözék divatos volta. Minden egyes társadalmi réteg és osztály öltözködési módját pontosan, a legapróbb részletekig kidolgozott előírások¹ szabályozták, akárcsak a viselkedésmódot. Ismeretük és betartásuk alapfeltétel volt a felső tízezer és a középosztály „úri társaságának” tagjai számára. Érthető tehát, ha a korabeli divatlapok társasági, levelezési rovatainak visszatérő témái, amellet, hogy se szeri, se száma a tájékoztató, tanácsadó füzetecskéknak.

A legszigorúbb öltözködési szabályokat a császári és királyi udvar illemkódexe írta elő. A hölgyek etikettöltözéke a konzervatív szabású nehéz selyem- vagy bársonyruha, négy-öt méteres uszályal. A fiatal lány bemutatása az udvarnál csakis fehér túllruhában volt lehetséges. Csupán a második, harmadik évben mutatkozhatott rózsaszínű vagy világoskék ruhában. Ugyanabban az öltözködésben legfeljebb kétszer illett megjelenni. Polgári származású asszony csak zárt fekete ruhában, kalap nélkül léphetett az uralkodó színe elé. Nem kevésbé aprólékosan szabályozták a férfiviseletet sem. Audiencián pl. redingote² vagy zsakett³, fehér vagy fekete szövetmellény, csíkos nadrág, cylinder⁴ vagy keménykalap, fehér glasszékesztyű, fekete lakkcipő, fehér keményített ingmell álló vagy kihajtott keménygallérral, fekete-fehér mintázott hosszú nyakkendő, gyöngyházinggomb és hosszú fekete harisnya⁵ volt az előírásos.

De nézzük csak meg közelebbről is, hogyan festett egy társaságbeli hölgy „comme il faut”⁶ viselete „késő reggeltől kora hajnalig”.

A díszes, habos, fődros fehér batisztpongyolát csak közvetlenül fölkelés után, esetleg reggelinél hordhatta. Délelőtt, otthon sima szabású, rövid (alig földig érő) uszály nélküli gyapjú- vagy pamutszövetruhát viselt, alkalmanként kötényt. Utcán angol szabású kabátban vagy kosztümben mutatkozott, nem túl nagy, egyszerű díszítésű kalappal, arcfátyollal. Kezén szarvasbőr kesztyű. Útiruhája hasonló volt, legfeljebb némileg kényelmesebb szabású. A déli korzón már posztóból vagy bársonyból készült, csipkével, muszlinnal díszített ruhában vagy kosztümben illett megjelenni, földet seprő aljjal. Elengedhetetlen tartozék volt a díszes, feltűnő kalap, a glasszékesztyű és boa.⁷ A lóverseny a hölgyek számára felért egy divatbemutatóval. Nemcsak a lovak, de a legdrágább ruhák, szőrmék, kalapok is versengtek egymással.

Ebédmeghíváshoz magas nyakú, de díszes selyemruha dukált, ami megfelelt az egyszerűbb délutáni vagy bemutatkozó vizitekhez is.

A jómódú középosztálybeli asszony még akkor is átöltözött ebéd után, ha nem várt vendéget. Díszesebb szövet-, nyáron piké vagy lenvászonruhát vett föl. Ha vendégeket várt, ún. tea-gown⁸ vagy fogadóruhában (sima szabású selyemruha, mely készülhetett a kissé fölfrissített tavalyi színházi ruhából is) fogadta a zárt, uszályos selyemruhában, nagy kalapban, csillogó ékszerrel megjelent hölgyeket.

Az esti társasági élet is megkövetelte a magáét. Hangversenyen díszes, uszályos, de magas nyakú selyemruha volt az előírásos. A színházakban a drámai műfajoknak, de főképpen a helyáradnak megfelelően alakultak az öltözködési szabályok. Földszinten zárt, világos színű, uszályos ruhában illett megjelenni, díszes estélyi frizurával. A páholy mást követelt: nagy kalapot, szolid dekoltázst ékszerrel. A dráma több komolyságot kívánt, mint a vígjáték, ezért tanácsos volt mellőzni az élénkebb színeket. Operett-előadáson az úrihölgy ugyancsak szerényebb ruhát viselt, mert itt – mint ahogy egyik divatlapunk⁹ írta –: „minden feltűnőt, rikító színűt átengedünk azoknak a hölgyeknek, akik a társaságon kívül állnak.” Operában farsang elő- és utóidején a színházi páholyhoz előírt toilette illett. Íratlan szabály volt az is, hogy a színházi szezon kezdetekor még a tavalyi ruha is megfelelt. Ám az első bemutató alkalmával az előkelő hölgyeknek is új ruhát kellett bemutatniuk. A főszezonban, a báli idényben félig kivágott uszályos ruhát (*I. kép*),¹⁰ estélyi frizurát, fejéssel vagy ékszerrel a hajban, csipkekesztyűt, díszes legyezőt ajánlott a társasági illemkódex. A legjobb alkalmat azonban egymás túlcitálására mégiscsak a báli szezon nyújtotta. A bálozó hölgyek ujjatlan, mélyen kivágott, muszlinból, tüllből, vagy selyemből, bársonyból készült uszályos ruhákban pompáztak. Hajkoronájukban ékszer, vagy fejdísz. Hosszú, könyökön felül érő kesztyű, legyező egészítette ki a báli toilettet.

Pontos előírások szabályozták a különböző sportesemények ruhaviseletét is (2. kép). A lovaglórúha sima vonalú, férfias szabású kosztüm nyakkendővel. (Az igazán elegáns hölgy lova színéhez igazodott a zsakett színárnyalatának megválasztásában is.) Vadászathoz vörös, fekete vagy zöld, sima vonalú, zsinórozott, zárt lóden- vagy flanellszövetből készült kosztüm illett – 1913-tól már lábszárközépig érő „rövid” szoknyák divatoztak. Biciklizéshez ugyancsak rövid, a bokát szabadon hagyó szoknyát (3. kép) vagy bő, ráncolt szoknyanadrágot viseltek. (Elég sok gondot okozott az 1890-es évek divatlap-szerkesztőinek, hogy megvédjék az „illetlen viseletet” az erkölcsöszősök támadásaitól.)

Felkapott fürdőhelyeken, de még falusi nyaralásokhoz is elképzelhetetlenül sok ruhára volt szükségük az úri társaság tagjainak ahhoz, hogy délelőtt, délután, este, éjszaka, heteken át mindig más-más öltözkében mutakozhassanak. A gazdag, választékos ruhatár olyannyira feltétele volt a sikeres nyaralásnak, hogy sok, kevésbé tehető családnak a szerényebb vidéki nyaralásról is le kellett mondania a család hölgytagjainak versenyképtelen ruhatára miatt. A ruhák még hagyján! De az a milliónyi kiegészítő kellék: kalap, napernyő, legyező stb., hisz kesztyű nélkül még faluhelyen sem illett mutatkozni.

A férfidivat terén – amint azt az audienciához szükséges öltözké bemutatásakor láthattuk – a ruha-, kabát-, felöltőfajták és a választékos kiegészítők összhangjának kellett érvényesülnie. A mellékelt táblázat¹¹ – melyet az egykorú divat-tanácsadóból közlök némi rövidítéssel – remekül érzékelteti egyébként, mily nagy fontosságuk volt az apró részleteknek, finomságoknak.

A férfiöltözké merev kényelmetlensége csupán nyaralóhelyeken engedélyezett némi szabadságot viselőjének: a szellősebb, fehér vászonöltönyt, puha inggallért, lazább nyakkendőt és könnyű panamakalapot.¹²

Az öltözködési illemszabályok nemcsak alkalmanként, hanem életkor szerint is változtak.

A gyermekeket három-négy éves korukig fehér, rózsaszín, illetve világoskék bő, hosszú inszerű ruhácskákba öltöztették. A fiú öt éves kortól rendszerint matróz- vagy apródruhát viselt, hátulgombolós, térdig érő rövidnadrággal. Az első férfiöltönyt tizenkét-tizenöt éves korában kapta. A kislányruha az 1890-es évekig a mama ruháinak divatos szabását utánozta. A századfordulón egészségesebb, egyenes szabás a divatos, csípőrészen övvel,

* A karikatúra szövege: – Irén: Te nadrágban biciklizel? Én ellene vagyok az új divatnak!
– Lola: Miért? Olyan vékonyak a lábaid?

Alkalmak	kabát	mellény	nadrág	kalap	kesztyű	cipő
Bál	frakk	fehér fekete	fekete	klakk	fehér glaszé	lakk kivágott lakk
Látogatás	zsakett	fekete, fehér, fantázia	csíkos	cilinder v. kemény- kalap	fehér glaszé	
Délután tea	zsakett, fekete zakó	fekete, fehér, fantázia	csíkos	kemény- kalap	fehér v. vil. glaszé	lakk
Díszvacsora	frakk	fehér v. fekete	fekete	klakk	fehér glaszé	lakk
Eljegyzés (nappal) este	zsakett frakk	fehér	csíkos fekete	cilinder klakk	fehér glaszé	lakk
Hivatal, utca, üzlet	zakó	saját v. színes	saját	bármilyen kivéve klakk és cilinder	színes bőr szarvasbőr	bármilyen kivéve lakk
Klub, estély	szmoking	fekete	fekete	kemény- kalap	fehér glaszé	lakk
Esküvő nappal	redingote zsakett, díszmagyar	fehér v. fekete	csíkos	cilinder	fehér glaszé	lakk
Esküvő este	frakk díszmagyar	fehér	fekete	klakk	fehér glaszé	lakk
Lovaglás	hosszú zakó v. lovagló redingote	saját szí- nesposztó szarvasbőr	saját fehér piké,	kemény v. sport- sapka	szarvasbőr	csizma
Színházi páholy	frakk	fehér	fekete	klakk	fehér glaszé	lakk
Színházi földszint	szmoking zsakett	fekete fehér	fekete csíkos	kemény v. cilinder	szarvasbőr feh. glaszé	lakk
Tárlat (megnyitó)	zsakett	fekete	csíkos	cilinder keményk.	fehér glaszé	lakk
Temetés	redingote, zsakett fekete zakó	fekete	csíkos	cilinder v. kemény gyászsa- laggal	fekete	fekete
Tenisz	zakó	—	fehér v. krém	(utcai) világos nemez	—	fehér bőr v. vászon

gallér	ing	nyakkendő	inggomb	harisnya
álló kihajtott	fehér kemény	fehér csokor	gyöngy vagy arany	hosszú fekete
álló kihajtott v. visszahajtott	fehér kemény	fekete, fehér mintázott hosszú	gyöngy, gyöngyház vagy arany	hosszú fekete
álló kihajtott v. visszahajtott	fehér kemény	fekete, fehér mintázott hosszú	gyöngy, gyöngyház vagy arany	hosszú fekete
álló kihajtott	fehér kemény	fehér csokor	gyöngy v. arany	hosszú fekete
álló kihajtott	fehér kemény	fekete, fehér hosszú v. fehér csokor	gyöngy v. arany	hosszú fekete
álló kihajtott	fehér kemény	fekete vagy fehér csokor	gyöngy, arany fekete	hosszú fekete
álló visszahajtott v. puha	puha v. kemény, színes	csokor vagy hosszú színes	gyöngyház vagy színes	színes vagy fekete
álló kihajtott	fehér kemény	fekete csokor	fekete	hosszú fekete
álló kihajtott visszahajtott	fehér kemény	fekete, fehér, mintázott, hosszú	gyöngy, gyöngyház vagy arany	hosszú fekete
fehér puha Oxford	fehér puha Oxford	lovagló fehér	gyöngyház	rövid fehér
álló kihajtott v. visszahajtott	fehér kemény	fekete csokor	fekete gyöngy, gyöngyház vagy arany	hosszú fekete
álló kihajtott v. visszahajtott	fehér kemény	fekete csokor	gyöngyház, arany	hosszú fekete
álló kihajtott v. visszahajtott	fehér kemény	fekete fehér mintázott hosszú	gyöngy, gyöngyház vagy arany	hosszú fekete
álló, kihajtott v. visszahajtott	fehér kemény	fekete hosszú	fekete	hosszú fekete
puha	fehér, puha Oxford	—	—	fehér v. fekete

lerakott aljál. A matrózruha kedvelt ünneplője lett a lányoknak is. A szoknya hossza az életkortól függött: öt-tíz éves korig térdig ért, tíztől tizenötig láb-szárközépig. („12–15-ig valóságos öröklét egy kislánynak a hosszú ruha után epedni” – írta a Divatszalon 1908-ban¹³.) Hivatalosan ugyanis tizenöt éves korában lépett elő nagylánnyá a kislány, mikor magára öltötte az első hosszú szoknyát és beleprézelte magát az első igazi halcsontos fűzőbe.

A hajadon leány öltözete egészen más előírásokat követett, mint a vele egykorú fiatalasszonyé. Mert az igazi választóvonal az öltözködésben nem az életkor, hanem a családi állapot volt. A fiatal lány első báli ruhájának anyaga a fehér muszlin, tüll vagy lenge csipke. Szabása egyszerűbb, kivágása szerény. Később már választhatott a halványkék, halványsárga, almazöld és rózsaszín habos, csipkés kelmék közül. Kevés és finom ékszer egészítette ki öltözkését. Utcai ruhája jóval egyszerűbb, mint az asszonyoké. Még a kalapformák is érzékeltették a családi állapot „mineműségét”.

A fiatalasszony öltözhett a legfeltűnőbbben, legszínesebben. Az ő ruhájának a kivágása legmerészebb, az ő kalapja a legkacérabb, ékszere a legértékesebb. Vége a tüll- és organdi-korszaknak. Báli ruhája mélytűzű, színes, sejtelmes bársony, brokát, selyem. „Férjes nők részére első divatcikk a brokát. Oly remek alakban tűnik fel ez a gazdag szövet, hogy már viselési jogaiért is érdemes a kesztyű alá az arany karikagyűrűt megszerezni” – olvashatjuk a divatlapban.¹⁴ Idősebb asszony negyven fölött, sötét, tompa színekben, zárt ruhában, egyszerűbb kalappal jelenik meg a társaságban. A nagymamák kötelező színe a sötétszürke, fekete, vagy sötétlila, hajukon régimódi főkötő vagy kalap. A divattal törődniök illetlenség!

A férfiak öltözkénél jóval jelentéktelenebb szerepe volt az életkornak, a családi állapotról nem is beszélve. Fiatalok és idősebbek ruhája között elenyésző a különbség. Az ifjabbak divatosabb szabású, világosabb öltönyöket viseltek, a korosodó férfiak előnyben részesítették a sötét tónusokat, no meg a tekintélyesebb külsőt kölcsönző szalonkabátot vagy zsakettet.

Az ismertetett öltözködési szabályok, előírások természetszerűen csak általános jellegűek lehetnek. Az uralkodó osztály ízlése, életmódja szabja meg mindig a divatot. A felsorolt számtalan ruhafajta, mely az arisztokrácia, vagy a nagypolgárság köreiből elengedhetetlen, a középosztály alsó rétegeinél elérhetetlen. Ezeknél a rétegeknél délelőtti, délutáni és estélyi öltözköket találunk. A két utóbbit a nők esetleg egy aljál és két ruhaderékkel (egyik magasnyakú, másik kivágott) oldják meg (4. kép),¹⁵ a férfiak zakó-, zsakett-, frakk-, vagy szmoking öltönyükhöz néhány inget, kesztyűt, gallért, nyakkendőt stb. variálnak. A munkásoknál pedig kimenő, illetve munkaruháról beszélhetünk (5. kép).¹⁶

Az öltözködési előírások bonyolultsága már az I. világháború előtt csökkent, a háború után a különböző hatások, mint a sport, a nők munkába-állítása, gazdasági válság és nem utolsósorban a fokozódó osztályharc stb. összegeződésének eredményeképpen mind kisebb jelentőségűvé vált, s napjainkra – különösen a szocialista társadalomban – néhány könnyen betartható alapszabállyá egyszerűsödött.

JEGYZETEK

1. Ezek az öltözködési szabályok tulajdonképpen az elmúlt századok ruházatkodást szabályozó rendeleteinek utódai, de a törvénybefoglalt megkülönböztetések helyett a társadalmi kényszermechanizmus működött.
2. *Redingot* – németül Gehrock, fekete, hosszú kabátszerű felsőruha. Szalonkabátnak és „ferencjóska”-nak is hívták, mivel ez volt az audiencia-öltözet.
3. *Zsakett* – francia származású szó, német közvetítéssel hozzánk került kabátfajta, átmenet a frakk és a szalonkabát között, elől elkerekített szárnyakkal. Angliából terjedt el, ott cutaway, cut elnevezéssel ismert.
4. *Cylinder*, magas, selyemmel bevont férfikalap, magyar neve kürtőkalap, eléggé általános viselet volt, utcán fekete télikabáthoz, vagy köpenyhez viselték.
5. Hosszú fekete harisnya – térd alatt harisnyatartóval megerősített, tulajdonképpen térdharisnya.
6. „Comme il faut”: illendő, elfogadott francia kifejezés, szó szerint fordítva: ahogy lennie kell.
7. *Boa* – szőrméből, tollból, vagy fodros csipkéből, muszlinanyagból készült hengeres alakú sálszerűség.
8. *Tea-gown* – angol kifejezés, szó szerint tea-ruha.
9. Divatszalon 1908–1909: 15. 14.
10. Magyar Nemzeti Múzeum. Ltsz.: 1952. 233. 1–3.
11. *Mangold Béla Kolozs*, Öltözködési kódex férfiaknak. (Bp. 1908) *Klakk* – cylinderhez hasonló, de összecsucskható forma.
12. *Panamakalap* – egy bizonyos fajta szalmából készült puhakalap. Mellette elterjedt a girardi is, amely szintén szalmából készült, lapos tetejű, keskeny karimás forma.
13. Divatszalon 1907–1908: 4. Hátsó borító, Levelezés.
14. Divatszalon 1890–91: 9. 1., Divattudósítás uo.
15. Magyar Nemzeti Múzeum. Ltsz.: T. 1975. 72. 5.
16. Budapesti Tört. Múzeum. Ltsz.: 69. 226. Tx. 17. 1–2.

Kleidungs Vorschriften um die Jahrhundertwende

Um die Jahrhundertwende war die gute Kleidung, die vornehme Erscheinung im gesellschaftlichen Leben eine unerlässliche Bedingung, ein Symbol der Zugehörigkeit. Den Begriff der guten Erscheinung erschöpfte aber keineswegs allein das Modische, oder die gute Qualität der Kleidung. Die Kleidung einzelner Schichten und Klassen war durch genau detaillierte, den strengen Regeln des Anstands entsprechende Vorschriften geregelt, deren Kenntnis und Einhalten wichtiger war, als die Mode selbst, und deren Mangel oder Ausserachtlassen Verbannung aus der Gesellschaft nach sich zog.

Morgens, vormittags, nachmittags und abends, – für jede Gelegenheit musste man sich immer anders anziehen. Vom Schlafrock bis zur Balltoilette wurden die nötigen Kleidungsformen genau vorgeschrieben, mit allen Zubehör, sogar für den Sport und die Ferien. Diese Regeln galten nicht nur für die Frauen, sondern auch für die Männer, die die verschiedenen Kleidungs-typen, wie Salonsack, Jackett, Sakko, Frack, Smoking usw. mit ganz genau für die Gelegenheit vorgeschriebenem Zubehör tragen mussten.

Bedeutend waren auch die Vorschriften, die sich dem Alter anpassten. Die Mädchen und auch die Jungen wurden bis zu ihrem 3-4 Lebens-jahr in hemdartige Kleidchen gekleidet. Die Jungen haben ihre ersten Kniehosen von ihrem 4. Lebensjahr anbekommen, den ersten „Erwachsenen“-Anzug mit langen Beinkleidern im Alter von 12 bis 16 Jahren. Auch die Mädchen haben ihre ersten langen Röcke in ihrem 15 Lebensjahr bekommen, als offizielle Anerkennung des Erwachsenseins. Ein junges Mädchen musste sich ganz anders kleiden, als eine Frau. Die Rolle der wirklichen Scheidungs-linie spielte nicht das Alter, sondern die Heirat. Ein lediges Mädchen musste sich immer einfacher, und eine junge Frau durfte sich viel pompöser kleiden, sogar in dem Falle, wenn alle beide im selben Alter waren. Für die älteren Frauen, die das vierzigste Jahr schon hinter sich hatten, passte es sich schon solider zu erscheinen, und die Kleider der Grossmütter waren dunkelgrau, schwarz und dunkellila.

Bei der Männerkleidung war das Alter weniger entscheidend, von der Tatsache der Eheschliessung gar nicht zu reden. Der Unterschied zeigte sich bloss darin, dass während die jungen Männer modernere, hellere Anzüge, die Älteren weniger modern geschnittene, dunklere und ältere Anzüge trugen, und der stattlicheren Salonsack oder dem Jackett den Vorzug gaben.

Die Kleidungs Vorschriften sind natürlich nur allgemein charakterisch und gelten nicht mit demselben Nachdruck für jede Klasse und Schicht. Die einzelnen Kategorien vereinfachen sich stufenweise — von den zahllosen Kleidern der Aristokratie und des Grossbürgertums bis zur Ausgangs-, und Arbeitskleidung der Arbeiter.

Die Kompliziertheit der Kleidungs Vorschriften nimmt schon vor dem 1. Weltkrieg ab, nach dem Krieg verliert sie durch verschiedene Wirkungen, wie Sport, die Einstellung der Frauen, in die Arbeit, wirtschaftliche Krisen usw. nach und nach ihre Bedeutung, bis sie sich in unserer Zeit zu einigen leicht einzuhaltenden Grundregeln vereinfachte.

1. Vágóné Margit (színésznő) estélyi ruhája

**Az egészséget előmozdító, ideg-
edző téliporthoz czélszerű ru-
házkodás jár.**

58. sz. Téliporthabát véde gyojo-
fuszaból kátré, fekete magyitjű és
pazomnygyűzőn affúzott övvel. (Létre-
a szabásvén.)

van huzva. Ehhez az övhöz
elől két függőresz jön. A
kabát nagy csontgombok-
kal zárul és mellényrés-
z fölött nyílik szét, a mely
világosabb bőrből készül.
A hátrafelé apadó nagy zsebek
be vannak szegve, mint az öv
és egy gomb tartja oda a kabát-
hoz. Ujja simán járul a belőle-
szabott vállrészhöz.

58. sz. Téli sportöltözet
fekete posztó- vagy bőraljál
és fehér sweaterrel. A nagyon
rövid alj meglehetősen szűk
és hátul zárul. A jó vas-
tag fehér gyapjú-swea-
ternek fekete a széle
és széles fekete
kötött övsál tartja
össze, egyszer egy-
másra hurkolva. —

59. sz. Téli sportkabát
posztóból, vagy bőrből. A
bő kabát r. és hátrészére
rácncos pántok jönnek, me-
lyeken át sujtásba szegett öv

60. sz. Angol sport-
kabát helyben szövet-
ből. A sajátosság a ka-
bátban az, hogy a sző-
vetből készült két táská,
melybe az eleséget és
az öltözéshez való tárg-
yakat rejtik, az övről
lóg alá és tetszés szerint
ide-oda toltatható. A haj-
tókaszegélynek a végein
függnek, melyeken hát-
ul szalaghurkok van-
nak. Maga a
kabát egy
varrás-

59. sz. Téli sportkabát pöl-
d, vagy barna imprugnált posztóból,
borszavitt övvel és szedeli zsebek-
kel.

talan hát-
részből és
laza eldreszből
áll, a mit öv tart
rácncba. Az elő-
részből kiforduló
hajtókához ki-
hajlógallér jár,
selyemből.
Az ujján leke-
ritett
végű pánt, melyet gomb. tart oda.

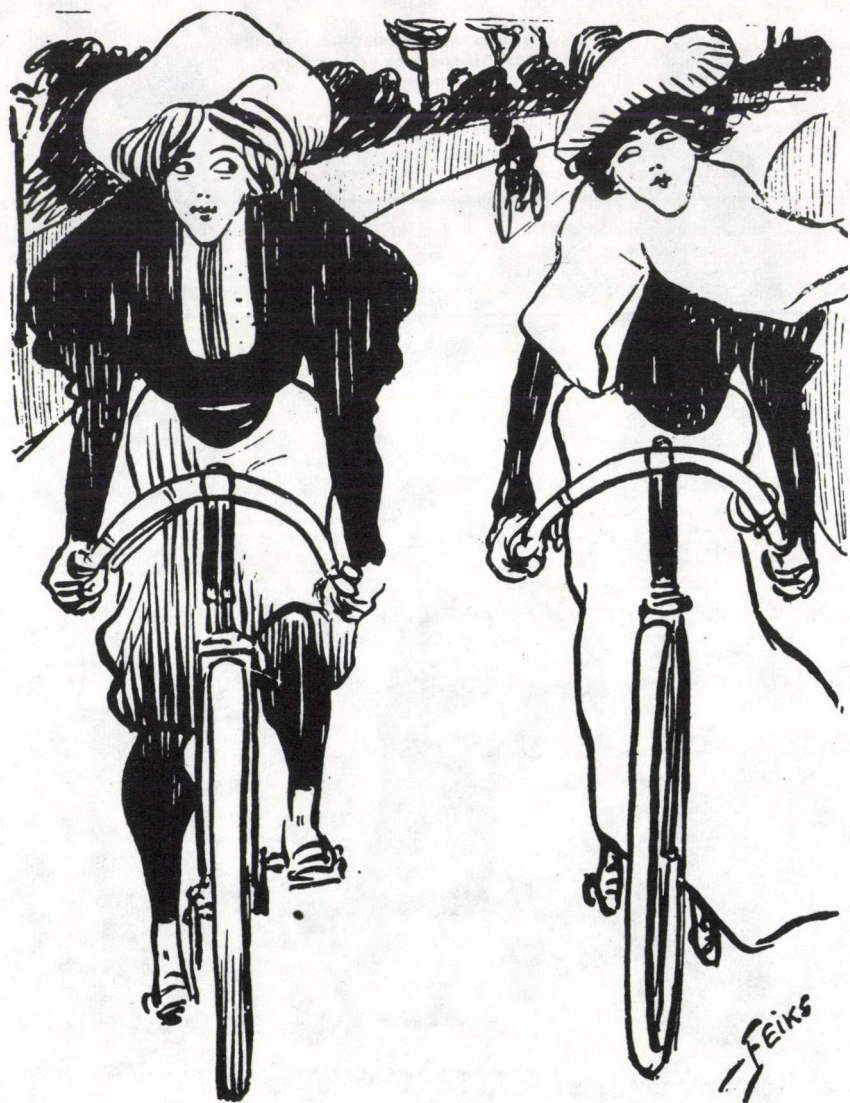
57. sz. Télikabát szől bőrből.
(Létre a szabásvén.)

56. sz. Téli sportöltözet fekete posztó- vagy bőraljál, fehér,
fekete szegélyű sweaterrel fekete szálövvel, fehér magyitjű, kutyá-
völ és szőrmegöngyöl. (Külről és hátulról. Hason. szabásmódszer
az aljához téli rövidnadrág a november 13-iki szabásvén. 9.)

60. sz. Téli sport-
kabát helyben
szövetből, bel-
szőrmegöngyöl.
Külről és hátulról.
Hason. szabás a szeptember
1-ji szabásvén. 9. sz. Hát-
varrás nélkül, tehát rúda-
val az egyenes vumaira.

2. Sportruhák. Divatsalon 1913—14.

3. Karikatúra a Bolond Istók Szecesszió c. különkiadásából

4. L. Teréz uradalmi szakácsnő és B. Sándor vasúti teremkísérő esküvői képe, 1912

5. Munkásasszony ünneplő ruhája

Vona Anikó:

Olasz korsós minta egy magyar úrihímzésen

Az emberiség egyik legjellemzőbb tulajdonsága a díszítésre való hajlam, a környezet, ruházat, a használati tárgyak szebbé tétele. Az egyes népek művészi fejlődésének az ad egyéni ízt, hogy a hagyományos díszítőelemek milyen mértékben élnek tovább és hogyan ötvöződnek a korszakok általános stílusjegyeivel.

Az „úrihímzés” a magyarországi textilművészet egyik legváltozatosabb és leggazdagabb csoportja. A szerencsésnek nem mondható elnevezés a XIX. század végén keletkezett, megkülönböztetve ezt a hímzéscsoportot az ekkorra már kialakult tájjellegű népi hímzésektől. A felhasznált anyagok drágasága, a kézimunkák óriási technikai tudás- és munkaigényessége érthetővé teszi, hogy a hímzések elsősorban a gazdagabb „úri” családok számára készültek. Az udvarházakban és a jómódú polgári városi otthonokban nem csupán a ház asszonyai, lányai hímeztek, hanem résztvettek a munkában a szegényebb sorú asszonyok is. „A nemesek udvaraiban például jobbágyasszonyok is segédkeztek a hímzések kivitelezésében, s ha lényegében a meghatározott, előrajzolt formákhoz szigorúan tartották is magukat, mégis sokszor akaratlanul is becsempészték népi képzeletük eredeti mondanivalóit és ízeit. Ezért a társadalmi rétegek művészetét mesterségesen elválasztó éles határokat fel kell oldanunk.”¹ „A nemesi udvarokban hímezték a díszes kelengyékét, melyeken az egész háznép, a jobbágyasszonyok közül választott ’segítők’ is dolgoztak.”² A hímzés azonban nem volt az asszonyok privilégiuma, mert a főúri udvartartáshoz hímzőmesterek tartoztak, és feltehetően a XV. században már céhekben is dolgoztak a „hímvarrók”.³ A mesterlegények vándorlásaik során megismerték a keleti, a nyugati mintákat, technikákat, és hazai ízlés szerint átalakították azokat. Tehát nem helytálló az a nézet, mely szerint az „úrihímzések” tipikusan az úri osztály művészi ízlését tükrözik, mert kialakításukban a szegényebb néprétegek is jelentős részt vállaltak.

A XV. századi Európában Itáliát követve Magyarországon bontakozott ki először teljes szépségében a *reneszánsz művészet*. Az ország kulturális életének felpeszsdülését Mátyás királynak köszönhetjük. Mátyás és udvara élénk kereskedelmi kapcsolatot tartott fenn Itáliával, különösen Firenzével. Itt készült megrendelésre Antonio Pollajuolo tervrajza szerint a Mátyás trónkárpit aranybrokát szöveve, mely egész kompozíciójával és a korsós motívummal kiemelkedik a hazánkba került olasz szövetek közül. (Az itáliai selyem-, brokát-, damaszt- és bársonyszöveteknek nagy kereslete volt Magyarországon; Budán több firenzei kereskedő is élt.) A XV. században itáliai átfogalmazásban keleti hatások is érezhetők művészetünkben (gránátalma-minta).

Az úrihímzés aranykorát a XVI–XVII. században, a török hódoltság idején érte el. Ebben a korszakban perzsa–török díszítőmotívumokkal gazdagodott formakincsünk.⁴ „Török hímzésekben a bizáncin túl szasszanida, perzsa, mór–mohamedán, egyiptomi, kínai díszítéshagyományokat találunk, de behatóbb vizsgálat bizonyára kopt–hellén, indiai és egyéb vonatkozásokat is kimutathatna.”⁵ A keleti stílusok, technikák szervesen beépültek a magyar hímzésgyakorlatba. A „kazul varrás” például törökök által közvetített keleti hímzésmódot is jelenthetett, mely azonban rövid idő alatt elvesztette különálló jellegét és beleolvadt a hazai stílusba.⁶ Keleti hatások tehát közvetlenül (főleg a török megszállás ideje alatt), illetve itáliai közvetítéssel jutottak el hozzánk; a magyar hímzőművészet mégis nagyobb kedvvel fordult az itáliai reneszánsz ornamentika felé. Mivel a XVI. században az olasz szövetek importálása nehezebb volt, jobban előtérbe került a textilanyagok hímzéssel való díszítése. A hímzők az itáliai brokátok és selymek mintáit formálták át saját ízlésük szerint. Hampel József írja: „A hímzések nemzeti jellegű ornamentikájának fő forrása az a tömérdek mustrás selyemszövet volt, amely a XV. század folyamán és a következő elején Itáliából került hozzánk.”⁷ Az itáliai szövetek motívumgazdagságának formaalakító hatása nem elhanyagolható tényező, de gyakorlati és technikai okok miatt egy kézimunka alapja a *hímzésminta*. Olasz hímzésmintákat már a XV. századtól ismertek hazánkban. (Mintakönyvek és mesterlegények révén jutottak el hozzánk.) Egy 1529-ben, Velencében kiadott mustrakönyv már hímzésmódokat is ismertet. Magyar mintakönyvek azonban nem készültek, az asszonyok maguk rajzolták a hímzésmintákat (Rédei Júlia 6 mintarajza a XVII. század végéről), hímeztek „varrott példákat” is.⁸ Ezeket egymásnak kölcsönadták, vagy cserélték. Sokszor fejből rajzolták meg a mustrát. Ebből ered a hímzésrajzok sokfélesége és változatossága; nem lelhetünk fel közöttük két teljesen egyforma darabot. Egy 1607-ből származó hagyatéki leltárban olvashatjuk: „Hat varrott példa. Egy darab pa-

tyolat. Kendő keszkenőben való hím egy bokor.”⁹ Azaz egy patyolatlanre és két keszkenőre hímzett példa szerepel a hagyatékban.

A XVII. századi magyar reneszánsz hímzés arányosan beosztott, könnyed, nem zsúfolt kompozíciójú. Emberábrázolás csak egy-két hímzésen lelhető fel. Az állatábrázolások is ritkák, előforduló példái a növényrajzokkal egyenlő nagyságúak vagy azoknál kisebbek. A fő hangsúly a virágokon van, a tulipán, szekfű, gránátalma változatos formáiban gyönyörködhetünk. A virág-tövek egyenesen állnak, a bokrok elhajlanak (utóbbi perzsa eredet). Lehetnek magánosak, vagy indákkal kapcsolódnak össze. Nagyon jellemző a reneszánsz ornamentikára az architekturális motívum – a félköríves mustra, és a korszó figurája. Erdélyi hímzéseken a csokrokat, virágszállakat sokszor gyűrű fogja át. Keleti hatás főleg a leveleken, körtéken, gránátalma alakzatokon figyelhető meg. Gyakran a virágtő minden ágán más-más virág nyílik; ez a perzsa életfábrázolásokra vezethető vissza. Hasonló szerkesztést a habán kerámiákon is láthatunk. A hímzések rajza mindig igazodik a használatához. A csokrok vagy tövek állhatnak egy sorban, alsó, felső kereteléssel (lepedőszélek), vagy a négy sarokban (terítő), de kettős alapúak is lehetnek (párnalapok).

A formákkal együtt a hímzések lényeges jellemzője a színharmónia. A reneszánszban a finom, tompa színek nagyon fejlett stílusérzékről tanúskodnak. A tiszta arany-ezüst hímzések mellett gyakran használnak aranyat, ezüstöt egy színnel, vagy csak színes fonalat. (Figyelemre méltó a színhasználat egyezése választott hímzésünkön és a habán kerámiákon.)

A hímzések felhasználási területe roppant széles körű. Férfinégek és ingvállak, női és férfi felsőruhák, egyházi öltözetek, párnalapok, asztal- és ágyneműk, keszkenők, nyergek és lótakarók pompás díszítője.

Az alapanyag a lengyolcstól a bársonyig nagyon változatos. Díszítettek színes sodrott és „szálás” selyemfonallal, arany-, ezüsfonallal, skófiiummal. Felhasználtak ékköveket, gránát, korál és igazgyöngyöket is.¹⁰

Az általam választott mustra (*I. kép*) a Magyar Nemzeti Múzeum egy XVII. századi Észak-Magyarországról származó lepedőszél részlete, fehér lenpatyolat alapra kék, zöld és krémszínű sodrott selyemfonallal hímzett. Klaszszikus reneszánsz példája az úgynevezett „olasz korszós mintának”, reprezentálva a motívumok, kompozíció és technika tökéletes művészi egységét.¹¹ A mintán szereplő virágformák, a gránátalma, tulipán, szekfű a legrégebbi idők óta a textíliák díszítő elemei.¹²

1. A gránátalma kinyílt virágja sok porzójú, 5-8 csésze- és 5-8 szíromlevélből áll, sokmagvú, bogyós átermése alsó állású magházból fejlődik. Őshazája Irán és Ny-Himalája.¹³ Ábrázolása perzsa eredetre vezethető vissza, a

XIV. századtól itáliai és spanyol textíliák kedvelt motívuma.¹⁴ Magyar hímzéseinken kis és nagy alakját egyaránt láthatjuk. A zárt típus csak kis alakban fordul elő, mert nagy formában túl tagolatlan lenne. A török hímzőkkel ellentétben a magyarok soha nem kedvelték az egyszínű, nagy, tagolatlan felületeket, a színfolthatású mintákat. Vizsgált hímzésünkön az apró gránátalma zárt, a szélek tagolatlanok, a csúcson három kis szíromlevél ül. A gyümölcs belsejét három részre osztották, a cikkeket elválasztották egymástól, közöttük előtűnik az alapszövet. A cikkeket változatosan hímezték, geometrikus mintázattal varrták ki. A nagy gránátalma külső kontúrja a gyümölcsöt körülölelő leveleket utánozva karéjos. A két oldalsó cikk vékony vonallá egyszerűsödött, a kerek középső rész szögletesen fogazott, színezéssel is megosztott mintájú (felületdíszítésként magok ábrázolása).

2. A szekfű ábrázolása perzsa eredetű. A XIV. századtól önálló virággá fejlődik a gránátalma csészeleveléből is. A perzsa és az itáliai szöveteken főleg oldalnézetben, természetűen ábrázolták, de stilizált formája is előfordul.¹⁵ Olasz korszós hímzésünkön egyhangú felületét az öltésirányok váltogatásával tették dinamikussá.

3. A tulipán a VI. században alexandriai selyemszöveteken tűnik fel először. A XVI. századtól török, perzsa, spanyol, német és itáliai szöveteken gyakran előforduló motívum.¹⁶ Magyar hímzéseinken megtalálhatjuk három és öt szirmú alakját. A középső szírom gyakran oldalra hajló, esetleg gyöngy-sor emelkedhet ki belőle. Kiválasztott példánkon a három szirmú kerekded tulipán tömör, nagy felületét geometrikus mintázat és színezés oldja fel. A szírmok találkozásánál kis csészelevelé látható.

4. A küllős rozetta a VI. században jelenik meg perzsa szöveteken. Megtaláljuk a XII. századtól bizánci, itáliai, török és perzsa textilek díszítőjeként is.¹⁷ A rozetta alakja a rózsábrázolásból vezethető le, annak stilizált, felülnézeti formája. A szírmok közül kinyúlnak a csészelevelek hegyes csúcsai. (Ha a csészelevelek oldalra hajolnak, akkor forgórózsának nevezik.) Magyar hímzéseinken gyakran előfordul; a kiválasztott példa négy sarkán szabadon álló rozettáknak térkitöltő szerepük van.

5. A virágtő-csokor ábrázolás a IV. századtól a kopt, bizánci, a XV. századtól az itáliai, török, perzsa textíliák és a magyar hímzések egyik leggyakoribb motívuma.¹⁸ Hímzésünkön a tulipános főág egyenes, a gránátalmák ágai ívelten oldalra hajlóak. Az ágakról eredő virágok és levelek szellősen, arányosan töltik ki a felületet.

6. Olasz korszós hímzésünk kompozíciója kétoldalian részarányos, négyzetes formában szerkesztett. Jellemzője a statikus felépítés, melyet hang-

súlyoz a korszóból kiinduló két legnagyobb, majdnem vízszintes levél, és maga a korszó. Mintánk sorban álló, vázába helyezett virágsokrai magánosak. Irányuk megegyező, felfelé mutató. (A folyamatos díszítésű lepedőszéleken gyakran látunk indával összekapcsolt, egymással ellentétes irányban álló virágtő kompozíciót is.) A vázában álló csokor virágformái között tökéletes összhangot teremt a tulipánt koszorúzó levelek és a két, korszóból kinyúló levél alsó oldalának karéjos szegélyezése, mely a kerekded formákkal együtt a reneszánsz stílus sajátossága. Hasonló karéjos díszítést és kerek formákat láthatunk az árkádos, félköríves szerkesztésű reneszánsz hímezéseinken is. Egyik legszebb példája Brandenburgi Katalin (Magyar Nemzeti Múzeum) szoknyájának díszítése.¹⁹

7. Sematikus váza ábrázolással (2. kép) először egy VI. századi kopt textílián találkozunk.²⁰ A váza nyaka és talpa félkaréjos keretelésű; a test gerezdjeit jelző vonalak nem a talprésznel, hanem annál magasabban futnak össze egy pontban; a két kicsi „s” alakú fül pedig nem kapcsolódik szervesen a törzshöz. A vázából eredő leveles faágak a feléje forduló szarvas alakját ölelik körül.

A XV. századtól itáliai és spanyol szövetek vázáin megfigyelhetjük a reneszánsz építészetből merített formák és a növényi ornamentumok összefonódását.²¹

Gyönyörű reneszánsz alkotás Mátyás király trónkárpitjának fül nélküli vázája (4. kép). Stabil szerkezete elsősorban az építészeti elemek — a vízszintes párkányok és a függőleges tagolások — arányos elosztásából, másrészt a zömökebb formából és a váza talapzatra helyezéséből adódik. Mozgalmasságát a természetű ábrázolásmód, az íves, leveles sorok alkalmazása és a test alsó részének gerezdes beosztása biztosítja. A váza nyílását apró felrepedt gránátalmák zárják le.

A kárpithoz viszonyítva hímezéseink egyszerűsége a szövés-, hímzés-technika különbözőségéből adódik. Az első pillantásra könnyed, szellős, természetesnek ható ornamentika azonban nagyon komoly és körültekintő hímezésszervezés eredménye.

Magyar hímezéseinken a váza figurájával ritkán találkozunk, pedig régi leírások gyakran említenek „olasz korszós varrásokat” is. Az általam választott hímezésen látható korszó széles, vízszintes talpvonalát és felületét díszítő öltéssorok merevségét a könnyedén ívelő kontúrvonalak és az S alakban hajló vékony fül oldja fel. A váza szépsége a teljesen leegyszerűsített, de harmonikus vonalvezetésben rejlik.

Egy 1711-es évszámot viselő, névbetűs párnahaj hímezésnek vázája

majdnem teljesen azonos formájú az előbbivel. A párnahaj érdekessége, hogy az itáliai reneszánsz elrendezésű mustrában (egyenesen álló, magános virágcsokrok – ebben is nagyon hasonlít az előző hímzéshez) keleti hatások érezhetők.²²

A Nemzeti Múzeumban őrzött XVII. századi oltárterítő (antependium) vázája (3. kép) már kevésbé sematikus, felülete mozgalmas, gerezdes vonalakkal, színezéssel tagolt. A váza füle S alakban hajló, nyaka hosszú, keskeny. Érdekessége, hogy a váza előlnézetben, a száj pedig perspektivikusan ábrázolt. A tizenöt virágszál azonban nem a váza szájából ered, hanem mögéje rajzolt. A hímzés kompozíciója szimmetrikus, az egy oldalra hajló virágok különbözőek.²³

Múzeumunk gyűjteményében található egy vázás úrasztali terítő Pécsújhelyről (5. kép). Négy sarkát vázából kinövő tulipántövek díszítik. A középső tö egyenesen felnyúlik, a két szélső oldalra hajló. A váza szélesebb, gerezdes testű, nyaka hiányzik, a két fül fogazott levéllé módosult. A váza talpát hímzője gránátalmává alakította át, valószínűleg azért, hogy könnyebben illeszkedhessen a kendő derékszögű sarkához.²⁴

Hazai hímzéseinken a korsós ornamentikára a kétoldali részarányosság a jellemző. Supka Magdolna említést tesz egy XVIII. századi hímzésről, melyre a vázakat nem a hímzés szélére merőlegesen, hanem átlós irányban varrták. A ferde tengelyre helyezett váza keleti hatásra vezethető vissza, de a reneszánsz váza virágként való ábrázolása magyar hímző eredeti ötlete.²⁵

A gáboltói oltárterítő (6. kép) az „olasz korsós varrás” egyik XVIII. századi változata. A két korsó alacsonyabb és szélesebb, hasonlítható a Mátyás trónkárpit vázájához. A korsóból kinyúló főágon itt is tulipánt látunk, de az ábrázolás kiválasztott hímzésünkhöz viszonyítva természetesebb, dinamikusabb. A tulipán nem három, hanem öt szíromlevelű.²⁶

Az olasz korsós motívum a XVI–XVII. században igen elterjedt volt recemunkákon is. Károlyi Kata 1595 évi kelengyelajstromában az egyik lepedő leírása: „olasz korsóval varrott recés, gallos lepedő”.

Egy Szepeshelyről való alakos varrott recén a táncoló párok virágos vázakkal váltakoznak. A kézimunka valószínűleg a XVII. században készülhetett XVI. századbeli francia minta után. Sibmacher német mustrakönyvéből szintén ismeretes egy hímzés, mely vázák közt táncoló párt ábrázol.²⁷ (Az olasz korsós minta Franciaországban és Németországban is igen közkedvelt volt.)

Az Iparművészeti Múzeum 1918-ban rendezett Magyar hímzések kiállításán szerepelt egy úgynevezett „jegykendő”, melynek négy sarkát átlós-

san vázákból kinövő csokrok díszítik, egész felületét pedig X alakban kereszteződő hullámos indák borítják és osztják mezőkre. Arany és selyem hímzéssel, gránát és igazgyöngy díszítéssel készült, valószínűleg a XVI. századból származik (mezőkre osztottság – késő gótika).²⁸

A hímzések formaképzésében jelentős szerepet kap a technika, az öltésfajták megválasztása is. A használt öltéstípusok nagyon változatosak, a források említenek magyar, olasz, spanyol, török, kazul vagy perzsahímzést, árnyékvarrást.²⁹

Az egyik legjellemzőbb öltésfajta az egyszerű laposöltés és ennek variációi. A laposöltés a keresztöltéssel együtt szőttes eredetű. Az egyszerű keresztöltéses technikát úrihímzéseken ritkán alkalmazták, inkább bonyolultabb változatait használták fel, elsősorban felületkitöltésre (pl. margitöltés). A laposöltés használata az anyagba beleszőtt mintával szemben lehetővé tette a díszítmények szabadabb, hajlékonyabb vonalvezetését, természetyszerűbbé válását. Mivel hímzésünk a laposöltés különböző változataival és margitöltéssel varrott, elsősorban ezeket az öltésfajtákat vizsgáljuk.

Az egyszerű laposöltés (7. kép) kialakításánál a tűvel felszúrtak az anyag színére és egy távolabbi ponton leöltöttek a visszájára. A felszínen keletkezett öltés az egyszerű laposöltés. Főleg felületek kitöltésére alkalmazták. A szorosan egymás mellé helyezett öltések között nem látszik ki az alapanyag, a hímzés színe és visszája egyforma.

Hamis (egyszerű) laposöltésnél forduláskor a tűvel mindig csupán egy-két fonalat vettek fel az anyagból, így a fonál csak az anyag színén fektűt. A hímzés színe és visszája nem egyforma.

Ferde laposöltés képzésénél az egyszerű laposöltés a sorképzés irányára ferdén fekszik. Kisebb öltésekkel szorosan egymás mellé varrt sorokban felület-kitöltésre használták. A hímzés színe és visszája egyforma.

Hamis ferde laposöltés alkalmazásánál a hímzés szín- és fonákoldala különböző.

Felületkitöltésen kívül a felsorolt laposöltésfajtákkal vonalakat, szélesebb sorokat is hímeztek, vagy az öltésirány váltogatásával a felületet mozgalmasabbá tették.

A törökhímzést vagy törökös öltést nagy felületek kitöltésére alkalmazták. Kialakításakor egy soron oda-vissza haladva előöltéseket varrtak, visszahaladásnál kitöltve a hézagokat is. Az eltolt laposöltésekkel sorokban kivarrt felület bordázott szövethézaghoz hasonló, a hímzés színe és visszája egyforma. Nevezik eltolt laposöltésnek, dél-magyarországi laposhímzésnek vagy bíborvégöltésnek is.³⁰

Váltogatott laposöltést a törökös öltésből képeztek oly módon, hogy egy előöltés után megfordultak, és ismét előöltést varrtak közvetlenül az első mellett. Folyamatosan öltögetve a fonalak fogazatszerűen helyezkednek el, és a szövetet teljesen eltakarják.

Leöltögetett laposöltést alkalmaztak (8. kép), amikor a felületet hosszú laposöltésekkel varrták ki, és a lebegő fonalakat apró öltésekkel meghatározott távolságban az alaphoz rögzítették. Csíkos, zegzugos, kockás, fogas vagy lépcsős szerkesztéssel tervezett rajz szerint az apró leöltögetésekkel a legváltozatosabb mintákat alakíthatták ki a laposhímzésű felületeken. Gyönyörű példája a Magyar Nemzeti Múzeum egyik XVIII. századi arany-ézüst hímzése, melyen a fémfonalakat fehér selyemfonallal különböző minták szerint öltögetve rögzítették az alaphoz. Ha a leöltögetések aprók, tehát közvetlenül egymás mellett csak egy vagy két fonalat fognak a szövethez, akkor a hímzés a színén és fonákán egyforma.

A perzsa (régiesen kazul) vagy keleti hímzés tulajdonképpen leöltögetett dupla laposöltés. Nagy felületek hímzésénél alkalmazták. Az egyszerű laposöltésekkel betöltött felületre az öltésekre merőlegesen egy második laposöltéssort varrtak, a fonalakat távolabbra fektetve egymástól. Ezt a második öltéssort apró öltésekkel egyforma távolságban a szövethez rögzítették. Ez a hímzés mód is szövetszerű felületet ad.³¹

A margitöltés az egyszerű keresztszemből vezethető le. Egy keresztszem két egymást keresztező laposöltésből tevődik össze. Ha minden fonal nem egy, hanem két másik fonallal kereszteződik, akkor nyolcas alakzat jön létre, melyet egyszerű nyolcas öltésnek vagy margitöltésnek nevezünk. Ürihímzéseken díszöltésként térkitöltésre használták.

Hímzésünkön hamis ferde laposöltésekkel vékony sorban a vonalakat és kontúrokat varrták, szélesebb sorokkal, két színnel a korszót díszítették. Különböző irányú ferde laposöltéssorokkal mintázták a székfü felületét. A leveleket, karéjos széleket váltogatott laposöltésekkel töltötték ki. A nagy tulipán és a nagy gránátalmák kerek középső részét fogazott minta szerint két színben egyszerű laposöltéssorokkal hímezték. A kis tulipánoknál háromszögletű mintát alkalmaztak. A kis gránátalmák és a száruk belsejét margitöltés sorokkal varrták ki. A hímzés készítésénél feltehetően takarékoságra törekedtek, mert hamis laposöltést, margitöltést használtak; ezek a fonalfelhasználás szempontjából sokkal gazdaságosabbak az egyszerű laposöltésnél, illetve keresztszemnél.

JEGYZETEK

1. *Supka Magdolna*, A magyar úríhímzés. (Bp. 1938) 10.
2. Uo. 13.
3. *Divald Kornél*, Sáros vármegye szövött emlékei. (Bp. 1905) 22.; *Kemény Lajos*, Gyöngyfüzők és hímvarrók. Arch. Értesítő 24 (1904) 446.; Uő. Kassa középkori ipara és kereskedelme történetéhez. Történelmi Tár 7 (1887) 781.; *V. Ember Mária*, A XVII. századi magyar hímzések motívumkincse. Folia Historica 1. (1972) 47. „Nyilassi Bona hímző és gyöngyfüző mester András nevű inasával Egerben dolgozott a XVI. században.”; *Csernyánszky Mária*, Magyar úríhímzésű miseruháink. Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik évfordulójára. (Bp. 1942) 141. „A hímzőmesterek a nagyobb fizikai munkát igénylő, nehezen kezelhető selymek, bársonyok, a posztó és bőrhalmi arany-ezüst hímzését, valamint címereket készítettek. A fehéreneműek és más könnyebb szövETFélék díszítése pedig női kezek munkája volt.”; A XIV. században a burgundi hercegek neves udvari hímzőmestere és festője volt Etienne de Hongrie. Párizsban dolgozott. *Divald K.*, Pór Antal nyomán Magyar István néven említi i. m. 22.
4. *Palotay Gertrúd*, Oszmán török elemek a magyar hímzésben. Bibl. Hum. Hist. 6. (Bp. 1940) 16.; Vö. Magyarországi török kincstári defterek 1540–1639. II. (Bp. 1890); *Takáts Sándor*, Magyar nagyasszonyok. (Bp. é. n.) 456.; *Jakab E.*, II. Apafi Mihályné, Bethlen Kata hagyatéka. II. közl. Századok 17 (1883) 797.
5. *Horváth Henrik*, Hódoltság és felszabadítás a művészettörténelemben. Tanulmányok Budapest múltjából. I. (Bp. 1936). 216., 217.; *Palotay G.*, i. m. 9. 32.
6. *Palotay G.*, i. m. 21.; *Babinger Ferenc*, A perzsát jelentő kazul szóról. Magyar Nyelvőr 42 (1946) 251.
7. *Divald K.*, i. m. 38.; *Hampel József*, Ornamentika a honfoglalási kor emlékein. Arch. Értesítő 24 (1904) 105–152.
8. *V. Ember M.*, i. m. 47–50.; *Palotay G.*, Régi erdélyi hímzésmintarajzok. Erdélyi Tudományos Füzetek (Kolozsvár 1941) 131. 3., 6., 9. ábrák. — „Varrott példa” = nem rajzolt, hanem textilre hímzett minta.
9. *Radvánszky Béla*, Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. századokban II. (Bp. 1879–1896). 119. (Tatay István hagyatéki leltárában)
10. *Csernyánszky M.*, i. m. 141.; *Mihalik Gyula*, Textilanyagismeret és technológia (Bp. 1918) 16. Arany, ezüst fonal: selyembélre csavart lapos fémszalag., skófiom: gömbölyűre húzott fémsodrony, arany v. ezüst, v. aranyozott ezüst. Thököly Éva menyasszonyi ruhája, 1672-ben viselte, arany-ezüst domborított hímzésű (gránátalma, tulipán, rózs), korállal borított. (Iparművészeti Múzeum tulajdonában, ltsz.: 21952, 2885. 1. 2.)
11. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1955. 406.; *V. Ember M.*, i. m. 21. kép.; *Radvánszky B.*, i. m. III. 76–89.: Károlyi Kata 1595-ből való kelengyelajstromában olvashatunk olasz korsós, rózsás, szegfűves stb. mustrákról és spanyol, török, kazul varrásról is.; *Csernyánszky M.*, i. m. 140. A XVII. században az ún. nagyvirágos mustra ötvösműveken, kerámiákon és textiliákon Európaszerte elterjedt díszítómód volt. Angliában a nagyvirágos hímzések szinte minden ruhadarabot elborítottak. Vö.: *Schnette Marie*, *Müller Bhristensen Sigrid*, Das Stickereiwerk. (Tübingen 1963) 389, 392, 402, 406. ábra.

13. *Supka M.*, i. m. I.t.12. — reneszánsz korsó I.t.14. — árkados motívum I.t.26. — szegfű I.t.30. — gránátalma I.t.32. — tulipán.; *Huszka József*, Magyar díszítő motívumok a Székelyföldön (Bp. 1883). II.t.1. — három szirmú tulipán II.t.3. — gránátalma ötkaréjös magokkal II.t.4. — gránátalma, közbelső két karéj vonallá redukálódott.
13. *Hortobágyi Tibor*, Növényrendszertan és növényföldrajz (Bp. 1967) 305.
14. *Migeon G.*, Les arts du tissu. (Paris 1909) 35. gránátalma ábrázolása VI–VII. századi kopt sírlelet (British Museum); *Flemming E.*, Das Textilwerk (Berlin, 1927) 10.t.2., 9.t.3., 37.t.1., 54.t.1., 62.t.1., 64.t., 76.t.1–4., 79.t.3., 79.t.1., 80.t., V.t.2–4., 101.t., 102.t.1., 109.t.1,2., VII.t.1–2., 289.t., 111.t.1., 121.t.2., 122.t.1., 132.t.1, 2, 138. t. (Gránátalma ábrázolások időrendi sorrendben.)
15. Uo. 10.t.2., 55.t.2., 90.t., V.t.4., 101.t., 92.t.2., 119.t., 154.t.1–3., 274.t., 277.t.1,2., 278.t.2., 283.t.1., 282.t.2., 297, 305, 139.t. (Szegfű ábrázolások időrendi sorrendben.)
16. Uo. 15.t.3., I.t.5., 21.t., 97.t. 1–2., 119.t., 277.t.1,2., 278.t.2., 282.t.2., 297.t., 315.t. 1., 128.t.2., 129.t., 154.t.1–3., 314.t.3. (Tulipán ábrázolások időrendi sorrendben.)
17. Uo. I.t.3., II.t.2., 15.t.1., 17.t.1., 21.t., 20.t.1., 141.t.2., 282.t.2., 294, 295, 309.t., 311.t.1. (Küllős rozetta ábrázolások időrendi sorrendben.)
18. Uo. 1.t.2., 110.t.2., 111.t.2., 295, 304, 305.t. (Virágtő-csokor ábrázolások.)
19. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsh. 1954.664. *Radisics Jenő*, Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és magyar gyűjteménye. Magyar Iparművészet 18. (1915) 128, 129. ábra.; *Radvánszky B.*, i. m. I. 167.
20. *Heiden M.*, Handwörterbuch der Textilienkunde. (Berlin 1904) 61. 44. ábra. VI. századi kopt sírlelet, Leipzig.
21. *Flemming E.*, i. m. 103.t., 104.t.1., 104.t.2., 111.t.2., 121.t.2., 122.t.1., 132.t.2., 128.t.2., 129.t., 154.t.1,2., 300.t., 133.t.2., 135.t. (Korsó ábrázolások).
22. *Tápay Szabó Gabriella*, Magyar úri hímzés. (Bp. 1941). 15. 8. ábra, 29.; Magyar hímzések kiállításának leíró lajstroma (Bp. 1918). 31. 28. szám. Párnahaj fele, három oldalon hímzett. Két sarokban a szívidomban ismétlődő felírás: RIK 1711, az oldalak közepén vázából kinövő szimmetrikus csokor, különböző nagyságú virágokkal: gránátalma, szegfű, tulipán.
23. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsh.: 1955.412.
24. MNM. ltsh.: 1915.122.5.
25. *Supka M.*, i. m. 18.
26. *Divald K.*, i. m. 44. 38. ábra, 60.; *V. Ember M.*, i. m. 24. ábra. Felirata: 1745.O; P; E; G; E; K. Valószínűleg Elizabeth Kolovráth tulajdona volt.
27. *Divald K.*, i. m. 62., 63. ábra, 55, 56.; *Supka M.*, i. m. 18.
28. *Pekár Gyula*, Iparművészeti múzeumunk hivatása. Magyar Iparművészet 18 (1915) 144. ábra.; Magyar hímzések kiállításának leíró lajstroma. 29. 23. szám; Uo. Kendő leírása, XVI. század első feléből: hullámos indadísz, keretben vázák, madarak, orosz-lánok, 145. ábra.
29. *Nagy Géza–Nemes Mihály*, A magyar viseletek története. (Bp. é. n.) 184.; Magyar hímzések kiállításának leíró lajstroma 27.; *Palotay G.*, i. m. 21.; *Radvánszky B.*, i. m. II. 21.: Károlyi Kata 1595-i kelengyelajstroma „kazul varrással díszített keszkenőket” is említ. Vö. uo. 29. „Spanyol varrású” keszkenőt kap Újfalussy Andrásné, b. Károlyi Éva; „Újfalussy Zsuzsa egyik keszkenőjét tiszta selyemmel, spanyol varrással, másikat arannyal, selyemmel, spanyol varrással díszítik.” (Nem említi az irodalom, hogy a magyar arany és a török arany miben különbözött egymástól.)

30. *Lengyel Györgyi*, Népi hímzés (Bp. 1957) 107. 81. ábra; *Vö. Ferencz Kornélia–Palotay G.*, Hímzőmesterség. (Bp. 1940) 13.; *Palotay G.*, i. m. 60.
31. *Divald K.*, i. m. 39.; *Palotay G.*, i. m. 60.; *Ferencz K.–Palotay G.*, i. m. 153. ábra. Ez az öltésmód a napjainkban készített hímzéseken ritkán fordul elő. A laposöltésfajták levezetéséből adódóan technikailag a legjellemzőbb elnevezés a „leöltögetett dupla laposöltés.”

Motiv mit „italienischem Krug“ auf einer ungarischen „Adelsstickerei“

Die Stickerei der Herrenhäuser ist eine der reichsten Gruppen der ungarischen Textilkunst. Sie lebte ihre Glanzperiode im 16–17. Jahrhundert, in der Zeit der Türkenherrschaft. Um diese Zeit hat sich diese Handstickerei nicht nur in unserem Land ausgestaltet, sondern auch im ganzen Europa. Bei uns hat man aber, neben der althergebrachten Tradition sowohl die östlichen als auch die westlichen Stilszüge in der Ausgestaltung der Muster verwendet.

Die östlichen Einwirkungen sind entweder unmittelbar (besonders während der Türkenherrschaft), oder durch italienische Vermittlung zu uns hergelangt.

Die ungarische Kunststickerei hat aber viel lieber die italienische renaissancezeitliche Ornamentik angewendet, die sie von Geweben, aus Meisterbüchern und durch Vermittlung der Handwerksgesellen kennenlernen konnte. Die Stickereien haben entweder die Mädchen und die Frauen in der Edelhöfen und reichen städtischen bürgerlichen Häusern, oder die Sticker und die Stickerinnen angefertigt.

Die ungarische renaissancezeitliche Stickerei ist harmonisch proportioniert, leger, in der Komposition nicht zu dichtgedrängt. Die Hauptbetonung liegt auf den Blumen. Wir können an den mannigfaltigen Formen der Tulpen, der Granatäpfel und der Nelken Wohlgefallen finden.

Unsere ausgewählte Stickerei ist ein schönes Beispiel des italienischen Krugmusters. Es ist ein Detail von dem Bord eines Leintuches, das aus Nordungarn stammt, aus dem 17. Jahrhundert. Es ist auf weisse Flachsbaumwolle mit blauem, grünem und cremefarbigem seidenem Fachgarn gestickt. Auf dem Hauptast, der aus dem Krug hervorwächst, blüht eine Tulpe, an den zwei sich zur Seite biegenden Ästen sehen wir einen grossen und einen kleinen Granatapfel, eine kleine Tulpe und eine Nelke.

Die Komposition ist zweiseitig ebenmässig, die Nelke ist naturalistisch, die Tulpen und Granatäpfel sind stilisiert dargestellt. Von den zwei Seitenästen dehnt sich gegen den Krug je ein Zackenblatt mit gelbem Faden, und die Korne darin sind blau. (Ein auf östlichen Ursprung zurückführbares Motiv.)

Zwischen den Formen der in der Vase stehenden Blumen erschaffen die die Tulpe bekränzenden Blätter vollkommenen Einklang, und das aus dem Kruge ausstehende Blatt mit der unteren gelappten Bordierung. Die sind mit den rundlichen Formen die Eigentümlichkeiten des Renaissancestils.

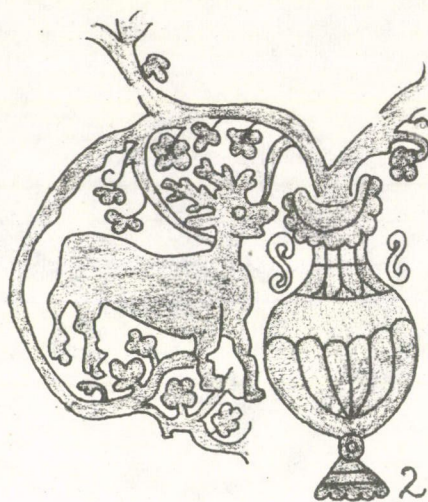
In Ungarn sind wenig Stickereien der Herrenhäuser mit Krugformen zurückgeblieben.

Wir legen eine Kissenbezugsstickerei, die aus dem Jahre 1711 stammt und die der vorherigen sehr ähnlich ist, eine Altardecke aus dem 17. Jahrhundert, eine Altardecke (aus Gaboltó) aus dem 18. Jahrhundert (Roko-ko), ein sogenanntes Brauttuch, das wahrscheinlich aus dem 16. Jahrhundert stammt (Spätgotik) und ein genähtes Netz (aus Szepeshely) aus dem 17. Jahrhundert bei.

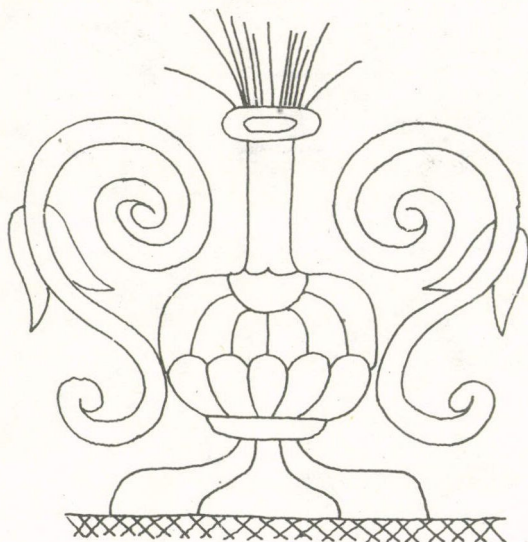
Da in der Formenbildung der Herrenstickerei die Technik des Nadelstiches eine sehr wichtige Rolle spielt, genauso wie die Wahl der Sticksart, beschreiben wir den einfachen Plattstich und seine Variationen, die wir an den eingehend behandelten italienischen Krugsmodellen auch studieren können.

1. Lepedőszél-részlet, XVII. sz. közepe, Észak-Magyarország

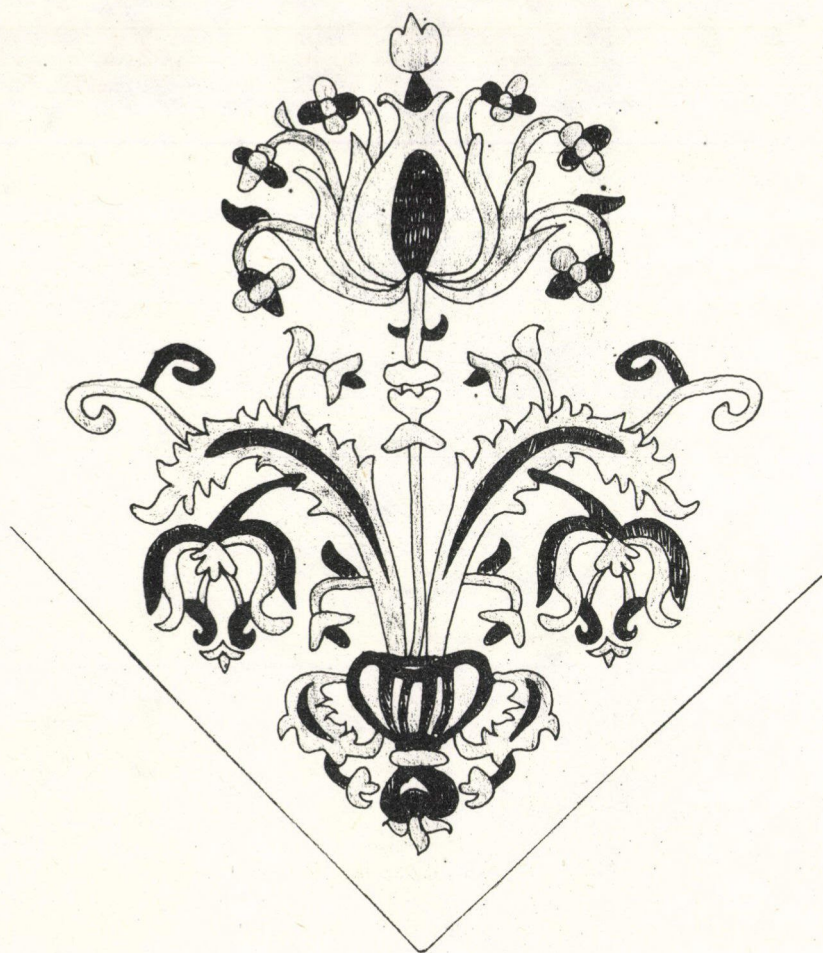
2. Kopt sírlelet, VI. sz.

3. Oltárterítő (antependium)-hímzés vázája, XVII. sz.

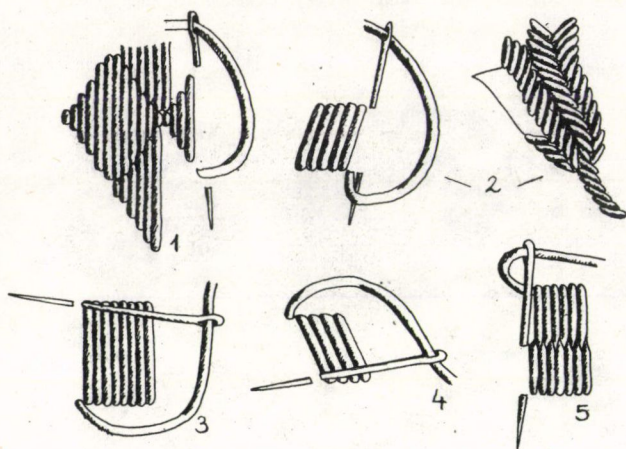
4. Mátyás trónkárpit vázája, XV. sz., Firenze

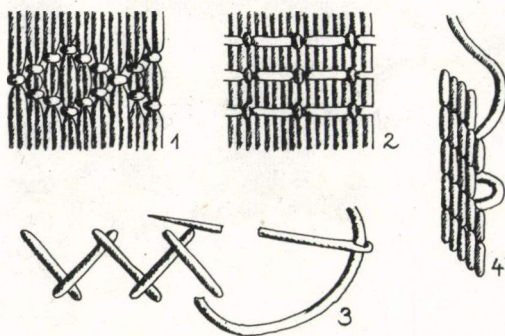
5. Úrasztalterítő-részlet, XVII. sz. közepe, Pécsújfalu

6. Oltárterítő (antependium)-részlet, XVIII. sz., Gáboltó

7. Laposöltés-fajták. 1: egyszerű laposöltés; 2: ferde laposöltés és alkalmazása; 3: hamis laposöltés; 4: hamis ferde laposöltés; 5: változtatott laposöltés

8. Laposöltés-fajták. 1: leöltögetett laposhímzés; 2: leöltögetett dupla laposöltés, perzsa- v. kazulhímzés; 3: margit- v. nyolcasöltés; 4: eltolt laposöltés v. török hímzés

A „Magyarország a századfordulón” című kiállítás vitája

A Magyar Nemzeti Múzeumban 1974 őszén nyílt meg a „Magyarország a századfordulón” című kiállítás, amelyet az Újkori Osztály három munkatársa: Berta István, F. Dózsa Katalin és Vigh Károly rendezett. A kiállítás rendezőit a Kulturális Minisztérium az 1975. évi Múzeumi Hónap alkalmával nívódíjban részesítette.

A Nemzeti Múzeum egyrészt szakmai segítségnyújtás céljából, másrészt annak érdekében, hogy a vita tapasztalatait az állandó kiállítás folytatásának elkészítésénél felhasználhassa, szakmai vitát rendezett a kiállításról. A tanácskozássra meghívta a fővárosi és a vidéki múzeumok, valamint a történettudományokkal foglalkozó intézetek munkatársait. Az 1975. március 10-én lezajlott vita rövidített jegyzőkönyvét Vigh Károly állította össze és az alábbiakban adjuk közre.

Tamás István főigazgatóhelyettes (Magyar Nemzeti Múzeum) üdvözlí a megjelenteket és megnyitja a vitát.

Tóth Imre (Budapesti Történeti Múzeum): A kiállítást az utóbbi évtizedek legsikerültebb kiállításának tartom. Kitűnő keresztmetszetet ad a századforduló életéről. Különösképpen dicséretes a rendezők szigorú önmérséklete. Hiszen el lehetett volna árasztani a kiállítást ruhákkal, iparművészeti tárgyakkal, kisipari termékekkel stb. Nem tették, nagyon helyesen. A kiállítás egyetlen komoly hiányosságának a közoktatás hiányos bemutatását tartom. Tudjuk, hogy éppen ez az az időszak, amikor Magyarország a közoktatásban elég nagyot lépett előre. Remek alkalom lett volna pl. szembeállítani a kezdetleges falusi iskolai oktatást a sokkal fejlettebb, városi középfokú vagy akár az ipari oktatással is. Hiszen a fővárosban, ahol magas színvonalú középfokú oktatás folyt, rengeteg anyag hever parlagon. A téma egyébként sok gyűjtési feladatot állít muzeológusaink elé. A vidéki múzeumok, a falusi taneszközök gyűjtésével sokat tehetnek ennek érdekében.

Tisza István (Közlekedési Múzeum): Mindenekelőtt gratulálok a Nemzeti Múzeum kezdeményezéséhez, hogy a kiállítást ennyi résztvevővel kívánja megvitatni mindannyiunk hasznára. A téma komplex bemutatása részben a Várban is megtörtént, bár az kétségtelenül a bőség zavarával küzdött. Nehéz volna ezen a viszonylag kedvezőtlen helyen jobbat és többet bemutatni, azt hiszem. És ez dicséretére válik a rendezőknek. Nem szeretem a szórászhasogatást, de egy dologra fel kell hívnom a figyelmet: az agrártörténeti részben – érzésem szerint – hiányzik egy olyan térkép, amely a birtokmegosztást, tehát a nagy-, kis- és törpebirtokok arányát mutatná be. De a közlekedés fejlődését ábrázoló térképet is hiányosnak tartom. A vezető egyik mondata kissé elgondolkodtató: „A kiállítás látogatói sokoldalú képet kapnak arról a korszakról, amikor a századfordulón Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchián belül, európai értelemben vett modern kapitalista országgá fejlődött.” Nem tudom, helytálló-e ez a megállapítás, valóban modern, kapitalista országgá fejlődtünk? Ha a fejlődést hangsúlyozzuk, akkor rendben van, de a modern kapitalista ország kifejezést azt hiszem, meg kell kérdőjeleznünk.

Hofer Tamás (Néprajzi Múzeum): Nem is annyira a kiállításhoz magához szeretnék hozzászólni, mint inkább a gyűjtési programhoz, és kifejezni örömemet azért, hogy végre elindult egy életforma-centrikus gyűjtés. Ennek mintegy kifejezője ez a kiállítás. Helyes, ha a gyűjtést a magyar társadalom valamennyi rétegére kívánjuk kiterjeszteni. A Néprajzi Múzeum dolgozója vagyok, s mint ilyen, különösen örülök ennek. Kollégáimmal régóta úgy érezzük ti., hogy az életforma-centrikus dokumentálást magányos szekcióként végezzük. Azon az önállósodási folyamaton, amelyen az egykor globális Nemzeti Múzeumok átestek, a múzeumok közötti munkamegosztás sok más európai országtól eltérően – szeszélyesen alakult. Nagy a senki földje, ahonnan a tárgyi emlékek összegyűjtésére és bemutatására még kísérlet sem történt. Éppen ezért kiváló kezdeményezés a kiállítás. A gyűjtés célja, hogy az életformát reprezentáló tárgyi együttesekkel mutassuk be a magyar társadalom különböző rétegeinek életét. Szűkkeblű szakmai öröm, de öröm számomra az is, hogy a kiállítás a néprajzi tárgyak gyűjtésénél jól ismert problémákat is felveti: pl., hogy a szekrényhez hogyan találjuk meg a hozzá illő szekrénycsikot. És ez a mi kis mellékhasznunk, hogy kollégáink a néprajzi gyűjtés problémáiba, erőfeszítéseibe is beeláttak.

Csatári Mária tanárnő: A Marx Károly Közgazdasági Egyetem gazdaságtörténeti előkészítő szakán javaslatomra két csoport is megnézte a kiállítást. Bevallásuk szerint többet tanultak a kiállításból, mint egy előadásból.

Óriási dolog ez. Valóban olyan sokoldalú képet kaphattak itt a századfordulóról, amilyent történelmi munkák tömegéből kellene összeszedni. A mai erősen vizuális igényeket tekintve, a kiállítás szerintem egyik nagyon szerencsés formája a történelmi oktatásnak.

Miklós Róbert (Petőfi Irodalmi Múzeum): Csak gratulációval kezdhetem hozzászólásomat, de nem akarom megismételni a már elhangzott dicséreteket. Úgy látom, hogy a kiállítás legnagyobb problémája a korszakhatárok megvonása. A kiállítás egy kétarcú Magyarországot állít elénk. Jellemző példája a főnemesi díszmagyar és a munkásasszony vasárnapi öltözéke. A Nemzeti Múzeum ezzel a kiállításával pontosan abban a cipőben jár, mint általában a magyar múzeumügy. Miről is van tehát szó? Van egy terem, ami a legkevésbé alkalmas kiállításrendezésre. Installációt kell tehát bérelnünk és ahhoz igazítani mondanivalónkat. Ugyanezt tesszük mindnyájan számtalan változatban. Remélhetően az épület teljes felszabadulásával és más épületek megnyerésével javul majd a Nemzeti Múzeum helyzete. Egyelőre azonban a szűkös anyagi keretek döntenek. Ennek ellenére nem tapasztaltam semmiféle zavaró motívumot a kiállításon. Egy-két dologra szeretném csupán felhívni a figyelmet és előre bocsánatot kérek, ha ezek közül valami elkerülte volna a figyelmet. A századforduló magyar valóságához az is hozzátartozik, hogy Budapest és az ország sok más városa rohamosan, szinte amerikai ritmusban fejlődik. Kis vidéki iparos-városok nagyvárosokká nőnek. Gondoljuk csak el, milyen volt Pécs vagy Nagykanizsa 1880 táján? És milyen volt az I. világháború kitörésekor? Ezt pl. jó lett volna látni még akkor is, ha csak számadatokkal jelezzük. Vagy gondoljunk azokra a telekspekulációkra, amelyek Pest szűk utcáit eredményezték. Ilyen vonatkozásokat is meg lehetett volna mutatni. Ismétlem: a helyszűke miatt számok segítségével. A kivándorlási témaegyiséget nézve az a benyomásunk, mintha Magyarországról kizárólag csak sommás parasztok vándoroltak volna ki. Pedig elég szép számmal vették kezükbe a vándorbotot kisiparosok és kiskereskedők is. Az előttem szólók a közoktatás témáját tartották hiányosnak. Szerintem a kiállítás jól oldotta meg a kérdést. Az említett kétarcúság bemutatása ui. nagyon nehéz. Mert mint ismeretes, Trefort Ágoston – bár érdemeit sokan vitatják – európai színvonalra emelte az egyetemi oktatást. Ugyanakkor viszont a két háború között kellett megépíteni azt az ezer tanyai tantermet, amelyre kétségbeesetten szükség volt. Tudjuk azt is, hogy milyen adósságokat vett át a népi demokrácia a múlttól az alsófokú népoktatás terén, míg éppen Trefort Ágoston kultúrpolitikájának köszönhetően egyetemeink egészen más képet mutattak. Ennek a két ténynek szembeállítása – ha meg lehetett volna valósítani – igen hasznos lett

volna. Túlságosan Budapest-centrikusak vagyunk és nem fordítunk kellő figyelmet a vidéki életre. Pedig nem ártott volna olyan jelenségekkel is számolni, mint a Zsolnay-majolika, a Hamerli-kesztyű. Igyekezzünk hát, hogy a jövőben ne Budapest-központúan nézzük a magyar világot. Ez a gyűjtésre is vonatkozik.

Fazekas István (Kiskunfélegyháza): Másodszor néztem végig a kiállítást és örömmel nyugtázom, hogy vezetéssel, sőt szakmai vitával találkozhatam. Újra végiggondolva, hogy mind a magunk, mind a szakma számára, mit jelent ez a kiállítás, látjuk, hogy a téma iránt rendkívüli az érdeklődés. Az anyag áttekinthetősége az említett terem- és installációs adottságok kisebb buktatói ellenére is egyértelmű és világos. Csak megerősíthetem Miklós professzor véleményét vidéki értékeinkről. Szívesen láttam volna a Békés, Csongrád megyei, hódmezővásárhelyi anyagot. Ami az irodalmi és egyáltalán művészeti, tudománytörténeti áttekintést illeti, jó lenne hangsúlyosabbá tenni Mikszáth jelenlétét, nem csupán használati eszközeivel, hanem íásaival is, mint ahogy Ady esetében történt. A kiállítás zárómondataként talán helyet kaphattak volna a századforduló kutatói is, pl. Horváth Zoltán, hogy csak egyet említek.

Horváth Miklós főigazgató (Budapesti Történeti Múzeum): Csak elragadtatással szólhatok a kiállításról. Rendezői roppant szellemesen, áttekinthetően, gazdaságosan láttatják a századforduló társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális fejlődését, az életmód-történetet. Úgy, ahogyan kell. Egy dolog azonban hiányzott. A századforduló Magyarországra a nemzetiségi lakosság nagy száma jellemző. A hihetetlenül jól komponált kiállítás mellőzte a kérdés ábrázolását. Legalább egy-két tárgyi dokumentummal kellett volna ezt jelezni. A kiállításnak egyik fő pozitívuma, hogy az ún. „boldog békeidők” nosztalgiáját eloszlatja. A Budapesti Történeti Múzeum nevében még egyszer őszintén gratulálunk, annak pedig külön is örülünk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum túllépett 1848–49-en és kiállításaival is a legújabb idők felé halad.

Szinyei-Merse Anna (Magyar Nemzeti Galéria): Mindannyian örülünk a kiállítás sikerének, sok-sok pozitívumának, de mint művészettörténészek, az az érzésem, hogy a rendezők kissé egyoldalúan válogatták ki a képzőművészeti anyagot gyűjteményükből. Rippl-Rónai József ui. inkább már a századfordulót követő festészet képviselője. Nagybányára utalt a két Ferenczy Károly festmény. De ha Nagybányát nem is említjük, csupán Ferenczy Károlyt, akkor miért nem beszélünk azokról a művészekről, akik esetleg ezeknek útját pontosan a századforduló körül előkészítették? Elnézést a névazonosságért, de ugye Szinyei-Merse Pál volt az, aki a Mintarajz

Iskola főigazgatói székébe kerülve, bevitte Lyka Károlyt és Ferenczy Károlyt, mint festőművészeket és ezzel mintegy hivatalosan is elismerte az új művészeti törekvéseket. Amikor a mindig is meglehetősen retrográd, és kifejezetten a korszak legrepresentatívabb festőjének tartott Benczúr Gyulának ilyen nagy helyet szentelünk, érthetetlen, hogy pl. Munkácsy, Szinyei – és még néhányat, említhetnék – miért nem szerepelnek több anyaggal. Feszty Árpádnak láttuk egy levelét, de már a körképére – ami szintén kortűnet volt – nem történt utalás. Bár ez nem művészeti kiállítás, de talán egy pár építészre, szobrászra is gondolhattak volna a rendezők.

Környei Attila (Sopron): A sokat szidott installációról szólva, nem akarom dicsérni a bérelt paravánokat, de szükségesnek tartom hangsúlyozni, milyen kitűnően alkalmazkodtak a forgatókönyvírók és kiállítárendezők ehhez az installációhoz. Konceptiójukat tekintve az életmód-kiállítás nem kimondottan újdonság. Jóllehet, a legújabbkori muzeológia tavalyelőtt tűzte ki a jelszót zászlajára, jó néhány vidéki múzeumban azonban már évtizedek óta foglalkoznak, birkóznak a kérdéssel. De a sikert látva, nyugodtan elmondhatjuk, hogy ez az első legújabbkori kiállítás Magyarországon, ahol áthidalták azokat a nehézségeket, amikről állandóan panaszkodunk immár tizenegynéhány éve. Legfőképpen azt, hogy a legújabb korban a fotókat, iratokat, dokumentumokat hogyan tegyük tárgyszerűvé. Az átlaglátogatót, aki tárgyakat néz a múzeumban, nem éri csalódás. Úgy látom, hogy ez az első olyan kiállítás, ahol maga a tárgy hívja fel az érdeklődést a témára. Persze azon már lehet gondolkodni, vajon a kiállítás rendezői nem estek-e át a ló másik oldalára? Azaz, hogy a történelmi tények olyannyira a háttérben maradnak és az előtérben inkább a személyre irányul a figyelem? A személyre vonatkozó emléanyag dominál, de ismétlem, ez az első olyan magyar kiállítás, ahol a tárgy fogja meg az embert és vezeti el a történelmi tényhez. Ez az életmódot is bemutató kiállítás valóban egy klasszikus értelemben vett történeti kiállítás: nemcsak állapotot, okokat is érzékeltet, következőképpen a haladás irányát, a fejlődést. Csak az a baj, hogy a progresszió felkerült a galériára. Mert ugyan kitűnően mutatja be a századforduló Magyarországnak az állapotát, de nem fejezi ki méltóan és hangsúlyozottan, hogy a századforduló készíti elő 1918-at és 1919-et. Hadd utaljak még a nemzetiségi kérdésre. A látott két térkép világosan megmutatja a Monarchia, de főleg Magyarország nemzetiségi problémáit, gondjait. De az már nem derül ki, hogy ezek a nemzetiségek itt és akkor szerveződtek polgári nemzetté.

Dienes Istvánné (Közlekedési Múzeum): Elnézést kérek, hogy nem a közlekedés témáját feszegetem, hanem Szinyei elvtársnő gondolatát fűzöm

tovább. A kiállításból valóban hiányzik a szecesszió, ami irodalmi, képzőművészeti, építészeti szempontból a századforduló egyik jellemzője. És itt ellent kell mondanom kiskunfélegyházi kollégámnak, aki kevesellte Mikszáth jelenlétét a kiállítás anyagában. Én inkább sokallom. Nem azért, mintha Mikszáth életműve nem a századfordulón ért volna be, de ezt a századfordulót az is jellemzi, hogy ekkor születik meg a modern magyar irodalom, ami a kiállításban nem kapott helyet. Magam szívfájdalom nélkül hagytam volna ki Mikszáth-exteriőrjét, hogy helyébe az Irodalmi Kávéházat tegyem.

Zombori István (Szeged, Móra Ferenc Múzeum): Rendkívül tetszett a kiállítás. Többen említették az installációt és a teremproblémát. Sok kiállítást láttam, de talán ez az első, aminek inkább hasznára válik a zsúfoltság. A zegzugos elhelyezéssel sikerült azt az atmoszférát megteremteni, amit a századvégi társadalomról ilyen életkép-kiállításban elképzelünk. De hogy a kifogással én se maradjak adós: talán nem lett volna szabad kihagyni olyan intézményt – akár csak egy vitrin erejéig is – mint a hadsereg.

Gergely Ernő (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum): Sajnálom, hogy a Munkásmozgalmi Múzeumból kevesen vagyunk jelen. Az állandó kiállításunkra való készülés miatt kollégáim elmaradtak a megbeszélésről, pedig az eddigiekből látható, mennyire hasznos egy ilyen vita. Egy kiállítás rendezésekor önkéntelenül is felvetődik a kérdés: mi a célja. Ennek a célja már címéből is kiderül: a századforduló bemutatása, s amint az előttem szólók is kifejezték, a kiállítás elérte célját. Igazat adok Tóth Imrének, valóban nagy érdeme a kiállítás rendezőinek, hogy ellenálltak az anyagbőség kísértésének. Csakis így sikerülhetett a századfordulót múzeumi eszközökkel bemutatni. A kollégák sok mindent kértek számon tőlük, de bizonyára maguk is nehéz helyzetbe kerülnének, ha feltennének a kérdést: miből vennének el és mit raknának helyette. Horváth és Környei elvtárssal egyetértve, magam is azon a véleményen vagyok, hogy a nemzetiségi kérdés árnyalására több gondot kellett volna fordítanunk. De figyelembe kell venni, hogy – mint minden kiállítás –, ez is korlátozott terjedelmű lehet csak. Nagyon szépek az enteriőrök. Különösen érdekes a salgótarjáni bányászlakás. Egy apró dolog azonban zavart; az orvostudományi anyag fölött függő Wekerle-kép. Szükséges volt-e egyáltalán? De ha nekem szegeznék a kérdést a továbbiakban: mit lehetett volna elhagyni és miről beszélnek többet, nemigen tudnék mit javasolni. Egy bizonyos: a kiállítás valóban élményszerű és hasznos. A vezető jól szerkesztett, világos útmutatója a látogatónak. Képanyagát is jól állították össze.

Kovács Sándor (Nyíregyháza): Szerintem a kiállítás a századforduló szellemi állapotára és a közgondolkodásra nézve nem adott elég hiteles képet.

Nem válik ugyan dicsőségünkre, de nekünk is megvolt a magunk Dreyfus-pere, a tiszzaeszlári per, ami bizony fekélyes kórtünete volt századfordulónak és valóban megkérdőjelezi azt a megállapítást, hogy Magyarország egyértelműen európai kapitalista országgá fejlődött. Az antiszemitizmus és a nemzetiségi gyűlölködés tárgyi bizonyítékai hiányoznak a kiállításból.

Kapusi Erzsébet (Debrecen, Déri Múzeum): Úgy is, mint muzeológus, de úgy is, mint látogató, nagyon élveztem a kiállítást. Számomra és mindazok számára, akik Debrecenből jöttünk, különösen tanulságos, hiszen mi is egy nagy kiállításrendezési feladat előtt állunk. Valószínűnek tartom, hogy az itt látottak újabb ötletekkel gazdagítanak bennünket. Mivel magam is foglalkoztam a szabadkőművesség kérdésével és Debrecenben igen gazdag anyagunk van róla, hadd jegyezzem meg, hogy az itt látott szabadkőműves témával először találkoztam kiállításon. Egy észrevételem lenne csupán: helyes-e, hogy a galérián a főmester misztikus széke mintegy főhelyre került a többi tárgy rovására?

Nyakas Vilma (Hajdúböszörmény, Hajdúsági Múzeum): Röviden csupán annyit: a kiállítás szerintem is Budapest-centrikus. Lásd Ady Endrét, Mikszáth Kálmánt. A koncepció azonban jó, ezért tartom egészében véve jónak a kiállítást is. Igen meglepett viszont a szegényes installáció a Nemzeti Múzeumban. Nálunk, Hajdúböszörményben ennél sokkal komolyabb installációnk van, amivel bátran állunk a nyilvánosság elé. De az itt látott kiváló anyag még az installációt is feledteti. Hallottunk arról, milyen gondolatokkal távozik innen a látogató; nem túl szépek-e a ruhák, a tárgyak, amiket láttak? De baj ez? Pl. Mezőkövesd magyar summás község volt a századfordulón. Ennek ellenére kifejlesztette az ország legcsodálatosabb népművészeti viseletét. Felvetődött itt még az a probléma, hogy a modern nyugati tőkésorságoktól való elmaradásunkat jobban kellett volna exponálni. Pl. a magyar Dreyfus-perrel, a tiszzaeszlári perrel. A példa rossz, hiszen a Dreyfus-per fejlett nyugati tőkésország szégyenfoltja. Elmaradottságunknak mások voltak az okai, de itt és most fölösleges ezen vitatkozni. Elhangzott az is, hogy végre ez a kiállítás a XX. századot nem papírokon keresztül mutatja be. Dicsekvés nélkül mondom, hogy Hajdúböszörményben a múlt év őszén nyitottunk meg egy kiállítást, a XX. századi témáról és jólesően tapasztaltam, hogy megközelítően ugyanolyan koncepciót alkalmaztunk, mint amit itt láttunk. Ami természetesen nem csökkentheti ennek a kiállításnak az eredményességét.

Vörös Károly (MTA Történettudományi Intézete): A kiállítás készítésénél nem bábáskodtam, de jelen lehettem, és különös öröömre szolgált, hogy a múzeum a kitűzött feladatokat igen jól és eredményesen oldotta meg.

Két aspektusát emelném csupán ki a kiállításnak: egyrészt azt, hogy ennek a nagyon bonyolult, összetett korszaknak minden lényeges jelenségét, mozzanatát többé-kevésbé sikerült bemutatnia. Ha bizonyos kérdések esetleg ki is maradtak, ez a lényegen mit sem változtat. Másik pozitívuma a kiállításnak, hogy helyesen és kellő hangsúllyal mutatta be ezt az időszakot. Ennek eredményeképpen a látogató világos, tiszta, helyes értékelésű képet visz magával a századfordulóról, ami vízióban is helyesen proporcionált. Ezt nem csupán a magam nevében, hanem Hanák Péter helyett is mondhatom, aki más elfoglaltsága miatt nem tehetett eleget a meghívásnak. Kérésére véleményét itt tolmácsolom. Különösen öröndetes, hogy ez a kiállítás az ország első múzeumában visszaállította a „hétköznapiak” rangját, nemcsak a paraszti élet, a kisiparos mesterségek embereinek hétköznapijairól kapunk képet, hanem a kis- és nagypolgári élet mindennapjairól is. Ez követendő példa egész muzeológiánk számára. Pozitívuma még a kiállításnak, hogy benne a tárgyi anyag, az információ, a felirat, a grafikon mindenhol összhangban van. A feliratok és az információk „nem ütik agyon” a tárgyakat, nem akarják túlmagyarázni, túlbeszélni őket. Ugyanakkor okkal-móddal alkalmaz a kiállítás dokumentációt is. Szerencsésen oldja meg a problémát: a téma nem fullad papirosba, ami máshol bizony veszélyként jelentkezik. A tárgyi anyag bősége – ha meglepő is – érthető, hiszen igen nagy témát kell ábrázolnia, és öröndetes, hogy még a részletkérdések bemutatására is találtak anyagot. Néhány apró megjegyzéssel, részben az itt elhangzottakhoz is csatlakozva, megemlítem, hogy lám Vigh Károly barátomat is utolérte a végzet – emlékeztetem itt a forgatókönyv vitán elhangzottakra –, a kiállításnak szűkebb időhatárok közé szorításával kapcsolatban. Mivel ez itt is és a vezetőben is elmaradt, elsősorban a kultúrtörténet művelői részéről maradtak problémák, akik a magyar progresszió bemutatásának hangsúlyával kapcsolatban megjegyzést tettek, amivel csak egyetérthettek. Teljesen igazak ezek a megjegyzések, ha azt mondjuk, hogy ez a kiállítás 1910-ig, vagy az első világháborúig terjed. De ha abból indulunk ki, hogy ez a századforduló kiállítása, tehát ott végződik, amivel a magyar irodalomtörténet a negyedik kötetét is zárja – tehát 1905 körül – akkor ezek a kérdések, amelyek akár a képzőművészet, vagy az irodalomtörténet vonatkozásában vetődnek fel, nem is léteznének. Akkor az a bizonyos rész a galérián nem úgy jelentkezik, mint a kiállítás szerves része, hanem ahogy azt a vezetőben is olvassuk: a kiállításnak egy kitekintése. Tehát ezeket a félreértéseket az okozhatta, hogy a kiállítás nincs nagyobb nyomatékkal lezárva. A részletkérdésekről szólva Szinyei elvtársnővel kell vitáznom. Szerintem helyesen tették Benczúr Gyulát a középpontba, sőt Rippl-Rónait abból a tárlóból ki is vettem

volna. Jobban illett volna a galériára: Végeredményben itt Magyarországról beszélünk. Rippl-Rónai párizsi ténykedése a mi szempontunkból kevéssé érdekes. Számunkra akkor kezd lényeges lenni, amikor Magyarországra hazajövet megrendezi kiállításait. Benczúr viszont ennek a korszaknak a jellegzetes festője probléma-látásával; történelemszemléletével. Még csak nem is Munkácsyt, legfeljebb Lotz Károlyt lehetett volna mellé helyezni. Ennek a korszaknak a stílusát ők ketten tükrözik a legjobban. Az írók ábrázolását illetően, szerintem nem egészen jogtalan észrevételek hangzottak el. Az írók világának ábrázolásánál – különösen Mikszáth esetében – a személyi hagyatéka egy kissé valóban előtérbe nyomult.

Fülep Ferenc főigazgató (Magyar Nemzeti Múzeum): Nem akarom Vigh elvtárs kenyerét elvenni, hiszen neki kell majd válaszolnia a felvetett kérdésekre. Egy problémához szeretnék csupán hozzászólni, egyetértve mindama megjegyzésekkel, melyek itt elhangzottak. Teljesen igaz az, hogy a nemzetiségi kérdés, a közoktatás nem kapott kellő hangsúlyt és az is tény, hogy ez a kiállítás túlságosan főváros-centrikus. De szerintem ez a kiállítás nemcsak főváros-centrikus, hanem általában város-centrikus. Ami a parasztság ábrázolását illeti, bemutatjuk mi nagyon alaposan a kíváncsi látót, ami elsősorban a parasztság nagy tömegeinek a sorsproblémája. Az a paraszt-szoba, amivel az itthonmaradt parasztság életformáját kívántuk láttatni, nem azt az életformát mutatja, ahogy a parasztság nagy tömegei éltek ebben a korszakban. Itt valaki azt mondta, hogy a XIX. és XX. század van jelen a kiállításon. Szerintem, ha a parasztság életformáját, iskolázottsági fokát tekintjük, akkor szinte még a XII. század életformájával találkozhatunk a századfordulón. Azt hiszem, hogy egy állandó kiállítás keretében ennek a paraszti életnek az ábrázolását nem kell rábízni csupán a Néprajzi Múzeumra. Be kell mutatni a történeti kiállításon, hogy milyen kezdetleges, elmaradott, szinte középkori állapotok voltak még Magyarországon a századfordulón is. Ehhez kapcsolódik még az a felszólalás is, amelyben a közoktatásügy kérdését bizonyos vonatkozásokban számon kérték. Mert az analfabéták nagy tömege valóban a falusi és a nemzetiségi lakosság nagy részéből tevődött össze Magyarországon.

Vigh Károly válasza: Csak köszönettel tartozom vidéki és budapesti kollégáinknak azért, hogy eljöttek hozzánk. Észrevételeik, kritikai megjegyzéseik, dicsérleteik segítenek bennünket állandó kiállításunk folytatásánál, ami az 1849 utáni időszakot mutatja majd be a Nemzeti Múzeumban. Ezért megköszönve a sok dicséretet és elismerést, mindenekelőtt arra a kérdésre szeretnék vázlatosan kitérni, milyen is volt ennek a századfordulós Magyarországnak a jellege. Azt olvashatjuk erről a Magyarország története c. kézikönyvben,

hogy a magyar nagybirtokos-finánciók uralkodó osztály vezetésével létrejött a magyar imperializmus rendszere. Ebben a megfogalmazásban benne vannak egy modern kapitalista állam gazdasági-politikai ismérvei éppen úgy, mint annak sajátos magyar jellemzői, a kapitalista fejlődés korlátai és ellentmondásai. Nagy súllyal merült fel a nemzetiségi kérdés ábrázolásának módja. Mi ezzel a két-térképes megoldással — lehet, hogy egyesek számára átfedésnek hat — külön akartuk bemutatni az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi összetételét és külön Magyarországot. Ehhez természetesen néhány dokumentumot, kimutatást, fényképet is elhelyezhettünk volna, mindez azonban a kiállítás terjedelmét növelte volna, amellett, hogy gondot okozott volna, hová is helyezzük. Hogy ez kardinális probléma volt a századfordulón, nem kétséges. Azzal tudtuk csupán a hiányérzeteket enyhíteni, hogy fő helyre tettük a térképeket. Kérem ezt is figyelembe venni.

A kétarcú Magyarországról beszélt Miklós Róbert barátunk és azt mondta, hogy mi megoldottuk ezt a kétarcúságot. Ugyanakkor egy figyelembe veendő módszertani kérdést említ. Valóban roppant nehéz feladata a muzeológusnak a meglévő adottságokhoz, az installációhoz az anyagot hozzáilleszteni, a teremhez alkalmazkodva és nem megfordítva. Ideális megoldás még sehol sem született. Mindig az a probléma, hogy szűk a hely, de ebben az esetben még fokozottabban éreztük ezt. Ha mégis tetszett a kiállítás, azt a tárgyi anyag gazdagsága okozta. Ami a további hiányosságokat illeti — pl. Budapest-központúság, amit Fülep elvtárs város-központúsággá variált —, szerintem a kiállításra csak részben érvényes. Mert ha a kiállítást nézve átgondoljuk: milyen témát, milyen mértékben ábrázoltunk, akkor talán egyetérthetünk azzal, hogy a mezőgazdaságnak és a parasztságnak az útját viszonylag a legrészletesebben sikerült feldolgoznunk. Ezt íssék figyelembe venni! Nemigen említhető még téma ebből a kiállításból, ami ilyen részletességgel került volna bemutatásra, mint éppen a magyar parasztság és a mezőgazdaság. Hozzáteszem még azt is, hogy a forgatókönyvi vitán még sokallották (!) is ennek a hangsúlyát. És akkor egyet kellett értenünk mindazokkal, akik azt mondták, hogy a századfordulón mennyire központi a paraszt- és a földkérdés. Ami a városi problémákat, mondjuk így: urbanizációt illeti, igaz, a főhangsúlyt a budapesti vonatkozásokra helyeztük, bár hiszem, hogy nem került el a figyelmüket néhány urbanizációs képünk a vidéki városokról. De igaz van Miklós Róbert barátunknak, aki szerint legalább számokban nagyon jól lehetett volna ábrázolni a kapitalista fejlődés jelentőségét a városok szempontjából. Szó esett a kivándorlásról is. Erről röviden annyit, hogy a kivándorlás döntően parasztp probléma. A statisztikai adatok szerint is a kivándoroltaknak legalább 90%-a

a parasztság soraiból került ki és csak 8%-a volt birtokos, 2%-a iparos származású. Wekerléről beszélve, szeretném, ha figyelembe vennék, hogy vele kapcsolatban a fényképen és a hozzátartozó szövegen kívül, ahol nagyon röviden fogalmaztuk meg történelmi jelentőségét, semmi mást nem tettünk ki. Kivéve a „Borsszem Jankó”-nak a karikatúráit. Pedig Wekerle — ahogy mondani szokás — „Megér egy misét!”, aki nemcsak az első polgári miniszterelnök volt Magyarországon, hanem Magyarországon kívül az egész Monarchia pénzügyeit is stabilizálta. Ezen kívül miniszterelnöksége alatt olyan pénzügyi intézkedések születtek, amelyek máig ható érvényűek. Wekerle későbbi, 1910-es évekbeli reakciós szereplése nem mond ellent annak, hogy pozitív alkotó évtizedeit ábrázoljuk. A képzőművészet problémáit nem kívánom részletezni. Voltak bizonyos eltérések a felszólalások között. Magam azokkal értek egyet, akik Benczúrt a korszak jellegzetes festőjének mondják. Való, hogy egy képzőművészeti tárlóban sok mindent zsúfoltunk össze és talán tényleg helyesebb lett volna Rippl-Rónait a galériára helyezni. Egyébként mi is úgy véltük, hogy szerencsésebb lett volna, ha a progresszió — aminek a kiállításon történt ábrázolását nagyon helyesen mondotta Vörös Károly kitekintésnek — nem a galérián kerül bemutatásra, hanem máshol, feltűnőbb helyen. De megint csak a terem adottságait kell említenem. Ha azonban a második reformnemzedéknek oly nagyon jelentős személyiségei és alkotásai láthatók itt, akkor talán ez a kitekintés mégis elérte a célját. Felmerült még ezzel kapcsolatban az időhatárolás problémája. Ezzel számolva, igyekeztünk kb. 1910-ig lezárni a korszakot és nem elmenni a világháború kitöréséig munkásmozgalmi és egyéb szempontból. Azért maradtunk 1910 előtt, — mert ha a különböző haladó szellemi mozgalmakat tekintjük, jó részük 1900 és 1910 között zajlik le. Pl. a Társadalomtudományi Társaság, a Nyugat megalakulása, a képzőművészeti irányzatok megjelenése, Bartók és Kodály első népzenei gyűjtése stb. A galériával kapcsolatban kell még megemlítenem, hogy Dienesné kartársnő figyelmét ekerülte: mi a modern magyar irodalom megszületését Ady, a Nyugat-nemzedék vonatkozásában a progresszió keretében ábrázoltuk. Kapusi Erzsébet észrevételére azt kell válaszolnom, hogy mivel a nagymesteri szék olyan különlegesen érdekes és egyedi darabja a szabadkőműves anyagnak, ezért nem hagyhattuk el. És szerintem nem más tárgy rovására hangsúlyoztuk. Idő hiányában sajnos nem térhetek ki apróbb részletekre. De elnézést kérek azért is, ha fontosabb kérdést kihagytam volna. A paraszti téma kapcsán nem reflektáltam arra, amit Fülep elvtárs úgy fejezett ki, hogy az ittmaradt parasztságot nem kellően reprezentálja a paraszti enteriőr. Ez kétségtelen, de mi nemcsak az enteriőrben ábrázoltuk a parasztságot. Ábrázoltuk a szegény-parasztság mozgalmait, jel-

lemző tárgyi anyaggal mutattuk be a summásokat, a kubikosokat, a paraszti termelőeszközöket. Azt nem érezzük hibának, hogy a faddi szép középparaszti szobabelsőt kitettük, mert a középparasztságnak nagyon lényeges szerepe volt a parasztság történetében politikailag és gazdasági szempontból is. Még egyszer megköszönöm a kollégáknak, hogy elismerő, de főleg kritikai észrevételeikkel segítették további munkánkat.

Tamás István főigazgató-helyettes: Megpróbálom néhány szóban befejezni a megbeszélést, mert sem összefoglalni, sem lezárni nem akarom. Nem is ez volt a célja. Először is szeretném megköszönni részvételüket és aktivitásukat. Nagyon sok olyan dolog merült fel, ami további munkánkban segítségünkre lesz. Természetesen nagyon jól estek az elismerések és talán nem veszik a rendezők rossz néven, ha ezt az egész intézményre is vonatkoztatjuk. Összegyűjtöttük a megjelent sajtó-visszhangokat, melyek szinte langyos fürdőben fürdetnek, de nem bíztuk el magunkat. Mi az Önök által elmondott dicséretetek mellett nagyon gondosan figyeltük a kritikai megjegyzéseket is, amelyeket ezen a kiállításon természetesen már nem hasznosíthatunk, de további munkánkban gyümölcsözők lehetnek. Komolyan vesszük, megköszönjük és felhasználni kívánjuk a látogatók véleményét, bírálatát is. Az eddig eltelt három hónap alatt a kiállítást kb. 60 000 ember látta. Felmerült a vitán, hogy egyik téma kevésbé, másik nyomatékosabban szerepel. Ezekből a megjegyzésekből szintén nagyon sok hasznos tapasztalatot gyűjthettünk. Az Önök megjegyzései alapján megpróbáljuk következő munkánkban tévedéseinket csökkenteni. Összefoglalva, mit is akartunk ezen a kiállításon? Talán úgy fogalmazhatnám, hogy a korszerű tudományosság elvei alapján, egyszerűbben, a termelőerők és termelési viszonyok összhangjának és ellentétének dialektikájában bemutatni ennek a korszaknak a fejlődését. Jól figyeltem minden felszólalást, de nem hallottam, hogy Önök koncepciónkat kétségbe vonták, vagy azt állították volna, hogy mi ezt a koncepciót nem tudtuk érvényesíteni. Ezzel kiállításunk alapvető célját elérte. Még egyszer köszönöm a megjelenést, aktivitásukat és ezzel az értekezletet berekesztem.

Die Diskussion über die Ausstellung „Ungarn an der Jahrhundertwende“

Im Ungarischen Nationalmuseum kam es im Herbst 1974 zur Eröffnung der Ausstellung „Ungarn an der Jahrhundertwende“, die nach den Entwürfen und unter der Leitung von drei Mitarbeitern der Abteilung für Neuere Geschichte: István Berta, Katalin F. Dózsa und Károly Vigh veranstaltet wurde. Das Ministerium für Kultur hat für diese Ausstellung den oben genannten Mitarbeitern des Museums anlässlich der „Woche der Museen“ den Niveaupreis zuerkannt.

Die Generaldirektion des Ungarischen Nationalmuseums liess einerseits um den verwandten Institutionen eine fachliche Hilfe zu leisten, andererseits um Erfahrungen zu sammeln, die bei der Planung der Fortsetzung der ständigen historischen Ausstellung dienlich sein können, eine Diskussion über die Ausstellung führen, zu der sie viele Mitarbeiter der Museen der Hauptstadt und der Provinz, sowie Mitarbeiter der Institute für Geschichtswissenschaft einlud. Die Beratung wurde am 10. März 1975 abgehalten. Wir veröffentlichen hier das von Károly Vigh aufgenommene, gekürzte Protokoll der Diskussion.

Borsányi László:

Közművelődési Munka a Magyar Nemzeti Múzeumban¹

I.

A közművelődés szerepének növekedése – ami múzeumi területünket is komoly feladatok elé állította – a társadalom szempontjából tudományos és kulturális életünk integrációjának egyik leglényegesebb kísérőjelensége. Múzeumainkra ennek nyomán az a fontos feladat hárul, hogy kialakítsák a közművelődési munka és a tudományos tevékenység megfelelő arányát. A közművelődés szempontjából ez annyit jelent, hogy múzeumaink olyan folyamatosan szolgáltató kulturális intézményekké válnak, melyek eltérő művelődési igényszintek kielégítésére is alkalmasak.

A múzeumi közművelődés fogalmának és gyakorlatának utóbbi évtizedben tehát szükségszerűen felszínre bukkanó vitái, útvesztői és nem utolsósorban nagyszerű eredményei egy olyan folyamatnak a mutatói, mely a múzeumok funkciójának – társadalmunk igényei szerinti – lassú, de elkerülhetetlen ártértékeléséből fakad. Ennek az ártértékelésnek nyomában születnek meg a közművelődés múzeumi szervezeti egységei is a kezdetben propaganda, kiállításrendező, népművelési majd nevelési, múzeumpedagógiai vagy közművelődési csoportok, ill. osztályok².

A Magyar Nemzeti Múzeumban az új- és legújabbkori történeti muzeológiával együtt indul a szervezett munka. A hatvanas évek elején a múzeum munkatársaiból életrehívott ún. „Propaganda Bizottság” foglalkozik az új kiállítások és a múzeumban folyó mindennemű ismeretterjesztés folyamatos tájékoztatásával. A közművelődési tevékenységek gyarapodása aztán 1967-től egy főállású „propagandista-népművelő”, majd az igények növekedésével ezt követően egy kiállításkarbantartó részleg, kiállításvezetők és további népművelők alkalmazását vonja maga után. 1974 végén pedig – az MSZMP KB közművelődési határozatának szellemében – az intézmény vezetősége egy „Közművelődési Csoport” kialakításával igyekszik stabilizálni a Magyar Nemzeti

Múzeum közművelődési munkájának szervezeti alapjait. Következő nagyobb lépés az ennek nyomán kialakuló gyakorlatban előreláthatólag állandó régészeti kiállításunk megnyitása lesz, ami feladataink tetemes növekedésével új munkatársak beállítását is szükségessé teszi majd.

A múzeumi közművelődés a múzeumokban folyó tudományos, gyűjtő és feldolgozó tevékenység potenciális ismeretterjesztő és nevelő lehetőségeinek tudatos, tervszerű kihasználása. Alapvetően két fázisban zajlik, melyek gyűjtő és tudományos munkák eredményeként a kiállítások megrendezése, ill. a közzétett anyagok adta ismeretek bármely szinten történő feldolgozása és tudatosítása körül csoportosulnak.

II.

A felszabadulás után kialakuló modern, országos múzeumpolitika szerint múzeumi közművelődésünk egyik fő formája a kiállítás. A Magyar Nemzeti Múzeumban – a magyar föld és magyar nép régészeti-történeti emlékeinek ebben az országos fellelővárában – a kiállítások többsége földünk honfoglalás előtti és népünk honfoglalás utáni történetét dokumentálja. Az intézményben megrendezésre kerülő vendégkiállítások pedig hazánk nemzetközi kulturális kiállítási cserekapcsolatainak függvényében állnak össze.

Kiállításpolitikánk célja a korszerű követelményeknek megfelelően az, hogy lehetőség szerint egyidejűleg több párhuzamosan futó kiállítást üzemeltessünk. Ennek keretében a több évre rendezett állandó kiállítások mellett kétféle időszakit is fenntartunk. Nagyobb, általában két-három hónapra tervezett kiállításokat részben vendég-, részben saját anyagból, az első emeleti kandallóteremben pedig egy kéthavonként váltó kiállítássorozatot³, ami valamelyik gyűjteményünkben, aktuális eseményekhez kapcsolódó anyagainkból vagy az intézményünkben folyó – közérdeklődésre is számotartó – műhelymunkákból mutat be érdekesebb részleteket⁴.

A közeljövőt illetően nem számszerűleg vagy minőségben fejlesztjük tovább ezeket az időszakai kiállításokat, hanem tematikailag⁵. Az az elképzelésünk, hogy specifikus gyűjteményi tárgycsoportokból olyan kandallótermi sorozatokat rendszeresítünk, melyekhez magas színvonalú ismeretterjesztő kiadványsorozatot bocsátunk ki.

III.

Hazánk történelmének dokumentum- és emlékanyaga elvileg minden állampolgár és hozzánk látogató külföldi érdeklődési körébe tartozik. A Magyar Nemzeti Múzeum propagandatevékenységének egy része ennek megfelelően a nagyközönség általános tájékoztatására irányul. Kiállításaink hagyományos tömegkommunikációs propagandája mellett 1975-ben még egy rövid, korszerű, múzeumunk történetét, kutatási területeit, kiállításait, szolgáltatásait és megközelítésének lehetőségeit ismertető szóróanyagot is kibocsátotunk hat – orosz, angol, német, lengyel, cseh és szerb – nyelven, melyet folyamatosan „szórunk” a külföldiek részére a fővárosi szállodákban. Általános propagandánkhoz tartoznak még az ugyancsak 1975-ös esztendőben a frekvenciátalibb közlekedési csomópontokon országsszerte közzétett, múzeumunk látogatására ösztönző felhívások és egy intézményünket ábrázoló gyufacímke megjelentése is.

A szolgáltatások választékának növekedésével egyidejűleg, szinte rohamosan gyarapszik specifikus propagandatevékenységünk. Ellentétben a személytelen jellegű általános propagandával eredményessége meghatározott igényekhez történő alkalmazkodást és lehetőség szerint személyes agitációt is igényel. Alapvetően a tanulóifjúság és a fővárosi üzemek dolgozói, illetve ezek tanárai és különböző szervezetei felé alkalmazzuk legintenzívebben.

A múzeum kiállításait és szolgáltatásait ismertető szóróanyagunkat Budapesten a kerületi, vidéken a megyei tanácsok segítségével az ország minden iskolájába eljuttattuk⁶. A főváros peremkerületi iskoláinak igazgatóihoz pedig közvetlenül fordultunk egy körlevéllel, melyben nyomatékosan hívtuk fel figyelmüket a részükre rendszeresített szolgáltatásainkra. A budapesti üzemekben végzett propagandánk első lépéseként még 1974-ben megkezdttük az üzemi lapok rendszeres tájékoztatását; majd 1975 óta húsz kiemelt fővárosi üzem hangos híradójában folyamatosan kiállításismertetések szerveztünk. Ezen kívül néhány nagyobb üzem szakszervezeti bizottságával szerződéseket kötöttünk kiállításaink szocialista brigádjaik által történő gyakori és szervezett látogatására⁷.

IV.

Múzeumainkban a közművelődési munka gerincének, az ismeretterjesztésnek és nevelésnek a kiállítási tér az alapvető színtere, bár ennek a tevékenységnek egy része természetesen műhelyekben vagy raktárakban is foly-

hat. Speciális, nevelési célokra berendezett, kiállításokhoz kapcsolódó vagy azokat kiegészítő korszerű terek kialakítása ma még országszerte meglehetősen kezdetleges.

A Magyar Nemzeti Múzeum kiállítási tereinek informatív lehetőségeit a hagyományos előszavas vezetések során amennyire csak lehet igyekeznünk kihasználni. Az állandó történeti kiállításon és a nagyobb időszaki kiállításokon délelőttönként és a kora délutáni órákban kiállításvezetőink és igény szerint az ügyeltesek bevonásával rendszeres vezetést biztosítunk látogató csoportoknak magyarul vagy a fontosabb európai nyelveken⁸.

Iskolai osztályok részére tanítási időben előre bejelentett igény alapján a múzeumba és onnan vissza az iskolába ingyenes autóbuszos szállítást szervezünk, és javasoljuk, hogy a látogató osztályok lehetőleg történelmi tanulmányaikhoz közvetlenül kapcsolódó kiállítási termeket tekintsenek meg. A tanárokat pedig arra ösztönözzük, hogy ezekben a kiállításrészekben ismétlődő vagy összefoglaló órákat tartsanak. Többek között ezért készült 1975 őszén a TV „Hét” című műsorában is egy ismétlődő órát bemutató és a résztvevő tanárokat, valamint múzeumi munkatársakat megszólaltató riport, melynek nyomán sok történelemtanár tér vissza hozzánk diákjaival.

A gépi vezetés az előszavassal szemben bonyolult és meglehetősen eredménytelen. Az informálódó közönség és a tudományos területek közé ékelődő korszerűtlen gépi berendezések — melyek a rendelkezésünkre állnak — folyamatos szolgáltatás biztosítására alapvetően alkalmatlanok. A Magyar Nemzeti Múzeumban csehszlovák gyártmányú hangosbeszélők — ún. Intonok — és magyar kazettás magnetofonok bevezetésére történt kísérlet. Az állandóan meghibásodó külföldi Intonok javítását azonban semmilyen magyar cég nem vállalja, a kazettás magnetofonok pedig miután nem kiállításvezetésre készültek, átalakítás nélkül használhatatlanok⁹.

A kiállítási tér hasznosításának évek óta jól bevált módja a havonta egyszer megrendezendő „Történeti Zenés Esték” c. hangversenysorozat. A történeti zenedarabokat vagy hangszereket bemutató rendezvények népszerűsége az „Ars Renata” együttes 1974/75-ös évadi sorozatával és Kecskés András lantművész lanttörténeti előadásával állandósult.

A kiállítási terek differenciált — iskolai történelemtanításhoz kapcsolódó — kihasználási lehetőségeinek bővítésére törekedve 1975-ben egy iskolákat feladatlapokkal aktivizáló szolgáltatási rendszert kísérleteztünk ki. Kísérletünkben a feladatlap — egy korosztályonként meghatározott ismeretekre építő és kiemelt témához kapcsolódó egyoldalas didaktikus kérdés-, vagy feladatsor volt. A múzeumi kiállítások adottságainak megfelelően négy

alapvető típusát különböztettük meg: az iskolában tanult anyagot elmélyítő kérdéssorozatok; az iskolai tananyaghoz kapcsolódó, de a kiállítás lehetőségeinek megfelelően nagyobb kitekintéssel, bővebben kifejezhető, új anyagra is építő feladatcsoportokat; a szintetizáló jellegű áttekintést megkívánó egyszerű, didaktikus kérdéssorokat; valamint a rajzos, játékos jellegű, elsősorban a látottak hangulatára és a gyerekek fantáziájára építő kérdéseket.

A mintegy kéthónapos kísérleti időszakban kitöltött több száz feladatlap, valamint a résztvevő diákokkal és tanárokkal folytatott beszélgetések alapján folyamatosan végezzük a teljes történeti kiállításra építő és iskolai történelemtanításhoz kapcsolódó feladatlap-sorozatok kidolgozását.

Még nem zárult le egy további, új forma kialakítására irányuló kísérletünk, melynek során történeti színeket elevenítünk fel prozódia, zene és kép együttes alkalmazásával. Az állandó történeti kiállításban iskolások részére színészekkel és zenészekkel megrendezett, diaképekkel illusztrált történeti színek didaktikai jelentősége kétségbevonhatatlan még akkor is, ha átfogó értékelésre csak az egész kísérlet befejezése után kerülhet sor.¹⁰

A kiállítási terek mellett – miután speciális ismeretterjesztési, nevelési helyiségek még nem állanak rendelkezésünkre – időről időre, főként egyes akciókhoz kapcsoltnak előadások vagy egyéb foglalkozások színesítéséhez felhasználjuk a múzeumi munkaterek (pl. a restaurátorműhely) vagy ritkábban raktárak szemléltetési lehetőségeit és hangulatát is. Az itt megtartott összejövetelek határfoka általában magasabb.

A rendszeres szolgáltatásként kialakított vagy annak bevezetésére irányuló nevelési és ismeretterjesztési tevékenységek mellett fontos szerepe van a különböző akciókhoz kapcsolódó programoknak is. Vannak visszatérő akciók, olyanok mint a Múzeumi Hónap és a Budapesti Művészeti Hetek eseményei, valamint a TIT-tel közösen szervezett előadássorozatok és alkalmi, évfordulókhöz, konferenciákhoz és egyéb megmozdulásokhoz kapcsolódó jelentősebb akciók.

Az utóbbi évek múzeumi akcióinak sorában országsszerte kiemelkedő a Magyar Nemzeti Múzeum által 1974-ben a Budapesti Művészeti Hetek és Múzeumi Hónap alatt megrendezett monumentális, háromfordulós vetélkedő, melynek második fordulóját a rádió, döntőjét pedig a televízió közvetítette. A vetélkedő célja az volt, hogy a fiatalok körében népszerűsítse a Magyar Nemzeti Múzeum állandó történeti kiállításán látható szép, történeti értékű kincseket. A politikai és társadalmi szervek által támogatott akció meglehetősen népszerűsége tett szert és a 127 résztvevő csapat mellett a látogatók még több száz kérdőívet is kitöltöttek minden beküldési kényszer nélkül. Ezek a

kérdőívek azt igyekeztek elérni, hogy a kitöltő személyeknek ne csak a tárgyi ismeretanyaga bővüljön, hanem a történeti események, folyamatok összefüggései is felismerjék és tudatosítsák.

A TIT történeti és művészeti szakosztályaival tartós a kapcsolatunk. Közös szervezett rendszeres megmozdulásaink azonban nem olyan népszerűek mint az egyes akciók köré csoportosított programok. Ennek következtében a speciális igényeket kielégítő foglalkozások mellett inkább az új kiállítások és a Múzeumi Hónap alatt kerítünk sort nagyobb közös megmozdulásokra és előadássorozatokra.

A múzeumon kívüli múzeumi nevelésnek, ismeretterjesztésnek lehetnek individuális és intézményesített formái. Az individuális formák – melyek múzeumi dolgozónk munkahelyen kívüli előadásából, ismeretterjesztő cikkeiből vagy egyéb ehhez hasonló jellegű tevékenységeiből állnak – ma még nem egyértelműen múzeumi közművelődési munkaként elfogadottak. Az intézményesített formák pedig inkább a központi intézmények, mint az egyes múzeumok feladataiként jelennek meg. Mindemellett természetesen hasznos és helyes a múzeumok törekvése bármely intézményesített, házon kívüli múzeumi nevelési forma kialakítására. A Magyar Nemzeti Múzeum pl. 1974-ben a nehéz feltételek között működő balotaszállási tanyasi iskolában folyó történelemtanítást segítette és lendítette fel egy történelmi kabinet színes és sokrétű szemléltető valamint tárgyi anyagának megalapozásával.

A múzeumi nevelésnek és ismeretterjesztésnek érintett színtereihez és akcióihoz még olyan kiegészítő szolgáltatások is kapcsolódnak, melyek esetenként növelhetik vagy csökkenthetik az egész közművelődési munka hatékonyságát. A Magyar Nemzeti Múzeumban a közönség kulturáltabb fogadása és kiszolgálása érdekében többek között szétválasztottuk az elárusító-pultot és a ruhatárat, valamint több felvilágosító táblát helyeztünk el a kiállítási helyiségekben meg a hozzájuk kapcsolódó különböző rendeltetésű terekben.

Kiadványaink és a nálunk kapható mindenmű múzeumi nyomtatvány valamint műtárgymásolat forgalmazása – ami az aulában kialakított elárusítópultnál történik – a látogatók számára nyújtott legfontosabb és legnagyobb volumenű kiegészítő szolgáltatás. Ehhez a bőséges levelezőlap, poszter és egyéb kisnyomtatvány választékot a Képzőművészeti Alap Kiadó-vállalata folyamatosan biztosítja. A Népművelési Propaganda Iroda évi kiadványtervén túl pedig fontosabb nyomtatványproblémáinkat újabban saját anyagi forrásból és szervezéssel is igyekszünk enyhíteni. Lehetőségeink azonban még mindig korlátozottak, s pl. olcsó népszerűsítő történeti-régészeti

füzeteket mind a mai napig képtelenek vagyunk kiadni. Mindenesetre le kell szögezni, hogy a kiadványárúrási forgalom ugrásszerű növekedése méltán jelzi a kulturáltabb kiszolgálást és a folyamatosan bővülő választékot.

V.

A múzeumi közművelődési tevékenységek specifikus jellegét tehát napjainkban az határozza meg, hogy nagyobb részt a gyűjtő és tudományos munkák közvetlen eredményei (kiállítások, előadások, kiadványok) valamint a bennük potenciálisan rejlő ismeretterjesztő és nevelési lehetőségek céltudatos kihasználási formái (vezetések, óratartások, didaktikus kiadványok) közé ékelődnek.

A meglehetősen újeletű múzeumi közművelődési gyakorlatban szinte szemünk láttára alakul nagyon sok meglepő hatásokkal működő érdekes és izgalmas tevékenységi forma. A jelenlegi fázis jellegéből következően munkánk zöme azonban csak egy sokoldalú koordinálás, melynek során a kiállítások és kiadványok, a kiállítások és vezetések valamint a tudományos eredmények és népszerűsítő formák nagy részének szervezési és bonyolítási feladatait végezzük.

Kulturális szolgáltatásaink rendszerének, ill. a közönségkapcsolatok általános és specifikus formáinak megszilárdulása után a következő fázisban már a tudományos munkatársakkal együtt fokozottabb gondot fordíthatunk meghatározott gyűjteményi és kutatási lehetőségeinknek megfelelő, régpolitikánkat is jobban kielégítő nevelési célok és közművelődési bázis kialakítására.

JEGYZETEK

1. Dolgozatom célja a Magyar Nemzeti Múzeumban folyó alapvető kiállításpolitikai, propaganda, nevelő, ismeretterjesztő tevékenységek és kiegészítő szolgáltatások vázlatos bemutatása, valamint mindezek fontosabb szempontjainak és összefüggéseinek feltárása.
2. Az itt felsorolt sokféle megnevezés jelzi a több, eltérő koncepciójú indítást, ill. múzeumi közművelődéssel szemben támasztott követelményt és jól mutatja egyben a múzeumi közművelődés egységes felfogásának hiányát is.
3. Eredetileg „Hónap Kiállítása” címen indult és fontosabb, kiemelkedő vagy újabb leletek bemutatásával mindenekelőtt egy visszatérő látogatóréteg kialakulásának elősegítése volt a célja.

4. A kiállítási tér mozgalmasabbá tételéhez hatékonyan járultak hozzá ezek a kiállítások. A 70-es évek elejétől évente átlagban 8–12, majd 1975 óta évi 6 alkalommal.
5. A kiállítási tér bővítésére és ily módon a kiállítások számszerű növelésére csak az Országos Széchenyi Könyvtár épületünkből történt kiköltözése után kerülhet sor.
6. Az iskolák számára is ugyanezen az úton szórjuk 1974 óta fontosabb időszakos kiállításainkról a propagandaanyagokat.
7. 1975-ben pl. csak a Ganz-MÁVAG-gal kötött szerződés értelmében öt hónap alatt 21 alkalommal 35 brigád 400 tagja kapott szervezett vezetést állandó történeti kiállításunkban.
8. Idegen nyelven és magyarul beszélő vezetőink alkalmazása a tárlatvezetések számát ugrásszerűen növelte. Két adat a nagyobb szemléletesség kedvéért: 1971-ben 46, 1975-ben pedig 511 alkalommal került sor szervezett vezetésre kiállításainkon.
9. Az átalakításukat igényeink szerint elvállaló RÁVISZ fiók viszont képtelen megbirkózni ezzel a feladattal.
10. A négy részből álló 1975/76-os tanévben a 25. Színház közreműködésével beinduló sorozat előreláthatólag az 1976/77-es tanévben ér véget. Ezt követően kiértékelés után amatőr színészek bevonásával tervezzük rendszeressé, szolgáltatás jellegűvé tételét.

Bildungstätigkeit im Ungarischen Nationalmuseum

Eine unserer wichtigsten Aufgaben ist in den Museen, das entsprechende Verhältnis zwischen der Forschungsarbeit und der kulturellen Tätigkeit zu schaffen. Als erster Schritt zu diesem erwünschten Verhältnis entstand im Nationalmuseum zwischen 1967 und 1974 die Abteilung für kulturelle Tätigkeit, die die regelmässige kulturelle Tätigkeit des Museums organisiert und koordiniert. Als nächste Schritte können die kontinuierliche Durchführung von Bildungsarbeiten und die Bestrebung, eine zeitgemässe Konzeption herauszubilden, betrachtet werden.

Die Zielsetzung unserer Ausstellungspolitik ist dementsprechend, mehrere parallele Ausstellungen zu einer gewissen Zeit in unserer Institution zu veranstalten. Neben unserer allgemeinen Propaganda entfalten wir auch die spezifische Propaganda immer mehr, vor allem unter den Arbeitern und den Schülern. In den uns zur Verfügung stehenden Räumlichkeiten versuchen wir unsere erzieherischen und popularwissenschaftlichen Methoden zu erweitern und durch konzentrierte Aktionstätigkeit fördern wir die Einschaltung unserer Institution in die Ereignisse „der Woche der Museen“. Wir sind bestrebt, unsere Bildungsarbeit in der folgenden fünfjährigen Periode zur festen Koordinations- und Organisationstätigkeit zwischen den Forschungsarbeiten und den sich immer mehr erweiternden Beziehungen mit den Besuchern zu entwickeln.

Tamás István:

A Magyar Nemzeti Múzeum 1975. évi munkájáról

A beszámolási időszak a IV. ötéves terv, egyben a múzeumok középtávú tudományos tervének befejező éve. Ennek megfelelően éves munkatervünket az alábbi fő irányító elvek szerint állítottuk össze:

1. A tudományos kutató és feldolgozó munka ösztönzése, ugyanakkor kevesebb témára koncentrálása.
2. A muzeológiai szakági munka — elsősorban a nyilvántartás — felgyelmének további megszilárdítása.
3. A közművelődési tevékenység kulturáltságának fokozása.

I.

A tudományos feltáró és feldolgozó munka ösztönzése jó eredményeket hozott. Folytatódtak a korábbi években megkezdett kutatások. Ezek számát sikerült némileg csökkenteni, néhány téma körül pedig nagyobb összefogást létrehozni. Így például befejeződött a Szabolcs-kisfaludi és a Tiszafüred-nagykenderföldeki ásátás, a visegrádi Sibrik dombon folyó munkálatokat pedig a Régészeti Osztály és a Mátyás Király Múzeum egy-egy kutatója közösen végzi. Az V. ötéves tervben meginduló egyik legnagyobb beruházás, a bükkábrányi nyíltzíni szénbánya feltárásával összefüggő leletmentés előkészítése során első lépésként megtörtént a terepbejárás. Tovább folyt a Kölked-feketekapui avar telep és a ságvári római telep kutatása. Az év egyik legjelentősebb asatása a Pécs Dóm téri sírkamra feltárása volt.

Az év során 33 kutatónk 875 napot töltött terepen. Ebből 754 ásátás, vagy annak előkészítése, a többi szakfelügyeleti látogatás, gyűjteményi, vagy műtárgyszemle, vagy más, szakági érdeket szolgáló utazás.

A régészeti feltáró munka kapcsán bekerülő leletanyagon kívül gyűjteményeink vásárlás és ajándékozás révén is gyarapodtak. A honfoglalás előtti anyagból kiemelkedik egy bronzbalta és egy szárnyas geniuszt ábrázoló római dombormű. A középkori ötvösgyűjtemény – egyebek között – egy lipót-szentiváni kehellyel és egy lőcsei serleggel gazdagodott. Vásároltunk egy 18. század végi kávéskannát, Bécsből a szigetvári Zrínyi Miklóst ábrázoló korabeli fametszetű röplapot. Megvettük egy nagyértékű éremgyűjtemény anyagának éremtárunkból hiányzó részét. Megvásároltuk Baranya vármegye volt tiszti főügyésének 1902-ből származó díszmagyar öltözetét, a hozzátartozó ékszerekkel és felszerelési tárgyakkal. Érdekes szerzeményünk egy vízmelegítővel összekapcsolt kézihajtású mosógép, a mai modern berendezések korai elődje. A külföldön élő Károlyi-család képviselőivel történt megállapodás alapján a családi hagyaték szinte teljes egészében múzeumunk törzssanyagává vált. Könyvtárunk számára egyre csökkenő mértékben kerül felajánlásra az OSZK duplumanyaga, így fokozódik a csere révén bekerülő kiadványok mennyiségének jelentősége. Múzeumtörténeti gyűjtésünk és kutatómunkánk számára nagy fontosságú viszont, hogy az – előbb-utóbb elköltöző – OSZK Hírlaptára elkészítette számunkra az intézményünket érintő 1802–1850. közötti forrásaink xerox-másolatát.

Az év során egyéb vonatkozásban is folytattuk a legújabbkorra vonatkozó új gyűjtemények kialakítását. Így megtettük az első lépéseket a kortársportrék gyűjteményének megteremtésére, de előreléptünk a fényképgyűjtemény rendje és gyűjtőkörének a korszerű igényeket kielégítő meghatározása terén is.

Gyűjteményeink számszerű növekedése az alábbi:

		egyedileg számbavehető tárgy		csak becslés útján számbavehető tárgy	
	növekedés	teljes mennyiség	növekedés	teljes mennyiség	
MNM	11 965	812 944	1 000	18,800	
Visegrád	1 675	55 094	11 000	82,200	
			(csökkenés)		
Sárospatak	141	17 795	1 000	3,174	
Monok	297	4 420	–	–	

Feldolgozás szempontjából jelentős publikációk kerültek kiadásra. Megjelent Fülep Ferenc: Sopianae, a római kori Pécs; Fodor István: Verecke

híres útján; Fehér Géza: Török miniatúrák a magyarországi hódoltság korából; Szakály Ferenc: A mohácsi csata; Bánkuti Imre: A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április) című munkája. Megjelent az Avar Corpus I. kötete, amelybe L. Kovrig Ilona 3, Sz. Garam Éva 2 kismonográfiát írt, s szerkesztésében — előbbieket mellett — munkatársaink közül részt vett Török Gyula nyugalmazott tudományos főmunkatárs is. Korek József, A magyar múzeumok történetének vázlata címen tankönyvet állított össze a múzeumi középkaderképzés számára.

Sajnálatos módon nem kellő lendületű a Honfoglaláskori Corpus előkészítése. Öröndetes viszont, hogy a Régészeti Füzetek Ser. I., e rendkívül fontos információs kiadvány, az elmúlt évben tovább növelte belső fegyelmét, valamint, hogy a monografikus publikációkkal foglalkozó Ser. II. megjelenése most már ugyancsak teljesen rendszeressé vált.

A beszámolási időszakban 35 munkatársunk 95 tanulmánya jelent meg. Ebből 9 önálló kötet. 13 publikáció külföldön látott napvilágot, 19 munkatársunk egy-egy cikkét hozta a Folia Archeologia XXVI. és a Folia Historica 3. száma. Kutatóink két időszak kiállításunk katalógusát is elkészítették.

A publikációk megoszlása

kor szerint

vegyes	2	magyar őstörténet	9
őskor	19	honfoglaláskor	5
római kor	18	középkor	15
népvándorláskor	6	új- és legújabb kor	21

tudományág szerint

régészet

honfoglalás előtti	44	történelem	24
honfoglalás utáni	12	művészettörténet	15

Lelelkiismeretesen foglalkoznak munkatársaink tudományos rangjuk emelésével. A beszámolási évben F. Dózsa Katalin bölcsészdoktori szigorlatot tett, Fehér Géza és Szakály Ferenc pedig elkészítette kandidátusi disszertációját, s azt első fordulóban — munkahelyi vitán — sikeresen vitte tovább.

A tudományos tevékenységhez kapcsolódva kell megemlíteni azt a hatást, amelyet intézményünk munkássága a szakmailag érintett területeken kifejt. Múzeumunk központja és szervezője a hazai régészeti és numizmatikai szakfelügyeletnek és részt vesz a történész muzeológiai szakfelügyeletben.

Ezen belül munkatársaink rendszeresen járják a gondjukra bízott megyék múzeumait, fogadják az onnan jövő kollégákat, részt vesznek a szakmai-ideológiai továbbképzésben tapasztalat-átadóként és átvevőként egyaránt.

A vidékkel való együttműködés más területen is érvényesül. Munkatársaink az általuk feltárt és más múzeumoknál leltárba kerülő tárgyakkal való foglalkozáson messze túlmenően is meghatározási, leltározási, szakmai tanácsadási segítséget adnak a hozzánk fordulóknak. A segítségnyújtás restaurálásra, restaurátorok továbbképzésére, sőt az egyházi gyűjteményekkel való alapos foglalkozásra is kiterjed.

Végül fontos feladatot tölt be intézményünk a fiatal szakemberek kiképzésében, mind az egyetemi elméleti oktatást, mind a muzeológiai gyakorlatot illetően.

II.

A beszámolási évben tovább javult a nyilvántartási fegyelem. E téren, mint azt az év elején történt külső szakvizsgálat is megállapította, a Nemzeti Múzeum helyzete kielégítő. A korábbi években lezajlott revízió befejezése megtörtént. Leltározási elmaradás – az úgynevezett Niklovits-anyagot és a még meg nem határozott fényképanyagot kivéve – nincs, s ez is folyamatosan felszámolásra kerül.

Évről évre nő a kartonozott anyag aránya. Lassúbb az előrehaladás a nyilvántartási fotózás terén. A fotóműhely szűk kapacitása mellett itt szervezési hibák is közrejátszanak. Ezért most először a viszonylag kevesebb munkával teljessé tehető gyűjtemények fotózását fejezzük be. Néhány nagy gyűjteményben olyan nagy az elmaradás, hogy azt csak a fotóműhely bizonyos fokú átszervezésével és újabb – e célra beállítandó – fényképész felvételével lehet leküzdeni.

A nyilvántartási munkának az anyag hozzáférhetőségét javító része a különböző mutatók elkészítése. Ebből a szempontból a grafikai és a fegyvergyűjtemény jár elől.

Raktáraink szűkösek és elhanyagoltak. Alapvető változásra a Széchényi Könyvtár kiköltözéséig nem számíthatunk. Ígéretet kaptunk a törökbálinti nagy raktárvárosban 800 m²-es raktárterületre, de ennek elkészülése – legújabb híreink szerint – nagyon eltolódik. E raktárterület a nagy terjedelmű bútoranyag elhelyezésére volna alkalmas, ugyanakkor jelentős házi raktárterületet szabadítana fel.

A beszámolási időszakban megtörtént az anyag elhelyezése a fegyver-

tár új szekrényeiben és befejeződött a textilgyűjtemény belsőépítészeti felújítása is. Némi előrehaladás történt az ún. Lapidáriumban, amelynek világítása teljes cserére került.

Raktározási és állagvédelmi szempontból nagy veszélyt okozott a pincében jelentkezett gombafertőzés. Ennek leküzdését és a veszélyeztetett anyag biztonságba helyezését lényegében saját erővel kellett megoldanunk. A gombaveszély felszámolását az év végéig nem sikerült befejezni.

Restauráló műhelyeink folyamatosan ellátják a gyűjtemények karbantartását és restaurálását. Derekasán kivették részüket a kiállításokkal kapcsolatos előkészítő és szerelési munkából is. Legnagyobb – és a következő időszakban is megoldhatatlannak tűnő – elmaradásunk: a török sátor restaurálása.

A restaurálási munka számszerű adatai:

	restaurált	konzervált	tisztított
MNM	292	5 640	2 300
Visegrád	55	260	10 410
Sárospatak	10	—	1 113

III.

Intézményünk közművelődési munkája az 1975. évben nagymértékben előrelépett. Kiállításaink egy része hazánk felszabadulásának 30. évfordulójához kapcsolódott. Így a díszteremben a Magyar Nemzeti Múzeum 30 éve, a kupolateremben A felszabadult Magyarország képekronikása (Zádor István rajzai) címmel rendeztünk kiállítást. Kamarakiállítást rendeztünk a 30 év pénzveréséről, továbbá kitüntetéseiről és rendjeleiről. A Magyar Tudományos Akadémia alapításának 150., a magyar rádiózás megindulásának 50. évfordulója alkalmából rendezett kiállítás céljára átengedtük a dísztermet az illetékes intézményeknek. Nagy erővel dolgozunk az új régészeti állandó kiállítás munkálatain. Elkészülte 1976. második felére várható.

Az év legnagyobb kiállítási attrakciója a Perui aranykincsek című kiállítás volt. Az ízlésesen rendezett, egzotikus anyagot bemutató és sok közművelődési szolgáltatást nyújtó kiállítást 6 hét alatt 281 ezer látogató tekintette meg. A szokatlanul nagy roham egyben élesen megvilágította azokat az objektív és szubjektív gátló körülményeket is, amelyek a látogató létszám emelését nehezítik.

A tárgyévben az alábbi kiállítások működtek:

MNM

állandó kiállítások

- Magyarország története a honfoglalástól 1849-ig (1967 óta)
- Vértesszőlősi bemutatóhely (1968 óta)
- Károlyi Emlékszobák (1975-ben nyílt)

időszaki kiállítások

- Magyarország a századfordulón (1974–75)
- A Magyar Nemzeti Múzeum 30 éve (1975)
- 150 éves a Magyar Tudományos Akadémia (1975)
- Perui aranykincsek (1975)
- A Magyar Rádió 50 éve (1975)

kamarakiállítások

- Honfoglaláskori vezéri sírok Szabolcsban
- A felszabadult Magyarország képkronikása
- A pipagyűjtemény legszebb darabjai
- 30 év magyar pénzverése
- 30 év magyar kitüntetései
- Török művészet Magyarországon
- A visegrádi palotafeltárás 40 éve

kiállítás vidéken

- Honfoglaló magyarok művészete Kecskemét

kiállítások külföldön

- Honfoglaló magyarok művészete Helsinki
- Hunok–germánok–avarok Stockholm, Göteborg

módszertani kiállítás

- A történelemtanítás segédkiállítása Balatonszállás

Mátyás Király Múzeum, Visegrád

állandó kiállítás

- Királyi palota (romterület) (1950 óta)
- Anjou kútház (1966 óta)
- Mátyás király kőfaragó műhelye (1969 óta)

időszaki kiállítások

- Mészáros Dezső szobrászművész
- A Duna-kanyar 30 éve Salamontorony
- Műemlékek, múzeumok Salamontorony

– Visegrád 30 éve (fotókiállítás)	művelődési ház
– Mészáros Dezső szobortervek	művelődési ház
– Tenkács Tibor festőművész kiállítása	művelődési ház
– Mészáros Dezső szabadtéri kiállítás	Fő utcai park
– A hónap műtárgya	általános iskola
– A visegrádi palotafeltárás 40 éve	Bp. MNM

Rákóczi Múzeum, Sárospatak

állandó kiállítások

– A Rákóczi család története	(1967 óta)
– Főúri bútorok	(1967 óta)
– Hangszerkiállítás	(1972–1975. február)
– Hegyaljai szőlőművelés	(1973 óta)

időszaki kiállítások

– Zempléni régészeti leletek I.	(1974–75)
– Zempléni üveghuták	(1974–75)
– A galéria új szerzeményei	(1974–75)
– Zempléni régészeti leletek II.	
– Fafaragások	
– Népi lakáskultúra	
– Nagy B. István festőművész	
– Tenkács Tibor festőművész	
– Domján József színes fametszetek	
– Domján József színes fametszetek	Tokaj
– Zempléni népművészet	Tokaj
– Bemutatkozik a Sárospataki Galéria	Sátoraljaújhely
– Domján József színes fametszetei	Sátoraljaújhely

Kossuth Emlékmúzeum, Monok

– Kossuth Emlékkiállítás	(1971 óta)
– Helytörténeti és néprajzi kiállítás	(1964 óta)

Előreléptünk a közművelődés más vonatkozásában is. Újból kiadtuk – kényszerűségből saját költségvetésünk terhére – a történeti állandó kiállítás és a monoki Kossuth Emlékmúzeumi vezetőjét. Bizonyos előrehaladás történt a magyar és az idegennyelvű élőszavas kiállításvezetés terén. A gépi vezetés elsősorban technikai, de részben szervezési okokból még mindig nem funkcionál. Szórányagot készítettünk hat nyelven, 10–10 ezer példányban,

két szöveggel, egyrészt a múzeumot általában ismertető, másrészt a történeti állandó kiállítást összefoglaló tartalommal. 10 millió példányban került forgalomba a Nemzeti Múzeumot hirdető gyűfásdoboz.

Kapcsolatot létesítettünk a Fővárosi Tanács Művelődési Főosztályával és a Fővárosi Pedagógiai Intézettel. Segítségükkel minden budapesti általános és középiskola figyelmét (az ipari tanuló iskolákét is) felhívtuk a múzeum szolgáltatásaira. Hasonló levelet küldtünk a vidéki iskoláknak is. A budapesti külső kerületek iskoláinak tanulóit a Fővárosi Közlekedési Vállalattól bérelt autóbusszal szállítjuk az állandó kiállításra.

Az év derekán szocialista szerződést kötöttünk a Ganz-MÁVAG Gyár Szakszervezeti Bizottságával, illetve néhány központi gyáregységével. Az azóta eltelt rövid idő alatt 21 alkalommal 35 brigád kereste fel kiállításainkat. A nagyüzemi munkásosztály soraiból kikerülő látogatók számának emelését szolgálja az a megállapodásunk, amelynek értelmében 20 kiemelt budapesti vállalat üzemi hangos híradója rendszeresen felhívja a figyelmet múzeumunk kiállításaira.

Sikeresek ismeretterjesztő előadásaink. Ezek egy része a TIT szakosztályaival és budapesti szervezetével közös, más részük saját szervezésű, a zeneiek pedig a Józsefvárosi Művelődési Házsal együttműködésben zajlanak. A beszámolási évben leglátogatottabbak voltak a restauráló műhelyben, a perui kiállításon tartott vezetések és a történeti kiállítást meghatározott szempontból bemutatók (pl. fegyverek, vagy hangszerek stb.). A történeti zenés esték rendszerességük és színvonaluk emelkedése révén hovatovább jelentős fővárosi zenei eseménynek számítanak.

A Magyar Nemzeti Múzeum és vidéki múzeumai munkatársainak a közművelődés érdekében kifejtett erőfeszítései következtében kiállításainkat 1975. évben 474 748 látogató kereste fel. Ugyanezen idő alatt fiókjaink és bemutatóhelyeink látogatottsága a következők szerint alakult:

Vértesszőlős	23 067
Visegrád	241 899
Sárospatak	214 509
Monok	10 825
Károlyi Emlékszobák	1 534

A számok bizonyossága szerint intézményünk teljes személyi állományának közművelődési tevékenysége — a külföldön bemutatott kiállításokat nem is számítva — közel egymillió érdeklődőre hat.

IV.

A múzeumi terület viszonylag alacsony bérezési szintje előrevetíti a kontraszelekció veszélyét. Ennek elhárítására különböző intézkedéseket teszünk. Kutatóink számára általánossá tettük a heti kutatónapot. Restaurátoraink és más középkádereink számára megkönnyítettük és támogatjuk a felsőfokú (egyetemi vagy főiskolai) továbbképzést. A marxista-leninista továbbképzés mennyiségi és minőségi javítása érdekében a pártszervezet és a szakszervezet segítségével színvonalas — egyik csoportban kifejezetten a tudományos kutatók számára szervezett — sorozatokat indítottunk.

Tudományos kutatóink munkájának megkönnyítése céljából ismét átszerveztünk és raktárkezelővel töltöttünk be egy kutatói állást.

Nemzetközi kapcsolataink 1975-ben is fejlődtek. Intézményünk vállalta az V. török művészeti kongresszus szervezését. Munkatársaink részt vettek az V. finnugor kongresszus munkájában.

A beszámolási év során két munkatársunk egyenként háromhónapos tanulmányúton járt Algériában, illetve Ausztriában. Ezen túlmenően 23 munkatársunk 32 alkalommal 406 napot töltött 16 országban. E számok is mutatják, hogy a hosszú tanulmányutak terén továbbra is nagy az elmaradás. Sajnálatos, hogy a beszámolási időszakban egy munkatársunk sem járt a Szovjetunióban, pedig ehhez a kapcsolatok általános fejlesztésének hasznán túl jelentős tudományos érdekünk is fűződne. Általában több figyelmet kell fordítanunk a közvetlen cserekapcsolatokban rejlő lehetőségek kihasználására.

V.

Az év folyamán a Kulturális Minisztérium Múzeumi Főosztályára távozott Kovács Tibor, régész, a pécsi Janus Pannonius Múzeumhoz pedig Ecsedy István régész. Más területre ment Beke Pál közművelődési csoportvezető. Nyugdíjba vonult Tardy Lajos, a Központi Régészeti Könyvtár vezetője, Bencze Gábor fűtő és Juhász Pál asztalos. A felsoroltakon kívül még 11 teljesállású és 6 részfoglalkozású munkatárs ment el az intézményünktől. Elhunyt Pethő Endre teremőr. Ugyancsak a beszámolási időszakban visszakerült a múzeumunkhoz Tóth Endre régész, továbbá kiegészült kutatógárdánk Stanczik Ilona régésszel és Gerelyes Ibolya gyakornokkal. Egyéb állásokra 13 munkatársat vettünk fel. A Régészeti Könyvtár vezetésére Soproni Sándor, az Éremtár élére Gedai István nyert kinevezést.

Általában kielégítően alakultak gazdasági mutatóink. Költségvetési támogatásunk és bevételünk 19 százalékkal emelkedett. Ezen belül — nem utolsósorban a perui aranykiállítás nagy forgalma következtében — csaknem 50 százalékkal emelkedett a belépőjegyekből származó bevétel. Ugyancsak 19 százalékkal emelkedtek kiadásaink. Ezen az oldalon az ásatásra és gyűjteménygyarapításra felhasznált összeg több mint egy harmadával növekedett, 15 százalékkal többet fordítottunk közművelődésre. Teljes költségvetésünk közel 10 százalékat fordítottunk fiókmúzeumaink támogatására.

Intézményünk tevékenységének elismerését jelenti, hogy a beszámolási időszakban egy munkatársunk a Móra Ferenc díjat, egy a Kiváló Népművelő kitüntető jelvényt, hat a Szocialista Kultúráért kitüntető jelvényt nyerte el, három pedig nívódíjat kapott. Koltai Zoltánné és Zsombori Ilona kiváló dolgozó lett, Zelényi Zoltánné és Vida Béláné miniszteri dicséretben részesült. Munkatársaink széles körű társadalmi aktivitást folytatnak.

Ennek eredményeképpen jelentős szerepet visznek az intézményünkben művelt valamennyi tudományág hazai és nemzetközi szervezeteiben. Ez a komoly megbecsülés és elismerés jele, egyben lehetőséget nyújt, hogy fontos kérdésekben hangot adjanak tudományáguk általuk képviselt érdekeinek.

Intézményünk fiókjainak és bemutatóhelyeinek tevékenységéről:

Visegrád

A Mátyás Király Múzeum 1975. évi munkafadatait

- az ötéves terv beruházási célkitűzéseinek megvalósítása,
- a középtávú tudományos terv keretében vállalt feladatok folyamatos teljesítése,
- a közművelődési munkának a felszabadulás 30. évfordulójával kapcsolatos fejlesztése határozza meg.

Az új múzeumépület beruházási munkálatait az év során új vállalat vette át. A beruházás elkészültének elhúzódása nagy elhelyezési nehézséget okoz.

A kutatómunka vonatkozásában sikeres feltárás történt a Fellegvár alsó udvarán és a középső várakban. Ugyancsak feltárásra került a palota északi szárnyának XIV–XV. századi csatorna-rendszere, s az ehhez csatlakozó területen nagykiterjedésű korabeli lelettömeg, valószínűleg szeméttelep került elő. A Sibrik dombon fentebb megemlített feltárás a várispánsági központ ku-

tatásának keretében történt. A feldolgozás terén lévő elmaradás felszámolásában nem sikerült előbbre jutni. A beszámolási időszakban csökkent a nyilvántartási elmaradás, bár ennek leküzdését és a restaurálás mennyiségi javulását erősen nehezíti a helyhiány.

A közművelődési munka mutatója a kilenc időszaki kiállítás megrendezése és a fentebb ismertetett látogatottsági adat. Ennek kedvezőbb alakulását az akadályozta, hogy a Salamon toronyban folyó építési és belső rekonstrukciós munkák miatt a torony kiállításai csak részlegesen üzemeltek, sőt két hónapig teljesen zárva voltak.

A múzeum szerződést kötött a visegrádi általános iskolával az együttműködés fejlesztése érdekében.

Sárospatak

A Rákóczi Múzeum tevékenységének fő iránya volt

- az épületek állagvédelme, a műemléki helyreállítási munkák folytatása,
- a régészeti kutatás, a vár rekonstrukciós munkálataival kapcsolatos megfigyelések,
- a gyűjteményanyag fejlesztése, nyilvántartása, feldolgozása,
- közművelődési tevékenység.

A várbástya nyugati részén a feltöltés elhordása során megkezdődött a végleges terepszint kialakítása. Teljes feltárássra került a várárok nyugati része és ezzel együtt a bejárati híd alapfalainak kibontása is megtörtént. A város több épületében folyt tervszerű, illetve leletmentő ásatás.

Az év során javult a nyilvántartási és a leltározási fegyelem, csökkent az elmaradás. Adminisztratív munkaerő beállítása meggyorsítaná a munkát.

Bizonyos veszélynek van kitéve a gyűjtemény, mivel a múzeumnak nincs restaurátora. Az állagvédelem általában a Nemzeti Múzeumban történik.

A várban folyó feltáró, állagjavító és rekonstruáló építkezés miatt a Rákóczi kiállítást le kellett bontani. Helyreállítása az 1976-ban esedékes Rákóczi évforduló kapcsán – amelyre egyébként a Rákóczi Múzeum komoly programmal készül – fog megtörténni.

A múzeumhoz került Hajdú Zoltán történész – Petercsák Tivadar helyére – és Szűts Tibor ösztöndíjas történész, aki Kossutthal és így a monoki múzeummal is foglalkozik.

Az év során a múzeum kilenc kiállítást rendezett helyben, kettőt-kettőt Tokajban, illetve Sátoraljaújhelyben. A közművelődési munkát gátolja az állandó kiállítás lebontása.

Monok

A Kossuth Emlékmúzeum látogatottsága – mint a fentebb közölt számok is bizonyítják – évről évre szépen emelkedik. Az iskolai csoportok mellett szaporodik a felnőtt turisták és a külföldi látogatók száma. A beszámolási évben megkezdődött a múzeum technikai felszerelésének tökéletesítése (magnetofonos vezetés bevezetése).

Megjegyzés: A két Borsod megyei fióknak a megyei szervezettel való kapcsolatát a közelmúltban történt megyei megbeszélések értelmében megerősítjük.

Vértesszőlős

A bemutatóhely látogatottsága megfelelő, technikailag azonban felújításra szorul.

Károlyi Mihály Emlékszobák

Károlyi Mihály születésének 100. évfordulója alkalmából újjárendeztük a Károlyi emlékkiállítást, amelyet a Károlyi palotában történt építkezések miatt korábban kénytelenek voltunk lebontani.

Tätigkeitsbericht des Ungarischen Nationalmuseums vom Jahre 1975

Dem Berichtsjahr verleiht die Tatsache eine Bedeutung, dass es das Abschlussjahr des IV. Fünfjahrplanes unserer Volkswirtschaft und zugleich die letzten zwölf Monate des auf mittlere Sicht ausgearbeiteten Forschungsplanes der Museen darstellte. Unsere Mitarbeiter führten in dieser Zeit weniger, aber besser organisierte Ausgrabungen durch. Infolge der Ausgrabungen kam ein wertvolles Fundmaterial in den Besitz des Museums, das auch durch Ankäufe und Beschenkungen bereichert wurde. Es wurden auch die ersten Schritte zur Gründung einer Sammlung von Porträts berühmter Zeitgenossen und zu der einer zeitgemässen Photosammlung getan.

Unter 95 Publikationen von 35 Mitarbeitern des Museums gibt es bedeutende Monographien über die Römerzeit im Gebiet Ungarns, über die Zeit der ungarischen Landnahme, über die Türkenherrschaft in Ungarn und die Freiheitskämpfe des 18. Jahrhunderts. Ausser einem Lehrbuch für die Mittelschulen zeugt der I. Band des Avar Corpus vom Fleiss unserer Mitarbeiter.

Auch die Ausstellungstätigkeit des Museums kann als erfolgreich betrachtet werden. Ausser der ständigen historischen Ausstellung beherbergte das Museum 5 grössere und 7 Kammerausstellungen. Die frequentierteste Veranstaltung war zweifellos die Ausstellung „Goldschätze aus Peru“. Ausserdem kam es ausserhalb des Gebäudes des Nationalmuseums, aber in der Ausführung unserer Mitarbeiter, sowie in den uns unterstellten Zweigmuseen zu weiteren 11 ständigen und 22 zeitweiligen Ausstellungen. Das auf diese Weise zur Schau gestellte Material wurde von beinahe eine Million ungarischen und ausländischen Besuchern, unter ihnen von vielen Schulkindern besucht.

E számunk szerzői:

Borsányi László, a Magyar Nemzeti Múzeum Közművelődési Csoportjának munkatársa

Cennerné Wilhelmb Gizella, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

F. Dózsa Katalin, a Magyar Nemzeti Múzeum textilgyűjteményének vezetője

Heiszler Vilmos, a Magyar Nemzeti Múzeum gyakornoka

Kolba Judit, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

Rózsa György, a művészettörténeti tudományok kandidátusa, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetője

Tamás István, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese

Vigh Károly, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

Vona Anikó, a Magyar Nemzeti Múzeum textilrestaurátora

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Készült a Népművelési Propaganda Iroda nyomdájában
Budapest, 5518/76 – Felelős vezető: Vymeták Ferenc

